

A NYELVRŐL.

A társadalomnak lelki functioit végző szerve, melyet a társas élet hozott létre s a társas élet tart fönn, a nyelv, a beszéd.

Humboldt Vilmos azt tartja, hogy az első embereket ösztönük sarkalta érzelmeik közlésére s hogy szellemi természetük csakhamar átváltoztatta a kezdetleges tagolatlan hangokat tagolatlakká. De ha már föl kell tennünk, hogy tagolatlan hangokkal értették meg egymást az első emberek s közleményeik érzelmeikre szorítkoztak, arról nem is szólva, hogy idevágó ösztönük sem keletkezhetett egyszerre a semmiből, úgy azzal a nyelvnek föltötte hosszú fejlődési útjára mutatunk. Sok-sok ezer év múlhatott el, míg a nyelv, az érzelmi hangképektől határozott hangbeli fogalommegjelölésig jutva, ahhoz a végtelen sokhoz, melyet kifejezni hivatott, nemcsak szavakat teremtett, de ezeket mondatba foglalni is képes lett. A mit a Biblia magától értetődőnek állít oda, tudniillik, hogy az első emberpár a földön való megjelenésével azonnal kész nyelven beszélt, az ellentmond évezredes történelmi tapasztalatainknak. Mert az ember, ellentétben Minervával, ki teljes fegyverzettel emelkedett ki Jupiter fejből, minden esetben apránként, tapogatózva és nehéz küzdelemmel haladt előre. Mint a fa, mely jelentéktelen kis csirából hajt ki, sejtet sejtje rakva, végre csodás magasságba nyúl, úgy a nyelv is csekély kezdetből fejlődött lassankint mai tökélyére.

Már nem is az itt számbavehető idő legelején, de mikor még igen kevés közleni valójuk volt az embereknek, társas életük alaktalan volt még, életviszonyaik pedig az állatokétól nem sokban különböztek, meztelenül barlangokban vagy a földbe ásott odvakban lakva, az érzelmek által a hangképző készülékből kiváltott tagolatlan hangok valószínűleg megfelelő hangárnyalatú fölkiáltásokká lettek, mindenekelőtt, hasonlókká azokhoz, melyek a legkülönbözőbb népeknél manap is az öröm, a harag, a bosszú, a bánat, a bátorítás, az ijedelem, a meglepetés kifejezésül hall-

hatók. Hogy könnyebben értethessék meg magukat az ősemberek, segítségükre lehettek jellemző hangutánzatok, továbbá bizonyos, idővel megállapítottakká vált jelek, nevezetesen fej-, kéz- vagy testmozdulatok, mint azok a vad népeknél, de részben a művelteknél is, a beszéd értelmének világosabbá tételére még használatosak.

Ama a tagolatlan hangokénál határozottabb jelentőséggel bíró, ámár csak kevésnek kifejezésére alkalmas fölkiáltások, melyek az állati hangoktól már is nagyban elütöttek, átmenetet képezhettek a tagolt hangokhoz. Ez átmeneti folyamat az okból is szükséges volt, hogy a tagolt hangoknak szervi föltételeit előkészítse.

A tagolt hangok, melyek összetételéből lesznek a szavak, lesz a beszéd, elsőben az érzelem szülte hangokból képződhetnek, azon érzelméből, melyet a szemlélt vagy kívánt tárgy az emberben keltett. Később hangutánzatokból is keletkezhetnek tagolt hangok, melyek az idők folyamán, bármely forrásból származtak legyen, a hallás finomodásával és a hangképző készülék tökéletesedésével mindinkább differenciálódtak s így szaporodtak.

A kezdet nehézségeiből kifolyólag az első szavak csak egytagúak lehettek. S eleinte bizonyosan egyes szavakkal közölték egymással érzelmeiket, vágyaikat, akaratukat az emberek, az egyes szónak, mint a beszélni kezdő gyermek, a mondat értelmét kölcsönözvén (Jerusalem Vilmos). Például e szóval »vad« majd azt fejezték ki: »menjünk vadászni«, majd azt: »vigyázz, jön a vad!«, majd azt: »leterítettem a vadat«. Nagy haladást jelentett az, mint a beszédüket tökéletesítő gyermekeknél is, mikor két képzetet két szóban egy gondolattá összekapcsoltak s még nagyobb, jóval nagyobb volt a haladás, mikor a szavak főnevekké, mellénevekké, igékké, határozókká, névmásokká stb. különváltak, hogy egymáshoz viszonyba lépve, a ragozás és hajlítás segélyével a mondatot fölépítsék.

A mondat, ragozással egymáshoz illesztett szavakból készült mozaikkép. Írásban megőrzött legrégebb példái kevés változatosságot mutatnak alakjaikban; annál többet a modern irodalom termékei. Tökéletesség felé haladt a mondat a szóképzők megteremtésével, miután azok a szó értelmét abban az árnyalatban tüntetik föl, mint azt gondolatunk tárgya megkívánja. E szóképzők nagy serege nem keletkezhetett egyszerre, mint maguknak a szavaknak sokasága vagy a mondat elemeinek nagy száma sem.

Több tagú szavak eleinte az egytagúak kettőzött kiejtése vagy különbözőek összetétele által jöttek létre; később ragozással

és szóképzőkkel lettek a szavak több tagúvá vagy már mint ilyenek léptek életbe. Elvont fogalmakat tartalmazó szavak csak utóbb kerülhettek sorra, mikor az emberek gondolatvilága, kiszélesedve, mélyre hatolni kezdett.

A nyelvvel egyidejűleg fejlődött az ember szelleme: fölfogó képessége és a fogalmak szaporodó számával növekvő értelme. Képzeljük el csak, hogy az ősemberek egyike véletlenül épen durungot fogott kezével, mikor egy vad megrohanta. Most, mert ideje sem volt a durungot eldobni, azzal ütötte fejbe a vadat s tán oly erővel és szerencsével, hogy megölte. Így nemcsak a támadás és védelem fogalmai tágultak, hanem a fegyver képzeete is megszületett lelkében. De ezt szóban kellett rögzítenie, hogy maradandó szellemi tulajdonává lehessen. A kész szó állapítja meg a fogalmat, a kész szó ébreszti újból mindig a hozzácsatolt képzetet, a kész szó kapcsolható csak más szavakhoz és szolgálhat a gondolat továbbfűzésére. S a mit egyszer szóba foglalt az ember, azt átszármaztathatja s vele embertársának szellemére hathat.

A nyelv ilyenéknép nemcsak eszköze a szellemi munkának, hanem egyúttal eredménye is, segédje is. A szellemi munkában tett előmenetel vezetett eszközének tökéletesedésére s eszközének tökéletesedése nagyobb és sikeresebb munkára képesítette a szellemet. Nem eléggé fejlett nyelvben, például, sokat nem lehet vagy csak nagy nehezen kifejezni, mire a culturnyelvekben kész szólamok vannak s azért nem lehet azt a sokat kifejezni, mert a kik e nyelven beszélnek, a szellemi érettségnek kellő fokát még nem érték el. Fejlettebb nyelv, mert gyakorlottabb gondolkodásnak szolgál, logicusabb szerkezettel bír is rendszerint s azért épannyira határozottabbak, mint világosabbak kitételei.

A nyelvnek az értelemmel történt együttes előhaladása abban leli magyarázatát, hogy a beszélő-tehetség agyvelőbeli központja szoros összeköttetésben van az értelmi tehetség központjával s hogy a szülőknél elért szervi fejlettsége, mint ma is átöröklődik, mindenkoron átöröklődött az ivadéokra, vagy legalább képesítette az ivadékokat az ahhoz vezető lépcsőzet meghaladására. Az értelmi tehetség központja az agyvelő homlokrésze. Annak tekinti ezt örök idők óta a világ minden népe, bizonyosan számos összhangzó tapasztalatból következtetve s annak derítették ki az orvosi tudományok, nevezetesen az élettan és a kórtan. A köztudatban élő nézet szerint magas, széles és meredek homlok mögött gondolatok forrnak; alacsony, keskeny és hátrahajló homlok mögött

pedig szellemszegénység lakozik, s az élettan e föltevések helyességét mutatja ki. Itt, az értelmi tehetség központjának tőszomszédságában van a beszélő tehetség központja. A homlok baloldalán levő alsó agyvelő-tekeredés, a körülötte fekvő agyvelő-tekeredések egy részével szüli azokat az ingereket, melyek a beszédet eredményezik és kormányozzák. Hogy ez valóban így van, a mellett bizonyítanak az agyvelő e részét ért sérülések, melyek minden esetben és kizárólag a beszédnek megzavarodását vagy éppen a beszélő-képességnek elvesztését okozták. Ilyen következményű sérülés van előttünk, ha a gutaütéssel járó vérkiömlés e helyen roncsolja az agyvelőt, vagy ha daganatok, új képletek támadnak e helyen. A gutaütés egy némely esetben, mintha az értelmi és a beszélőtehetség közötti kapcsolat megszakadt volna (a mit tényleg úgy is vehetünk) a beteg képes ugyan az előtte kimondott szót utána mondani, de jelentését nem tudja, kiveszett emlékezetéből. Más esetben megérti ugyan, a mit az ember neki mond, de ha a szót ismételni akarja, mert a vezeték a hangképző-készülékhez rongált, érthetetlen gagyogás csak, a mit hallat.

A beszélő tehetségnek jelzett agyvelőbeli központja mellett bizonyít az is, hogy süketnémáknál mindig fejletlennek találták s hogy csak durványa van meg a kisfejúeknél és a majmoknál (Klug Nándor). Gambetta ellenben, ki a 19-ik század leghatásosabb szónokai közé sorozható, duplán bírta az agyvelő baloldali homlokrészének alsó tekeredését, mint holttestének bonczolásánál kitűnt.

Az agyvelő jobboldali alsó homlokrészén előforduló sérülés csak az esetben okoz beszédzavart, ha balog emberen esett meg. Ez úgy értendő, hogy a legtöbb ember, mert jobboldali izomzatát használja leginkább, az agyvelő idegszájai pedig egymást keresztezik, az agyvelő baloldali részeit fejleszti különösen. A balog ellenben agyvelejének jobboldali részeit működteti főképen s ezért ezeknek sérülése sújtja őt nehezebben. De e viszonyok lehetőségessé teszik azt is, hogy az elhanyagolt oldal, elmaradt fejlődését pótolva, helyreállítsa a megzavart életműködést.

Tulajdonképen tehát kettős a beszélő tehetség központja : az egyik activ, a másik tartalékos. Mindkettő kapcsolatos az értelmi tehetség központjával. Nyelv és értelem ennél fogva és kölcsönös egymásra való hatásuk következtében szükségkép együtt fejlődnek, szervi alapjuk elért fejlettségének átöröklődése pedig a haladás folytonosságát teszi lehetővé.

A művelődés kezdetén — természetesen — csekély volt a különbség az emberek között. Testi erejük egyforma működtetésével tartották fenn magukat s kiskörü szellemi munkájukban egyenlőképp vehettek részt mindnyájan, egyenlőképp azért is, mert az életszükségleteknek segédeszközök nélküli megszerzése annyi nehézséggel járt, azonkívül vadásznépnek oly nagy terület kellett, hogy csak kis számmal lehettek egy csoportban. Így valósággal közös volt fejlődésük, haladásuk. Ilyen egyöntetűsége mellett pedig a kezdetleges társadalom szellemi életének, mint szintén a kimutatott szükségszerű összefüggése mellett a nyelvnek az értelemmel, könnyen jöhetett létre első törvénye a gondolatkapcsolásnak, a mondat alakításának s könnyen állapíttathattak meg a fogalmak.

De még manap is, mikor az emberek hatalmas nagyságú társadalomban foglalkozásuk, tehetségük és művelődési fokuk szerint olyannyira ütnek el egymástól, még manap is a nyelvben foglalt szellemi fejlettségnek bizonyos mértéke közös tulajdona az egy nyelven beszélő embereknek. Csak így lehetséges, hogy a szavakat egyformán értelmezzük, hogy egymás gondolatmenetét követni bírjuk, hogy egymást fölvilágosíthatjuk, meggyőzhetjük s hogy gondolkodásunk ellenfeleinkével a logika egyazon szabálya szerint megy végbe, mi egymás becslésére vezet nem ritkán. A nép összességének testi és szellemi életével forrott össze a nyelv, így a nép összessége lehet egyedül az, mely a szavak értelmét meghatározza, beszédalakokat teremt vagy magáévá tesz, gondolkodási törvényeket szab meg vagy helyesnek ismer el s így a dolog természetében rejlik, hogy a nép összesége a nyelvben lerakott szellemi munkához bizonyos pontig közel viszonyban áll.

A mit egyes nagy elmék teremtenek, az fölülemelkedhetik, mint gyakran fölül is emelkedik a nép közfölfogásán, miután az egész emberiség szellemi magaslatán állanak és tágabb látókörből nézik a világot. De azért mégis népüknek jellemző észjárása és gondolatereje ismerhető föl és nyilatkozik meg munkájukban s a melyben írnak, annak a nyelvnek fejlettségéhez kell, hogy arányban álljon, a mit produkálnak.

A munkafelosztás uralkodó elve még nagyobb különbözőséget vitt a nép közé, más-más gondolatsort keltvén a társadalom különböző rétegeiben vagy osztályaiban. De a mi a népet vezérli, az mégis csak a közös eszmék serege, a különféle gondolat-sorból egymásba átszűrődött közös gondolatok sokasága.

A nép összességének lelki élete a nyelvben nyilvánul. A nyelvben benne van mindaz, a mit az emberek őskori első gagyogásuktól a természet törvényeinek újabkori fölismeréséig egymással közöltek. A mi érzés, akarat, gondolat az ember lelkéből valaha szavakban kitörni vágyott és kitört, testet öltött, s a mit a tépelődő, kutató elme újat kiderített és megnevezett, az nyomát hagyta a nyelvben, annak itt föltalálhatónak kell lennie. A történelem korszakainak különbözőségét is az teszi, hogy különböző volt koronkint a nép köztudatában foglalt gondolatmennyiség, különböző volt a gondolatirány és különböző a gondolatok színezése. Kifejezésre jut ez a költészetben, a változó világnézetekben és a szellemi vezérek búvárkodásából közkincesé vált tudományos tételekben. A nyelv e szerint mintegy megtestesült története a nép világléletének.

A mi közös tulajdonsága, jellemvonása, értelmi sajátsága van a népnek, azt ezek után kell hogy visszatükrözze a nyelv. Meg is teszi. Szépen hangzó nyelv, például, műérzetre enged következtetni, virágos nyelv élénk képzelő tehetségre, gyorsan ömlő szó életvidorságra, halmozott mássalhangzók szellemi nehézségre. A sok címzés a fölfuvalkodottságnak és a nagyralátásnak abrakos ládája s mennél több a titulus, annál több az üres nagyság és az alázatos szolga s annál rosszabb dolga van az egyenjogúságnak, az igazságnak és a szabadságnak. A sok káromkodó és átkozódó szó arról tesz tanúságot, hogy sok nyomorúságot és sors csapását kellett a népnek átszenvednie, s hogy az ilyenképen keletkezett elvadulást ma is conserválják inkább a viszonyok, mint szüntetik. A sok hasonértelmű szó a népnek egy tárgy körül szerzett számos tapasztalatai mellett bizonyít. Sokat tapasztalt a magyar az egyenetlenség, visszavonás, meghasonlás, viszálykodás, pörlekedés, pörpatvar, veszekedés, zene-bona, czivakodásról.

A közös nyelv az összetartozóság érzetét ébreszti az emberekben. Ha a szűk családi vagy pártkörben úgy tetszik is, hogy a közös vallás vagy a közös politikai meggyőződés köti össze legszorosabban az embereket, mégis, a mint a világba kilépünk, bizonyossá lesz előttünk, hogy az igazi kapcsolatot az emberek között a közös anyanyelv képezi. Anyanyelvünk ritmusának varázsa, anyanyelvünkben csengő alaphangja lelkünknek, műveltségünk alapját megvető szelleme anyanyelvünknek, a megszokott kifejezési formák, melyekkel értelmiségünket nagyra neveltünk és melyek használata velünk összeforrott: mindez

lelki rokonságba hoz egymáshoz bennünket, bármilyen távol álltunk különben egymástól.

A nemzeti érzés hasonlóképen a közös nyelvből származik. Lazán kapcsolja össze az egy államban élő többnyelvű népeket közös sorsuk, közös törvényük, közös történelmük. »A nyelvek képezik a népek választó hegységeit«, mondja Pott. E választó hegységek lejtőiről különböző irányban mozognak a szellemi áramok. Nemzetet a közös nyelv forraszthat össze egyedül. A nyelvben él a nép egységes szelleme, azzal lelkesíthető, egy cél elérésére törekedni, áldozatait a haza oltárára lerakni s harcra készen a békés munkásságot biztosítani. Az öntudatos nemzeti érzés azonban a nyelvnek bizonyos műveltségi fokát tételezi föl. A nép szellemi egyéniségének kialakítása dagasztja csak hatalmasan a nemzeti önérzetet.

Legfőbb jellemvonása a nyelvnek: társadalom alkotó, társas életet fejlesztő és egyszersmind szellemi működést ébresztő ereje, mint szintén függősége a társadalomtól és ennek szellemi munkásságától. Az emberek társas ösztöne teremtette meg a nyelvnek, mint közlekedési eszköznek, szükségét. s magas fejlődési fokát a nyelv csak a társadalom haladottságával érhet el. Mint a nyelv és az értelem — a test és lélekhez hasonlóan — egymással elválaszthatatlanul összefüggnek, szintúgy a társadalom és a nyelv. Társadalom nélkül nyelv nem képzelhető s nyelv nélkül, nincsen haladó társadalom. A művelt társadalom adta meg a nyelvnek nagy jelentőségét s haladó fejlődésében lett a nyelv »az emberek hatalmas társítójává«. (Humboldt Vilmos.)

A nyelv, magában véve, egy élő szervezet, mely alap-elemeit szaporítja, idegen elemeket saját állományává áthasonít, örökös anyagcseréjével hangzókat változtat, új összeköttetéseket teremt, régieket fölold s az elhasznált, elavult beszédalakokat elejti vagy kiküszöböli. Ha a culturnyelveknek az elmúlt századokból ránk maradt irodalmi termékeit vizsgáljuk s egymással összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy a nyelv alkotó ereje folyton működött, nevezetesen, hogy a változott életviszonyokkal keletkezett új szükségletek új fogalmakat és ezek új szavakat hoztak létre, hogy a népek érintkezése egymással vagy a leigázott nép fölszívása a győztes által új sarjakat ültetett a nyelvbe, melyekből ismét új képzetek fakadtak, s hogy a mi az emberek uralgó nézeteiben fölforgatást okozott, mint vallásalapítás, vallás-újítás, politikai reformok, s a mi a gazdaságiakkal a nép életviszonyait új alapokra fektette, mint a természeti erők egy részének

az ember céljaira történt alávetése: mindez a nyelvnek megfelelő változását, szókincsének gazdagodását és egynémely szavának elavulását eredményezte. Mikor az emberek az állatokat, melyekre azelőtt vadásztak, szelídítették, azoknak uraivá lettek s mint pásztornépek kiválóan csak egy foglalkozásnak éltek, akkor nyelvük az állatok beható megfigyelése következtében egy irányban igenis bővelkedhetett jellemző kifejezésekkel, ha egészben szőszegény volt is. A mint azonban mindinkább több működési kört hódítottak meg maguknak, azaz szükségleteik hovatovább számosabbak lettek s ezeknek eleget tenni iparkodtak, nyelvük is folyvást gyarapodott szóbőségben. Az élethez támasztott igényeknek szaporodása és az emberi tehetségek sokféleségének kifejtése végre munkafelosztásra vezetett, melynek mai végtelensége a nyelv szókincsét majdnem áttekinthetlenné teszi. A mellett a nyelv szerkezete is tökéletesedett, alakulatai kifejezőbbek és változatosabbak, a gondolat minden árnyalatához szabottak lettek s a nyelv szelleme kiélesedett.

E folytonos alkotás, bővülés, fejlődés ismertető jelei az élő nyelvnek. Hasonlóan az állat és az ember életéhez, mely nem más, mint lassú, de szakadatlan újjáteremtése a szervezet alkotó elemeinek, a nyelv élete is állományának bár csekély, de folytonos változásából áll. Humbolt Vilmos szerint a nyelv nem annyira eszköz, mint működés, tudniillik a mellett, a mi a nyelvben határozott formába öntött beszédalakokként létezik, végtelen a lehető beszédalakok száma, azonkívül nemcsak tartalmához idomul nyelvünk, hanem a beszélő egyén jelleméhez, műveltségéhez és lelki állapotához is. A költő nyelvezetere egyéniségének jellegét nyomja, sőt minden ember egyénisége szerint módosít valamelyest nyelvén, mit helyes nyelvérzéssel bátran tehet. Lángelméjű írók tolla alatt a nyelv kiapadhatatlan forrásává lesz a festői szóalkotásnak és a talpra esett beszédalakok képzésének. De ezen egyéni behatások másítanak is egyet-mást a nyelven, például, egynémely szó jelentőségét egy árnyalattal eltérítik az eredetitől, új alkotásokat hoznak forgalomba, egyes hangok megváltoztatására hatnak s a kis változások idővel nagyobbodnak és állandókká lesznek, mígnem mások által ismét föl nem váltatnak.

Ezekben különböznek az élő nyelvek a holt nyelvektől, melyek, mintegy múmiákként maradván ránk, változhatatlanok alakjaikban. Nagyműveltségű és hatalmas népek söpörtettek el a világtörténelem színteréről s nyelveik, melyek még ma is példány-

képei a logikus szerkezetű és szép hangzású nyelveknek, holtakká lettek. Elvesztették szervi összefüggésüket a néppel a gyökereiket magában foglaló talajjal, midőn ifjú erejű, győztes népektől elnyomattak. De az elnyomatásban is érvényesült a műveltebb nyelvben élő nagyobb szellemi erő, miután új nyelvnek keletkezését mozdította elő s ez új nyelvben túlsúlyra jutott. A holtta lett nyelv, mint a hervadt virág illatát, elvesztette ritmusát, kiemtésének sajátosságát. Ez annál könnyebben történhetett, mint-hogy a nyelvet megörökítő írásjeleink még ma sem oly tökéletesek, hogy a hangokat és a hangsúlyozást minden árnyalataikban rögzíthetnék. Ezért van az, például, hogy a latin szavakat minden nép saját módja szerint ejti ki.

Idegent a nyelvbe befogadni nemcsak elkerülhetetlen rendesen, de nagyobbára hasznos is. Mint az emberek és az állatok vérfrissítéstől erőben és tehetségekben gyarapodnak, ugyan-úgy a nyelv is idegen szóalkatok és beszédalakok beültetése által tágítja látókörét és friss erővel fejlődik tovább. Az idegen szó ellen védekezni nem is igen lehetséges, miután a fogalmat a szóhoz kötjük s ha az első külföldön termett, a másikat — természetesen — onnan hozhatjuk csak. Azonkívül rosszul szoktak sikerülni a nyelven elkövetett erőszakkal képzett szavak az idegenben keletkezett fogalmak megjelölésére. Nincs is olyan művelt nyelv, mely idegen szavakat nagy számmal be nem fogadott volna részint a hosszú időn át a tudományok nyelveként szereplő latinból, részint a szomszéd népek nyelveiből. Azért, ha túlzásba nem esünk, mitsem veszít a nyelv eredetiségéből és jelleméből, sőt akárhány idegen szóalkat annyira bele-nőtt a nyelvbe vagy annyira átalakult, hogy senki sem mondaná hozzá nem tartozónak.

A nyelveknek egymással való érintkezése azzal a fontos eredménnyel járt, hogy logikai szerkezetük hasonlónak vagy éppen egyenlővé vált, szellemi vázuk tehát mintegy azonossá lett. Ez könnyíti az idegen nyelvek megtanulását, irodalmi termékeik átültetését s — a mi a legfontosabb — az hozta létre a culturnépek szellemi életének közösségét.

Olyan nyelv, melyből egyedül származtak volna le a földön beszélt nyelvek mind, bizonyosan sohasem létezett, mint képzelhetetlen az is, hogy a Blumenbach-féle öt emberfaj egy emberpártól származzék. A nyelv elemei nem sok különbséggel, minden égöv alatt azonosak ugyan, mert az emberi hangok képzésére szolgáló készülék is azonos a különböző emberfajok-

nál, de végtelen változatosak a népek lelki tulajdonságai, azok pedig saját képükre formálják nyelvüket.

A nyelvtörzstől való elágazások könnyen jöhettek létre az őskorban, mikor nagy földrészek fölött kiterjeszkedő népségek a közlekedési eszközök, az egyesítő központ és a közös állami intézmények hiányában kis önálló csoportokra oszlottak s a különböző égalji befolyások, mint a különböző életviszonyok szerint különbözően fejlődtek. Annál messzebb tért el a nyelvág a törzstől, minél tekintélyesebb volt népének művelődési képessége. A bebizonyíthatóan egy törzsből sarjadzott, de ezt csak nehezen fölismerhető jelekkel eláruló nyelvek érthetően hirdetik: mily végtelen hosszú idő múlhatott el szétágazásuk óta. A történelmi idő, mely az embereknek minden irányban elért magas fejlődési fokával s bizonyosan az államalkotás első folyamata után kezdődött, csak egy arasznyi idő ahhoz képest, mely azt megelőzte s mely a nyelvek fölötté lassú képződésének és különválásának szolgált.

Az első kísérlet a nyelvet kötött formába kényszeríteni őskori zenéje az embereknek. A zene elemei: kellemes hanglejtés és változó hangok a nyelv természetéhez tartoznak, azonkívül fölülmúlhatlan hangszert bírnak hangkészülékünkben s lelkünkben gyönyört szerzően él a harmónia iránti érzék. Minden nyelvnek megvan saját ritmusa, sok nép majdnem énekelve beszél s kedélyhangulatunk szerint beszédünknek más-más az alaphangja. A beszéd tehát a zenének egy neme. Így természetes is, hogy a beszéd lett a zene szülőjévé, a mint a hanglejtést szabályozni és szépségét kitüntetni iparkodtak. A legrégebb zene a recitativa, melyet még manap is a kevésbé művelt népeknél hallhatunk. Erre következett az eposz és a ballada énekes előadása, legvégül a dal. Csak későn emancipálódott a zene a beszédétől, hogy maga legyen érzésünk tolmácsa.

Hangkészülékünket a légző szervek és a szájúr képezik, első sorban a gége, mely mint toldaléka a légcsőnek, ennek és a tüdőnek védelmére is szolgál. A gége három nagyobb és hat kisebb porcából áll, melyek rostos szalagokkal és kis izmokkal egy egészszé egyesítettek. A gége belsejében, mely erekben, idegekben és nyálkamirigyekben bővelkedő nyákhártyával van bevonva, vannak a hangszalagok kifeszítve, fehérén fénylő hártyák, fölöttük a hamis hangszalagokkal és közbül a hangréssel. A hangszalagok léleketvételünk alatt egymástól eltávolodnak, hogy a betóduló levegőnek utat nyissanak; ha beszé-

lünk vagy énekelünk, egymáshoz közelednek. A hangrés alakja a különböző hangoknál más és más a szerint, mennyire és hogyan feszülnek a hangszalagok a kisebb porcok és saját izmainak összehúzódása által.

A gége fúvósíphoz hasonlítható. Fúvói a tüdők, a hörgők és a légcső. De míg a fúvósíp csak egy hangot ad, gégénk, hangszalagainak változó állása és feszüléséhez képest hosszú sorával bír a csengő, zengzetes és kifejezésteljes hangoknak, melyeket a toldalékos cső, t. i. a torok, az orr és a szájúr, azonkívül a nyelv, a fogak és az ajkak segítségével még változatosabban idomíthatja.

A beszédnek és vele a tagolt hangoknak ilyen komplikált hangszerre van szükségük. Tagolt hangok alatt kétféle hangzóknak, t. i. a magán- és a mássalhangzóknak tisztán megkülönböztethető egymás mellé sorolását értjük. A magánhangzók főképen a gégeben, a mássalhangzók nagyrészt a torok, az orr, a nyelv, a fogak és az ajkak által jönnek létre. Az A betű nem ok nélkül az első; alkalmasint a beszédnek legrégebb hangja, miután kiejtésénél a gége, a nyelv és az ajkak nyugodt helyzetben maradnak s csak szánk nyílik meg neki. A többi hangzók bonyolult mozgásokat követelnek, például az I magánhangzó kiejtésénél a gége fölfelé mozog, az alsó állkapocs hátrafelé, a torok szűkül valamelyest és a szájnyílás szélesbedik. A mássalhangzók között vannak rezgő hangok, orrhangok, a kilehelt levegő súrlódó hangjai és az elzárt ajkak hirtelen megnyitásával keletkezett hangok.

Az emberi hang a legszebb és legváltozatosabb az élő lények világában; majd lágy, susogó, hízelgő, szívhez szóló, majd megható, megrendítő, majd dörgő, parancsoló, majd harmóniákban zengő, majd tagolatlan vad: sziszegő, ordító. E hangokban van értelem, érzés, akarat jellem s végtelen modulálhatóságuk kifejező erejüket még fokozza.

A hangképző készülék a nyelv képződésének legelején bizonyosan nem volt ilyen tökéletes. Ha föl is teszszük, hogy szerkezete ugyanaz volt, mint manap, idegeinek, érzékenysége, pontos és gyors visszahatása az ingerekre nem lehetett a maival egyenlő, ennek következtében hangterjedelme, hangsúlyozási és hanglejtési biztossága és a harmónia iránti érzéke sem lehetett a maihoz fogható. De a hangkészülék munkabírásának lépést kellett tartania a nyelv fejlődésével, azaz a szellem világának kiterjedésével folytonosan szaporodtak és megállapítottak az

annak érzékítésére szolgáló hangok. A hangképek ma oly sokfélék, mint a mit kifejezni hivatottak.

Bár korlátoznak híresztelik sokan az ember szellemi haladását s gyakran erőszakkal gördítettek akadályokat elejbe, az ember eddig mégis állandóan előrenyomult s szellemével tökéletesbült nyelve: harci riadója és fegyvere. Hogy hol lesz határa további haladásának, az meghatározhatatlan, remélhetőleg az is marad — javára és dicsőségére az emberiségnek!

Dr. Leszner Rudolf.

A MAGYAR PARASZTOSZTÁLY EMELÉSE.

— Első közlemény. —

A magyar parasztosztály fejlődéstörténete a magyar állam alakításával kezdődik, midőn Szent István törvényhozása a földtulajdon fogalmát is megállapította. A földnek még akkor nem volt értéke, csak a munkaerőnek, a magán földbirtoknak nem voltak határai, maga a földművelés még a község határán belül egyik helyről a másikra vándorolt. De már ekkor a földművelő népességnek különféle kategóriái fejlődtek ki.

A honfoglalás idején csak »szabadokat« és »rabszolgákat« különböztettek meg. Utóbbiakhoz a régiebb benlakók tartoztak, kiket az előrenyomuló magyarok fegyverrel legyőztek, vagy ama foglyok, kiket a letelepedett magyarok Németországba és Olaszországba tett hadjárataikból magukkal hoztak hazájukba, vagy pedig ama szabadok, kik súlyosabb bűnök miatt rabszolgasággal sújtattak. Szabadok az ország új urai voltak és azon régiebb lakosok, kik magukat a magyaroknak önként alávetették. Ezen utóbbi osztályból eredtek a »szabad földművesek« (coloni), kik a magyar bérlőosztályt (liberi denarii) alkották és az önkormányzat, valamint a szabad költözködés jogát élvezték. A rabszolgákból a keresztyénség hatása alatt részint »örökszolgák« (servites) lettek, kik a szó legszorosabb értelmében személyiség nélküli rabszolgáknak tekintettek és kikkel mint dolgokkal bántak, részint »udvarnokok« (udvornici), kik bár uraiknak lekötelezve voltak, mégis földdel és állatokkal, mint elválaszthatatlan tulajdonukkal bírtak. Mint utolsó osztály a »gyarmatosok« (hospites) lépnek fel, az idegen bevándorlókból álló és különös privilégiumokat élvező u. n. vendégek. Ezek vagy megszerezték a földet, melyre letelepültek vagy pedig a haszonélvezetért természetbeli szolgáltatásokra köteleztettek.

A magyar paraszt osztály ezek szerint az Árpád királyok alatt igen különböző elemekből alakult; mégis a szabad paraszt akár eredeti alakjában, akár mint udvarnok, akár mint gyarmatos túlsúlyban volt.

A XIV. században a nemesség fejlődött ki; az udvarnokok az örökszolgákkal az alattvaló »jobbágyok« osztályába olvadtak össze, kik röghöz kötve a földbirtoknak csak haszonélvezői voltak és köteleztettek az aratás kilenczed részét a földes úrnak kiszolgáltatni, valamint neki egyéb szolgáltatásokat teljesíteni. Csak a gyarmatosok őrizték meg privilégiumaikat. Az 1514-iki parasztlázadás után ezen bevándorlók kedvezményeinek is a legnagyobb része elvonatott. A jobbágyság vagy függetenség ígája egyként nehezedett az egész parasztszámra és az azon belül létezett társadalmi különbségeket kiegyenlítette, míg közte és a kiváltságos nemesi osztály között egy áthághatatlan válaszfalat emelt. A török elnyomók, a rabló nemesek, az önkényeskedő várispánok és várgrófok, a mindent kizsákmányoló soldateska a földműves sorsát csaknem háromszázados folytonos fájdalom láncolatává tették, míg a szakértelem hiánya és a tudatlanság, az alattvalók viszonya földesuraikhoz, a föld művelési módját a legtökéletlenebb fokon hagyták.

Csak Mária Terézia korában, midőn a humanizmus kelet felé is elterjedt, találtak vele együtt egy jobb földművelés és állattenyésztés eszméi hazánkban befogadást. Az 1765-iki és 1785-iki úrbéri rendeletek javították a parasztszám sorsán a költözködés megkönnyítése, a földes úrral szemben való kötelezettségeik pontos megállapítása és úrbéri perekben bírói oltalom nyújtása által. Mégis abban a mezőgazdasági haladásban, mely azon időben utat tört magának, a magyar földműves a legcsekélyebb mértékben osztozott. A Napoleon bukását követő hosszú békekorszakban számos magyar földbirtokon intenzívebb földművelés takarmány- és kapásnövény-termeléssel lépett életbe, a magyar állattenyésztés feléledt nyomott állapotából, az ipar, és bányászat sokat ígérő kezdetei új kereseti forrásokat nyitottak meg. Csak most kezdett az anyagi és szellemi lethargiájából a magyar parasztszám felocsúdni. Most az 1836. törvények végrehajtásában a »szabad föld« eszméje született meg és felébresztette a reményt a falusi nép viszonyainak lassú gyógyulása és erősödése iránt. Ekkor az 1848. év messzire ható törvényhozási intézkedések rögtönzésével a földművelő népesség alsóbb osztályai társadalmi alapjainak teljes átalakulását vonta maga után, a mely kapcsolatban az ugrásszerű gazdasági fejlődéssel, az anyagi egyensúly megingását vonta maga után.

A paraszt mint állampolgár előbbi földesurával politikai és jogi, gazdasági és társadalmi tekintetben egyenlővé tétetett, mi új

társadalmi megoszlást idézett elő. Az előbbi alattvalók most a szabadság, öntevékenyülés és önfelelősség birtokába léptek, a nekik előbb csak haszonvétel czéljából átengedett földek tulajdonjogukba mentek át és egyenlő módon terheltek meg a közadókkal és egyéb terhekkel. Az absolut korszak a jog- és birtokviszonyok rendezését vitte keresztül, mi által a magán parasztbirtok és a községi birtok jelenlegi formális elhatárolását és alakját nyerte. Ezen minden előkészület nélküli fölszabadulás azonban számtalan baj forrásává lett, mert *a régi és tarthatatlan feudális viszony helyébe nem lépett új, megfelelő társadalmi szervezet a mezőgazdasági népesség vezetésre és védelemre szoruló alsó rétegei számára, a melyek a nekik biztosított anyagi és szellemi szabadságot még használni nem tudták.* így a gyenge paraszttrendet a személyes önszegélyre utalták s ennek következtében az ugyanezen korszakban uralomra jutó manchester-elvek szellemileg s anyagilag erősebb, kizsákmányoló kapitalisztikus irányzatának szolgáltatták ki.

Midőn Magyarország az 1867. évi kiegyezés alkalmával egy újabb fejlődésnek alapjait vetette meg, a túlnyomóan mezőgazdasági üzemmel foglalkozó népesség rendkívüli adóáldozatait legnagyobb mértékben nem a mezőgazdasági érdekek fejlesztésére fordították, a melyeknek sokoldalú ápolását egy hosszú múlt mulasztásai tán első sorban kívánták volna meg, és nem fordítottak annyi figyelmet a mezőgazdaságra, a mennyit ez, mint a magyar közigazdasági élet egy alappillére bizonyára első sorban érdemelt volna meg. És midőn a századnak találmányokban bővelkedő szelleme a mezőgazdaság olcsó termékei felé is fordult ; midőn egyúttal a közlekedési utak fejlődése, a szállítási eszközök tökéletesedése a mezőgazdasági termékek konkurrencziáját rendkívüli módon kiterjesztette és midőn a nemzetközi árszülyedés káros hatásait Magyarországon is, kivált a kiterjedt búza- és gyapjútermelésben érvényre juttatta, egyúttal később fellépő országos bajok, mint pl. a virágzó bortermelés pusztulása és a sertésállományt megtizedelő sertésvész is mindinkább megingatták a népjólétnek fontosságra elsőrangú hordozóját, a mezőgazdaságot. A mezőgazdaság válságát érezte az egész földbirtok, leginkább azonban a szegényebb, kisebb gazda — a parasztság. *A külső viszonyok kedvezőtlen volta pótolta azt a hézagot, melyet egy belső társadalmi szervezet hiánya fenhagyott.* Mi következett ebből?

Az úri hatalom alól kivont alattvalók eleinte — részint a vezetés hiánya miatt, részint a visszanyert szabadság örömmámorában — sok helyen visszaéltek függetlenségükkel. Sok paraszt, ki előbb a gyakorolt kényszer folytán dolgozott s függőségében is tűrhető sorsnak örvendett, most elhanyagolta gazdaságát, ivásnak adta magát, adósságot csinált s zsákmányává lett az uzoráskodó falusi korcsmáros vagy szatócsnak, a gomba módjára szaporodó takarékpénztáraknak, a paraszt-ügyvédeknek, a végrehajtónak és a hivatalos szerveknek. Az állam a gazdasági élet ezen kinövéseivel szemben indifferens maradt s ezért e kinövések akadálytalanul fejlődhettek tovább, kivált miután az anyagi helyzet általán kedvezőtlen átalakulásában újabb tápot nyertek.

A magyar parasztnak, kivált az Alföldön, nem volt hajlandósága az intenzív kultúrára és sohasem szorítottatott ilyenre. Az úrbériség rendezésével sok legelőt s erdőt szántóföldnek hasítottak ki s a mezőt a háromnyomású gazdaság szabályai szerint osztották be, mi az extenzív földművelésnek kedvezett. Minden körülmény, a hiányzó szakértelem, a fundus instructus és az üzemelőke hiánya kedvezett a régi primitív gazdálkodási rendszernek, a 60-as, 70-es és 80-as évek piaci conjuncturái pedig kedveztek az extensive üzött szemtermelésnek. A régebbi alattvaló következetesen megvált nyájaitól, hogy pénzszükségletét fedezze, a községi legelők felosztása nagyobb dimenziókat öltött, egész nagy erdőterületek fejsze alá kerültek, a telkesítést a föld erejének rovására túleröltették. Később a gabonaárak sülyedése az egyoldalúlag üzött gazdaság jövedelmét csökkentette, a fokozott mértékben üzött erdőirtások növelték az éghajlati viszonyok rosszabbodását, az ennek következtében gyakrabban fellépő elemi csapások fokozták a termés bizonytalanságát, a szőlőkben fellépő phylloxera sok virágzó község jólétét tette tönkre, pusztító betegségek ismételten megtizedelték a marhaállományt és különösen a kiscgazdára nézve fontos aprómarhatartás a juhtenyésztés sülyedése és a még mindig pusztító sertésvész által lényegesen szűkebb korlátok közé szorult. Míg egyfelől ezek a körülmények *a néptől fontos bevételi forrásokat vontak el, másfelől a régi mezőgazdasági termelésről a modern pénzgazdaságra való átmenet növelte a kiadásokat is*, szaporodtak az adók, pótlékok s egyéb nyomasztó terhek, megdrágultak a mezőgazdasági szükségletek és megszaporodtak a háztartási, ruházkodási és nevelési költségek.

Igaz, hogy a földbirtok értéke a telkesítések, kiszárítások, árvízmentesítések és belvízszabályozások, a vasútépítések, a népesség szaporodása, a kamatláb sulyedése következtében emelkedett, de *ez értéknövekedésre nem következett be a jövedelem aequivalens emelkedése is*, sőt a jövedelmezőség sok vidéken egy minimumra szállt alá. Ehhez járult mint második döntő tényező *a mellékkereset csökkenése*, mely kisebb üzemeknél oly figyelemreméltó szerepet játszik, minthogy a paraszt napszámjai vagy accordmunkáiból, fuvarbéreiből s házi gazdasága s háziipara termékei értékesítéséből pénzbeli kiadásainak legnagyobb részét fedezi vagy kis megtakarításait rossz időkre teszi félre.

A mezőgazdaság általában más alapokra helyeztetett s ez által megszűntek azok a kereseti források, a melyeket előbb a nagy- s középirtokok a kisgazdának nyújtott. A kézzel való cséplés helyébe lépett a gépekkel való cséplés, részben mívelt földek saját kezelésbe vétettek vagy bérbe adattak. A törpebirtoknak eleinte kárpótlást nyújtó egyéb kereseti források — az erdő- s földmunkák, az út- és vasútépítés — csökkentek. A vasúti hálózat kiépítése kevés középpontba terelte a forgalmat, kevesbedett a fuvarozó zsellérbirtokos fuvara, a kiskereskedő nem prosperált többé s ezzel a kisbirtokos elvesztette termékei értékesítésénél a biztos közvetítőt. A kisipart felszította a nagyipar, az importált idegen termékek is elnyomták azt s ez által megszűnt ama kereset is, melyet a kézművesség nyújtott. A kisipar és a kismértékben üzött bányauzem stagnatioja egyfelől sok, földet bíró munkásnak elvette kenyerét, míg másfelől a paraszt azokban elveszítette a legjobb vevőt az ő hetivásárokon piacra bocsátott termékei számára. A régi háziipar termékeit, a közönséges vásznot, gyertyát stbt. hamar helyettesítették a gyártmányok, de új modern háziipar fejlesztésére nem gondoltak. így sok keresetforrás kiapadt, sok foglalkozás terméketlenné vált s helyükbe csak igen korlátolt mértékben léptek más alkalmatosságok a munkára.

Túlságosan messze vezetne, ha a parasztságunk dekadenciáját okozó körülményeknek egész lánczolatát lánczszemről lánczszemre végig akarnók kísérni. Tényleg *a kis földbirtok lét-körülményei mindinkább roszzabbodtak*. Ez a roszzabbodás ugyan nem mindenütt észlelhető egyenlő módon, sőt némely vidéken virágzó jólét található, de ezzel szemben a nép más, nagyobb vidékeken szomorú, nyomasztó, sőt félelmes viszonyok között

él. Egy és ugyanazon a vidéken is a kisgazda helyzete különböző eladósodásának magassága a gazdálkodásában s életmódjában megnyilatkozó gondosság, ügyesség s takarékoság mérve szerint. De *általában* azt látjuk, hogy ép úgy, a mint az egykor oly erős középbirtokos-osztály is eltűnt, a földművelést üző népesség alsó rétegei is anyagilag és erkölcsileg regenerálódtak. A sok birtokváltozás, a kényszereladások szaporodása, a telekkönyvi terhek gyors szaporodása, a birtok haladó eldarabolása, a cselédség s napszámosok szaporodása mindmegannyi érzékeny jelei a kisbirtokos-osztály körében mutatkozó válságnak.

Az uralkodó szabadkereskedelmi iskola által nevelt optimizmus, a mely a jogosult mezőgazdasági védelemmel szemben az összes kulturállamokban nyilvánult, volt oka annak, hogy a dolog ennyire jutott. A 80-as évekig mindenütt az a vélemény volt az uralkodó, hogy a mezőgazdaság egészséges fejlődést mutat és hogy fejlesztéséhez az öntevékenység elegendő. A midőn azonban az amerikai verseny az egész világon felvetette az agrár kérdést, nem lehetett tovább elzárkózni annak belátásától, hogy a mezőgazdasági köröknek érdekeik elhanyagolására vonatkozó panaszai jogosultak, hogy segélykiáltásaik nem indokolatlanok s hogy a felmerült bajok orvoslására az állam gondoskodását messzebb menő mértékben igényli. Azon intézkedések megtétele folytán, a melyek a mezőgazdasági népesség lételét lehetővé teszik s megkönnyítik, egy új gazdaságtan alakult: az *agrárpolitika*.

Kezdetben arra szorítottak az intézkedések, hogy a mezőgazdasági termelésnek, mint egésznek erőteljes, egységes és összhangzatos előmozdítása által idézzenek elő javulást annak egyes részeiben; csakhamar azonban belátták, hogy bár az összes külön-érdekek egymással összefüggésben vannak s jóllehet azok az intézkedések, a melyek egy ág javát szolgálják, egyszersmind a mezőgazdasági szervezet rokon ágait is előmozdítják, mégis egy gazdasági programnak keresztelvítele, a mely úgy a kormány, mint a társadalom hatáskörének irányát és feladatait szabja, nemcsak a szükséghez, hanem időhöz is van kötve. Belátták, hogy ezen programmon belül az igényli a leg-sürgősebb támogatást, a mi leginkább orvoslásra szorul, azt kell támogatni a legsietősebben, a mi e célra a leghálásabbnak mutatkozik. *Egy észszerű mezőgazdasági politika sikere tehát nem-*

csak a különleges szükségletekhez alkalmazkodó helyes intézkedések megtételétől, hanem az egyes pro grammok helyes egymásutánjának meghatározásától s a mennyire az emberi előrelátás találó volt, annak betartásától is függ. Ezek az alapelvek irányadók a mezőgazdasági politikára nézve a parasztosztály emelése érdekében, úgy ha annak állását a mezőgazdasági társadalom többi osztályaival szemben vesszük tekintetbe, mint ha eszközeinek összességét nézzük, a melyek ezen osztály speciális támogatására a legalkalmasabbaknak mutatkoznak.

Nem szándékozunk e helyen kiemelni a mezei lakosság nagy gazdasági, physikai, szellemi és erkölcsi jelentőségét a nemzeti erő és az egész állami élet fentartása szempontjából. Ez általánosan el van ismerve. *Magyarországon a parasztosztály annál is inkább az államot fentartó elem*, mert a nép zöme mezőgazdasággal foglalkozik s a kisbirtok túlnyomó többségben van a többi birtokosztályokhoz képest. Az összes gazdasági terület 52,34%-a. $\frac{1}{4}$ —100 kataszteri holdas kisbirtokból áll. De az a körülmény is, hogy a fenmaradó területnek csak 15,37%-a esik a középbirtokra, ellenben 32,29%-a a nagybirtokra, a parasztosztálynak szintén fontos társadalmi feladatot jelöl ki. Ő az a forrás, a melyből a meggyöngyült középbirtokos-osztály részben helyreállítandó volna; a tulajdonképeni kisbirtokosság egyáltalán a társadalomnak az a része, a melyből a még első fejlődési fokán áiló új polgári középosztálynak ki kellene magát egészítenie. Ehhez járul még *a speciális nemzeti szempont*, a mely egy erős, egészséges magyar paraszt osztálynak fejlődését és fentartását a nemzeti állam elengedhetetlen támaszául megköveteli.

A kisgazda helyzete azonban már magában véve kedvezőtlenebb, mint a nagybirtokosé. Az utóbbi anyagi eszközökkel, intelligenciával és befolyással rendelkezik, a csekély egységjövédelmet eléggé pótolja a gazdaság területi kiterjedése és ez teljes mértékben elegendő szükségleteinek kielégítésére. A parasztosztály helyzete aránylag ugyan jobb mint a középbirtokos osztályé, a mely a reáhalmozott köz- és társadalmi terhek súlya alatt sorvad, mert ha értelme és tőkéje elégtelen is, a physikailag dolgozó és igénytelenebb paraszt mégis egész erejét saját gazdaságában értékesíti. Ellenben a középbirtokos-osztály jelenlegi gazdasági és társadalmi befolyása csekély, az a hatalmas jelentőség, a mely azt más államokban, mint a kultúra hordozóját és az alsóbb néposztályok vezetőjét és tanácsadóját megilleti, eltűnt; jelentősége mi nálunk sajnos nem a jelené, hanem

a múltba s talán egy távoli jövőbe tartozik. Ellenben *a kisbirtokos jólétéhez a többi birtokos-osztályoknak nemcsak socialis, hanem termelési érdekei is* fűződnek, mert a kisbirtokos erős, jó és aránylag olcsó munkaerő, — gyengülése, miként ez a phylloxera által sújtott bortermő vidékeken kimutatható, a napszám emelését vonja maga után.

Ha a magyar parasztosztálynak általános és különös jelentőségét imént kifejtett szomorú helyzetével egybevetjük, ha meggondoljuk, hogy ezen sok tekintetben védtelen, oktatásra és gyámkodásra szoruló osztálytól nem lehet kívánni, hogy saját erejéből segítsen magán, akkor teljesen jogosnak kell tekintenünk azt az állítást, hogy *a parasztosztály emelése hazánkban a nemzeti mezőgazdasági politika legfontosabb és legsürgősebb teendői közé tartozik* és első rangú állami és társadalmi feladat.

Nem szabad a parasztbirtoknak jelenlegi szorult helyzetéből való megmentését egyedül törvényhozási reformoktól várni, miután a *társadalmi tevékenység* a teendők egy egész sorát keresztül tudja vinni és a túlságba menő állami akció káros az egyesek kezdeményezésére és bizonyos közönyösséget idéz elő az érdekeltekben, a melynek következtében a tétlen társadalom végül is mindent az államtól vár. Éppen a magyar viszonyokat azonban már is a mezőgazdasági körök egy bizonyos indolenciája jellemzi, a mely az anyagi eszközök korlátoltságával is együtt jár, míg a kormány elegendő pénz mellett a kellő szervezettel és tekintélylyel is rendelkezik arra, hogy rövidebb idő alatt nagyobb eredményt érjen el; mindkét szempontból fokozott kötelességek hárulnak az *állami gondoskodásra*. Feladata egyrészt a mezőgazdasági társadalom önálló erő kifejtését előmozdítani, a társadalmi egyesülést és annak tevékenységét támogatni, helyes irányba terelni és felette felügyeletet gyakorolni; másrészt a kormánynak saját magának is akcióba kell lépnie, praktikus törvényeket kell kidolgoznia és alkalmas intézkedések által ki kell pótolnia a társadalom mulasztásait.

Nálunk azonban az állam egészen a legújabb időkig a parasztosztály sorsának javításával nem foglalkozott. A kormány célja az alkotmány helyreállítása óta általában véve a mezőgazdasági termelés emelésére irányult, e mellett tevékenysége nélkülözötte a tervszerűséget, a tárgyilagosságot és az alaposágot, míg a nagy socialis problémák érintetlenül vártak a megoldásra. A földművelés ügyköre csak 1889-ben választatott külön. Az első tevékeny földművelésügyi miniszter *Szapáry* Gyula gróf már

1890-ben *Bethlen* András grófnak engedte át tárczáját, a kinek négy évi eredményes működése ressortjának szűk dotálása által korlátoltan és szemben az elhanyagolt mezőgazdaság minden terén felmerülő problémákkal, nem válhatott a mezőgazdasági népesség szélesebb rétegeinek javára a szándékolt mértékben. *Bethlen* gróf törekvései még a mezőgazdaság minden ágának egyenlő fejlesztésére irányultak, törvényhozói intézkedései és intézményei, nevezetesen a mezőrendőri és a telepítésről szóló törvények ennél fogva inkább csak közvetve hatottak a parasztság helyzetére. A mezőgazdasági hitelszövetkezetekről, a phylloxera által megsemmisített szőlők helyreállításáról, az öntöző csatornákról, az országos állattenyésztési alapról az állategészségügyi szolgálat államosításáról és a mezőgazdasági statisztikáról szóló törvényjavaslatok keresztülvitele, a melyek még *Bethlen* gróf minisztersége idején kezdeményeztetek és dolgoztattak ki, hivatalbeli utódjainak, *Festetics* Andor gróf rövid minisztersége után nevezetesen 1895-ben a földművelésügy vezetésével megbízott *Darányi* Ignác dr.-nak tartattak fenn.

A midőn *Darányi* földművelésügyi miniszter tevékenységének súlypontját az alsóbb néposztályok boldogítására irányította és ezzel *hatáskörében és az agrár-törvényhozásban a sociális elvet juttatta kifejezésre*, a megoldás stádiumába jutott az emiitett feladat. *Darányi* az összes mezőgazdasági osztályok jogosult érdekeit a legteljesebb mértékben elismeri, működése kiterjed az összes mezőgazdasági kérdésekre, első sorban azonban a mezőgazdasági népesség leggyengébb és legnagyobb részének, a munkás- és kisbirtokos-osztályok erősítésére törekszik. Ennek érdekében teszi meg a legmesszebbmenő intézkedéseket, mozdtítja elő a társadalmi erők összeműködését és ez által nemcsak a kisember köszönetét érdemli ki, nemcsak a társadalmi béke biztosításához járul hozzá nagy mértékben, hanem ez által a mezőgazdaság fellendülésének természetes alapját is megsziárdítja.

A törvényhozás az immáron tagadhatatlan válságra és azokra a garanciákra való tekintettel, a melyeket a földművelésügy legfelsőbb vezetőjének ismeretei, buzgósága, tekintélye és népszerűsége nyújtanak, megszavazta a földművelésügyi tárczának azokat a bőségebb összegeket, a melyek a miniszternek lehetővé tették nagy tervei kivitelét. A mezőgazdasági népesség felsőbb rétegeiben készséges munkatársakat és minden irányban híveket talál. És így a kis existenciák támogatására és a földművelő

lakosság jólétének emelésére irányuló törekvései az összes, a parasztosztálylal közvetett vagy közvetlen érintkezésben álló körök közös törekvéseivé lettek.

A kérdés megoldása nehéz. A szociális és gazdasági bajok megszüntetésére nem létezik panacea, általános orvosság vagy elv. *Úgy a kicsiny, valamint a nagy eszközöknek* meglesz a maguk hatása; az előbbieket, mert pillanatnyilag felmerülő bajokon aránylag könnyen s azonnal segítenek, és ez által gyakran nagy eredményeket érnek el; az utóbbiak pedig azért, mivel a jövőre irányulva jótékony befolyásukat évek múlva fokozott mértékben tudják érvényre juttatni. *Gyors és közvetlen segély* szükséges a kiváló veszedelmek elhárítására s a spontán módon jelentkező bajok enyhítésére. Ide tartozik az elemi károk és betegségek által sújtottak támogatása, a szocialista túlkapások, a kivándorlás s az éhség veszedelmének leküzdése és a keresetnek védelme jogtalan kizsákmányolással szemben. Főként azonban *messze tekintő, nagyszabású agrárpolitikára* van szükség, a mely úgy anyagi, mint erkölcsi, szociális, politikai és nemzeti intézkedésekre kiterjed, hogy a parasztság helyzetét *minden tekintetben és tartósan* megjavítsa.

Az anyagi viszonyok megjavítására való törekvés alapja egy észszerű agrárpolitikának, a mely e részben mindazon intézkedéseket magában foglalja, a melyek a nép bevételi és kereseti forrásait bővítik, a termelést olcsóbbá teszik, a terheket csökkentik és az értékesítést biztosítják. A kereset emelése kiterjed a mezőgazdasági nyers jövedelem fokozására, mezőgazdasági iparágak meghonosítására és fejlesztésére, mezőgazdasági ismeretek terjesztésére. Az olcsóbb termelés magában foglalja úgy a munkás- és cselédkérdést, mint a hitelkérdést, az adóreform és a biztosításügy-, valamint a mezőgazdasági szükségletek átalakulásának kérdését. Az értékesítés biztosítása a fogyasztás fokozásának, a kereskedelem és kivitel, a vám- és forgalmi politika kérdéseit veti fel.

Ethikai és socialis szempontból mindazok az intézkedések jönnek tekintetbe, a melyek a parasztosztály számbeli erősítését, erkölcsösségének, intelligenciájának s közérzetének emelését, valamint a mezőgazdasági népesség boldogulását szolgálják. Ide tartozik a parasztgazdaságok szaporítása és fentartása telepítés és parcellázás által, az eladósodás leküzdése, az örökösödés szabályozása, a közigazgatás és peres eljárás reformja, ide tartoznak továbbá a nép művelésére és nevelésére szolgáló összes intézkedések, a melyek a paraszt lakosságot jobb, szorgalmasabb

és takarékosabb gazdálkodásra szoktatják, az egyesülési szellem ápolása, felmerülő társadalmi ellentétek elhárítására és áthidalására és a közös érdekek megóvására való egyesülés, végül a humanitárius intézmények hosszú sora, a szegény-ápolás és segélynyújtás.

Az összes intézkedéseknek végül *állampolitikai és történelmi szellemtől* kell áthatva lenniök, mert a létező bajok megszüntetése csak akkor sikerülhet, ha állandóan azokra a körülményekre vagyunk figyelemmel, a melyektől származtak, az előmozdító törekvések csak akkor felelhetnek meg teljesen az állam érdekének, ha a létező nemzeti alapokon épülnek fel, a problémák csak akkor lesznek *igazán* megoldva, ha a nép életéből merített tapasztalatokból emelkedünk az elvont tudományhoz.

De a *helyi viszonyok*, a természetes feltételek, a gazdasági és ethikai körülmények helyi különbségei is figyelmet igényelnek, hogy az észszerűeknek talált intézkedések ne csak kellő időben, hanem kellő helyen is alkalmaztassanak. Előfeltétel tehát a helyi körülmények gondos tanulmányozása, a helyi tapasztalatok felhasználása és igénybevétele a lokális helyzet nyújtotta előnyöknek, a melyek ugyan csekélyeknek látszanak egyenkint, összehatásukban azonban mégis nagy jelentőségűek.

A következőkben fenti beosztásunkat követve, fel akarjuk tüntetni, mi történt hazánkban a parasztosztály emelésére, mily eredmények érettek el s mely feladatok várnak még megoldásra, hogy e tekintetben mily szempontok volnának irányadók, hogy a kivitelre mily keretekben kellene törekedni, hogy egy észszerű és nemzeti agrárpolitika kifejtett követelményeinek eleget tegyünk.

Különösen a természet által mostohán megáldott, de sűrű lakosságú vidékeken, a melyek kezük szerzeményére vannak utalva, így pl. Felső-Magyarország és Erdély hegyes vidékein, a phylloxera által elpusztított szőlőterületeken, vagy a hol a síkságon nagy latifundiumok terülnek el, a szegénység megdöbbentő fokára süllyed le a kisbirtokos és zsellér, a kit a kultúra kenyere-től fosztott meg, mert annak nivójára maga erejéből emelkedni nem tudott. Elhanyagolt gazdaságot folytat hiányos marhaállománnyal, gyenge felszereléssel; lakása egészségtelen, ruházata szegényes, életmódja nyomorúságos. A nyomor nembánomságot és renyhéséget idéz fel saját érdekével szemben, meggyengíti értelmiségét s munkakedvét, táplálja az elégedetlenséget és az úri gyűlöletet, ezen előfutárjait a tulajdon és a személybiztonság ellen való fellázadásnak, a mely a társadalmi békét

veszélyezteti; vagy pedig vándorbothoz nyúl a földmivelő, hogy idegenben próbáljon szerencsét.

A parasztd degeneráció következményei mindenütt hasonló lefolyást mutatnak. *Az anyagi romlás maga után vonja az erkölcsi és szellemi demoralizációt, a mely talajt ad a kívülről behatoló agitáció kifejlődésére.* Csak ennek a jelenségnek az utolsó nyilvánulása különbözik azután a falusi lakosság eredeti természete s jelleme, fogékonysága szerint, annak maradibb vagy haladóbb, nyakasabb vagy szelídebb, élesebb vagy bárgyúbb értelme és gondolkozásmódja szerint. Ekkép az agrárszocializmus, kivándorlás és éhínség a legszorosabban összefüggnek. Csak különböző, következményes állapotai a *gazdasági* test egyazon körjelenségeinek, a melyek okai legtöbbször helyi bajokban gyökereznek, a melyek gyógyítását csak *alkalmazott nagy állami és társadalmi akció*tól lehet várni. E részt rövid idő alatt sok történt és több szép eredmény éretett el, legkiterjedtebb mértékben az agrárszocializmus elleni küzdelem által.

A parasztszocializmus, a mely 1891-ben az Alföld több pontján lépett fel először s innen terjedt tovább, hazai talajon kicsirázott nemzeti jellegű mozgalom, a mennyiben okai hazai viszonyokban rejlenek, de nemzetközi jellegű is, a mennyiben érvényesítésében a társadalmi rend felforgatását tanító kommunista, szocialista és anarkhista tendenciák szerepelnek. Mint szocialista és anarkhista munkásmozgalom két irányban érinti a parasztsztyált, a mennyiben a nagyobb kisbirtokos munkásokat és cselédeket foglalkoztat gazdaságában, vagy a mennyiben a munkát és keresményt kereső zsellér társul szegődött hozzá. De tény, hogy különösen sűrűn lakott és nagy latifundiumos vidékeken a földbirtokos paraszt önző kommunista indítóokból vett részt benne. Az utóbbi jelenséget, a melynek alapját a földfelosztás ideája képezi, tiszta kifolyásaképp kell tekintenie a konzervatív magyar paraszt eszét és kedélyét megmérgező agitatórius bujtogatásnak, míg a szocialis munkásmozgalom mélyebben fekvő okait azon általános és helyi bajok egész sorának összetalálkozásában kell megtalálni, a melyeket részben fentebb fejtegettünk s a melyek következménye volt a földmivelő népesség kereseti viszonyainak rosszabbodása.

Ezen alapvető okok közt legelői áll az azelőtt bővebben rendelkezésre állott munkaalkalom eltűnése, a melyet nem paralizálhatott a munkabér emelkedése. A gépek elvették a kézi cséplés keresményét, az azelőtt részes gazdaságban mívelt

tengeriföldek önkezelésbe vétettek, a fuvart átvette a vasút, az út- és gátépítések befejeztettek; kárpótlást adó háziipar nem volt. Ellentétben a hanyatló keresettel emelkedtek az életigények, aránytalanul szaporodtak az adók és szolgálmányok. Rendes körülmények közt a többkiadást a csekély gazdasági hozadékkal és egyéb munkakeresménynyel szükösen kielégítik, de már egy kis szerencsétlenség, egy rossz aratás kihajtja a gazdát eladósodott birtokából, megfosztja családját mindentől s szaporítja a teljesen vagyontalan parasztproletariatust. Ehhez járulnak a legújabb időkig oly nyomorúságos közigazgatási viszonyaink s a kizsákmányolás sok fajai, így például a munkaadó földbirtokos túlkapásai, megrövidítés a hányad kiszolgáltatásánál, a szegény részes gazdára rótt robot, a földmunkák alvállalkozóinak, pénzes gabonauzsorásoknak visszaélései által. A szükség megszülte az elégedetlenséget és az erkölcsi sülyedést, az anyagi és erkölcsi egyensúlyát vesztő tudatlan parasztság elvesztette a vezető értelmiség iránti bizodalját és a hatóság iránti tiszteletét. Az utolsó okként működő bujtogató agitáció, vándorapostolok és röpiratok útján a meglevő társadalmi forrongásnak aztán megadta nyilvánulási formáját, a mely munkamegtagadásban, aratósztrájkokban, földosztó-kívánalmakkal fellépő parasztzindulésekben mutatkozott. 1896-ban a helyről-helyre terjedő agrárszocialista mozgalom már azzal fenyegetett, hogy a magyar állam nyílt sebévé lesz; védelem és gyógyítás a legfontosabb állami feladattá vált. A készületlen kormány egy kis késlekedés után, a melyet az ügy tanulmányozása okozott, eleinte megtett mindent, a mit a nagy szerencsétlenség elhárítására szükséges gyors cselekvés megkövetelt. Megtámadta és elnyomta az anarkhista kihágásokat rendőri intézkedésekkel, megtiltotta a titkos egyesületek összejöveteleit s az azokba való belépést, erőszakosan fentartotta a rendet katonai segítséggel és a csendőrörsök szaporítása által. Megrendszabályozta az izgató sajtót, bíróságilag fellépett a nemzetközi anarkhista, szocialista propaganda helyi vezeterei és agitátorai ellen s gondoskodott, hogy kellő időben rendelkezésre álljanak aratómunkások, szocializmus által meg nem mételyezett vidékekről. Ha ekkép azok, a kik a társadalmi rendet veszélyeztették, meg is érezték a törvény vaskarját, csak a humanizmus és a gazdasági kényszerűség parancsa volt a megtért és szenvedő lakosság helyzete állandó javulásának útját egyengetni a társadalmi reformtörvények és intézkedések egész sora által.

A földművelésügyi miniszter szociális törvényhozói intézkedés első sorban *a munkaadó és munkás közti jogi viszony szabályozására* vonatkoztak, hogy törvényes alapot adjanak egyrészt a munkással való igazságos és humánus bánásmódnak, másrészt az elvállalt szerződési kötelezettségek teljesítésének. Az 1898:II. t.-cz. a mezőgazdasági munkások jogi viszonyainak szabályozásáról, a melynek alapelve: biztosítani a földbirtoknak a legfontosabb munkaszakokban a szükséges munkaerőt, volt ezen a téren az első sikeres lépés. A közigazgatási hatóságok és a gazdasági egyesületek buzgalommal vettek részt a végrehajtás munkájában, s a munkások egészséges magja felősmerte a neki nyújtott védelmet, úgy, hogy már ugyanabban az évben az aratási munkák zavartalanul lefolytathatók voltak. Az 1899. év meghozta a XLII. t.-cz.-et a mezőgazdasági munkászállalkozókról és segédmunkásokról s a XLI. t.-cz.-et, a vízi-munkálatoknál, út- és vasútépítésnél alkalmazott napszámosokról és munkásokról. A dohánykertészekről és erdei munkásokról szóló s tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatokkal a jogviszony szabályozása befejeződik. Messze kiható jelentőségű kiegészítő intézmény az 1899. évben rendeleti úton életbe léptetett szervezése a mezőgazdasági munkaközvetítésnek. A földművelésügyi minisztérium ennél maga mint közvetítő központ működik, a mely a községi és helyhatóságoknál felállított fiókok segítségével végrehajtja az egyes vidékeken a mezőgazdasági munkaerők keresletének és kínálatának kiegyenlítését. Másodsorban *emberbaráti intézmények* alapítására irányul a törvényhozás. A földművelésügyi miniszter először is rendeleti úton szabályozta az állami szolgálatba szegődött erdei munkások nyugdíjügyét. Most következett a mezőgazdasági munkások és cselédek biztosításáról szóló 1900. évi (—) t.-cz.; célja : egy országos segélypénztár megalapítása által, — a melynek tőkét a munkások fakultatív járulékaik, a munkaadóknak cselédeikért való kötelező járulékaik és az állam évi *hozzájárulása által* képeztetnek, — a mezőgazdasági munkásoknak és cselédeknek betegség esetén orvosi segélyt és orvosszert nyújtani, beálló munkaképtelenség esetén időnkinti segélyt és állandó életjáradékot, halála esetére hozzátartozóinak végkielégítést biztosítani s eg3idejűleg az inkább kizsákmányolásra és bujtogatási visszaélésekre szolgáló helyi temetkezési egyesületeket és szocialista pénztárakat stb., valódi, országos állami segítséggel s állami felügyelet alatt álló jóléti szervezettel kipótolni.

Párhuzamosan az említett törvényes intézkedésekkel és azok végrehajtásával történtek meg a földmívelési miniszternek széles körre terjedő és a munkásnép megnyugtatótát és kioktatatótát célzó szoczialis egyes intézkedése, a melyek hivatva vannak a törvények sikerét előkészíteni és biztosítani. A szoczialista mozgalom leküzdésére a kiindulási pontot adta a *nép szellemi szórakoztatás iránti szükségletének észszerű kielégítése*, kapcsolatban gazdasági ösmeretek beoltásával. Olcsó, mulattató és oktató lapok, népies irodalmi nyomtatványok tömeges terjesztése, felolvasások elrendelése s díjtalan használatra szolgáló népkönyvtárak felállítása által — az 1899. évig miniszteri segélylyel s szövetkezetek és olvasóköroökkel kapcsolatban kb. 500 könyvtár alapítottatott első sorban a szoczialismus által megmetyelett vidékeken, — a földmívelésügyi minisztérium felvette a versenyt a szoczialista sajtóval. Nagyon jó hatásúnak bizonyult a bujtogató tevékenységgel szemben egy a földmívelésügyi miniszter által 1898-ban életbeléptetett intézmény: *a jó és hű munkások s cselédek jutalmazása* elősmerő oklevelekkel, 100 koronáig terjedő pénzjutalmakkal, a melyeket a hatóság vagy egyesületek a jutalmazandóknak ünnepélyesen átnyújtanak. *A hitelszükségletek kielégítéséről* gondoskodás történt a társadalmi úton megalakított községi segélyalapokkal, munkás-segélyegyesületekkel és munkásszövetkezetekkel, a melyek útján a segélyre szoruló munkás legalacsonyabb kamatláb mellett kis kölcsönöket kap, s a melyek tervszerű szervezését és vezetését az állam az alapítási költségek részbeni fedezése által befolyásolja. *A társadalmi tevékenység ösztönzésére* végre, a mondott irányban, a miniszter erkölcsi és anyagi támogatásban részesíti a lelkipásztorokat, tanítókat és mindazokat, a kik a néppel érintkeznek.

A szoczialis reformprogramm 3. pontja *a létviszonyok javítása*. Az idevágó intézkedések, a melyek az anyagi jólét emelésére, a munkaalkalmaknak állami s társulati építkezések által való szaporítására, a háziipar fejlesztésére, új iparágak teremtésére, meglevők előmozdítására, a gazdasági üzemnek intenzivebbé tételére a szakoktatás s a mezőgazdasági hitel szervezése, javítások keresztülvitele, latifundiumokon a farmrendszer behozatala, parcellázások és telepítések, a községi birtok szabályozása által a birtokszerzés lehetővé tételére, a terhek könnyítésére, törvénykezés és közigazgatás reformjára stb. vonatkoznak, egyáltalában legszorosabban összefüggnek a parasztsztyály

érdekeinek s egy egészséges gazdasági fejlődésnek útját egyengető agrárpolitikával s az illető helyen kerülnek tárgyalás alá.

Az évről-évre nagyobb mérveket öltő *kivándorlás csökkenése*, a mely kivándorlás felső Magyarországból s Erdélyből, sőt az ország szívéből s túl a dunai vidékekről legtöbbszörre Amerikába, azután Romániába és Ausztriába történik, javarészt megoldatlan társadalmi és nemzeti probléma még. Mélyebb oka itt is a kedvezőtlen kereseti viszonyokban rejlik. Különösen felső Magyarország terméketlen, hegyes vidékein a lakosság még nagyon alacsony művelődési fokon áll. A mezőgazdaságot kezdetlegesen űzik, az erdők részben kivágottak s ott a hol még őserdőket képeznek, a fa a közlekedés és ipar hiányában hasznavehetetlen, a mellékes kereset szűkös, a jövedelem maga normális években igen csekély. Ha a termés nem sikerül, a parasztnak el kell adnia marháját, vetésjóságát, hogy pusztá életét megmentse, s így adósává lesz a számtalan uzsoráskodó proletárnak, a kik az ő nyomorúságán élősködve tengetik életüket.

Itt termékeny talaj kínálkozott az ügynökök csábításainak. A kivándorlás folyama évről-évre jobban dagadt s ma már ezen mozgalom fluktuációjára nem a hazai viszonyok, hanem az amerikai munkapiacz van irányadó befolyással. Valódi láz vett erőt a népen, a szegényebb és gazdagabb paraszt elhagyja *hazáját*; itt a szükség, amott a gazdagodási vágy vagy vándorkedv növeli ezt az áramot, a melyet már nem az ügynökök, hanem az Amerikában megtelepedett rokonok és honfitársak, vagy a tengerentúl megpénzesedett és hazatért parasztok táplálnak.

A kivándorlásnak van néhány előnye: mely megkönnyébbítésére volt a népnek. Az ínség a legmagasabb fokra hágott, az izsákoság elterjedt, a végrehajtó kiüzte a falusi népet szegényes hajlékaiból; ekkor Amerikában új kereseti forrásra akadt. A kivándorlottak hazaküldtek keresményüket, honmaradt hozzátartozók lefizették az adósságokat, visszavették elvesztett birtokocskájukat, a hazatérők újakat vásároltak, a földek ára emelkedett s a falusi lakosok újra legalább relatív jóléthez jutottak. Azonban megvan a dolognak az árnyoldala is. Sokan ottmaradtak az ígéret földjén, sokan csalódva s munkára képtelenül jöttek vissza: mindkét esetben sok erő elvész s a munka annyira megdrágul, hogy a mezőgazdasági termelés a gyenge aratásra való tekintettel, problematikussá válik. De még azon a pénzen sincs áldás, a melyet a hazáját koldusbottal elhagyó és kis parasztkrózusként visszatérő munkás magával hoz. Az Amerikát

megjárt parasztból idehaza ritkán válik a társadalom hasznos tagja, elvesztette a ragaszkodást a hazai rögöz; egészen más ideákkal van eltelve és nem tud beletörődni a hazai viszonyokba; ellensége lesz a magyar monarchisticus alkotmányos állameszmének s apostola az Amerikában beszítt pánszlávizmusnak s nemcsak bujtogatja a többieket a kivándorlásra, hanem megmérgezi községe lakosságának szellemét is és szítja elégtelenségét.

Jelentős és nehéz feladatok várnak e téren az állam- és társadalomra aktív beavatkozás tekintetében, A kivándorlást az az egyéni szabadságot korlátozó kényszer-rendszabályok által megszüntetni nem lehet. *A közvetlen orvosszerek* csak arra irányulhatnak, hogy a kivándorlást hivatalosan szervezzék és vezessék, hogy azok, a kik a hazát elhagyják, a távolban jobb munkalehetőséget és biztos létet találjanak s odakünn is érezzék, hogy a magyar *állam* gondoskodik jövőjükéről s így a hazaszerette kötelekeit a távolság fel ne oldja s az anyafölddel való solidaritás, a mely a kivándorlót ismét haza vonzza, megmaradjon.

Nagyobb jelentőségűek a *közvetett intézkedések*, a melyek a hazai kereseti viszonyok javítása, a mezőgazdaság, ipar- és szövetkezeti ügy kellő előmozdítása által arra törekednek, hogy azoknak, a kik különben ínségük folytán vándorbothoz nyúlnának, idehaza megfelelő megélhetés biztosíttassék. Az idevágó egyes intézkedések, az illető vidék helyi szükségleteihez és viszonyaihoz alkalmazva s *gazdasági* specialprogrammá egyesítve képezik az úgynevezett *mentési akciókat*, a melyek nem törődve az általános gazdasági fejlődés menetével, a helyszínén egységes vezetés alatt s erre a célra rendelkezésre bocsátott eszközökkel és alapokkal gyorsítva keresztülvitetnek. Hogy az ilyes intézkedések hatásukat el nem vétik, mutatja a földművelésügyi miniszter által a közelmúltban sikerrel kezdeményezett *ruthén-segélyakció* Bereg vármegyében.

A modern korszellem ezekben, a századok óta igénytelen, szűkösen tengődő ruthénektől lakott s a közlekedéstől félreeső kárpáti völgyekben is belevitte nyomorát. A földmegváltás megfosztotta a népet a patriarkhális védelemtől, a tagosítás a jobb földektől és legelőktől, az orosz és galíciái bevándorlók beözönlése uzsoráskodásával, az alkoholizmus, a teljes anyagi és erkölcsi fertő felé hajtotta. A gazdasági viszonyok, a völgyi mezők és havasi legelők kiterjedése s a nép előszeretete a pásztorélet iránt a kis hegyi gazdát itt a havasi gazdasági üzem felé terelték. Erre való tekintettel a mezőgazdasági lakosság létkérdése azonos a marhatenyésztés előmozdításának kérdésével.

Ezért a segélyakció 1898-ban azzal kezdődött, hogy Beregmegye egyik, 76 község által képviselt járásban 13.000 hold havasi terület bérbé vétetett és 4.300 szegény ruthén-családnak albérletbe adatott. A megmunkálás tekintetében a fősúlyt a marhatenyésztés fejlesztésére s ezzel kapcsolatban a havasi legelők észszerű kihasználására fektették. Az albérlők jó tenyészanyagot kaptak a borzderes fajból részlettörlesztésre, a szükséges épületek, havasi istállók felépítettek, vagyonosabb és értelmesebb kisgazdáknak hegyi vidékekre alkalmas gépek és eszközök, valamint az igázásra alkalmas tehének bocsáttak rendelkezésre: hogy a példa ösztönözzön, a ruthén papok számára gazdasági tanfolyamok rendezettek be, hogy az ott elsajátított ismereteket a néphez átültessék. További intézkedések még a tejelésre szánt juhtenyésztés, szövőipar alapítása s a hitelviszonyoknak az előkészítés stádiumában álló szervezése, a szövetkezeti alapra fektetése.

Az ottani ruthén lakosság bérleti és fizetési kötelezettségeinek eddig a legteljesebb mértékben megfelelt s a kiosztott tény észmarhának a legnagyobb gondját viseli. A kivándorlás Beregmegyéből majdnem megszűnt. A földművelésügyi miniszter már most a sikerült akciót a szomszédos Ung- és Máraararom megyékre is ki akarja terjeszteni. Az ilyen organizációkra van szükség, persze a helyi viszonyokhoz alkalmazva, egyéb vidékeken is. De szükséges a *társadalom közreműködése* is, a melynek jelei mutatkoztak már Zemplén- és Háromszékmegyében s arra vallanak, hogy a földművelésügyi miniszter kezdeményezése méltánylásra talál s példáját követni hajlandó a társadalom is.

Az Alföldön, ezen a nagy nemzeti lakosságtól lakott termékeny síkságon, kisgazdák bajainak gyógyítása tekintetében az államra és társadalomra komoly és sürgős misszió vár. Itt első sorban törekedni kell a gazdasági intenzitás emelésére csatornázás, öntözés, hitelszervezés s az adózási viszonyok szabályozása által. Hasonlóképp folytatását nyeri az erdélyi székelyföldön a *Baross* kereskedelemügyi miniszter által annak idején kezdeményezett akció, a mely főképp a háziipar, a kézműves-munka és gyáripar tervszerű előmozdítását célozta szaktanítás, anyagbeszerzés, szövetkezetek stb. útján.

Különösen azonban azon szegény vidékek részesüljenek alapos segítségben, a melyeknek csak csekély mértékben mozgékony, legalacsonyabb értelmi fokon álló lakossága néha még a legszükségesebb tápszereknek is híjjával van. Ilyen viszonyok

uralkodnak Felső Magyarorszáiban a természeti szépségekkel megáldott Árva-, Liptó- és Szepesmegyékben, a hol a régi háziipar tönkre ment, hol a sűrű tót lakosság a szegény földtől alig tudja kicsikarni a nyomorult kenyeret, s a hol a havasi gazdaság és modern háziipar, a turista- és fürdőélet meghonosítása által lehetne új kereseti forrásokat nyitni.

Legnagyobb azonban az ínség Szatmár-, Szilágy-, Kolozs- és Torda-Aranyosmegyéknek degenerált román néptől lakott hegyi vidékein, a hol a fogyatékos, tengerivel való táplálkozás következtében a *Pellagra*, éhkór állandó tanyát ver. Ezekben a járásokban alkalmi segítséget, pillanatnyi enyhítést kell adni élelmiszerek kiosztása, népkonyhák, kórházak felállítása által. Párhuzamosan ezzel szervezni kell egy gazdasági akciót termelési eszközök kiosztásával és oktatással, hogy folytonos felügyelet és gyámkodás által az anyagilag, szellemileg és erkölcsileg süllyedt népet felemeljük.

A helyi segélyakciókkal rokonságban állnak azok az *alkalmi egyes intézkedései a gyors segítségnek*, a melyek eszközei pénzbeli segítségek, adóleírások, élelmiszerek és vetőmag kiosztása, földmunkák végzése, növény- és állatbetegségek kiirtása stb. s a melyek egyes esetekben, nagyobb elemi csapások, ragályok, rossz termés stb. bekövetkezése esetén alkalmasok egész vidékeket jókor megóvni a komoly katasztrófától.

Ereszt sikeres állami akció hajtattott végre az először 1889-ben fellépett, s nagy területeken óriási károkat okozó marokkói saskarajok kipusztítása érdekében. A rovar- és növényi kortani állomások ma már nemcsak tanácsadás, hanem a kellő időben elrendelt óvintézkedések vezetése és felügyelete által is intenzív tevékenységet fejtenek ki a nagyobb mértékben fellépő rovar- és növénybetegségek ellen. A ragadós tüdővésznek annak idején nagy energiával folyamatba tett kiirtása által elért siker ösmeretes. Csak kívánatos volna, ha ugyanoly erélylyel megkezdenék a sertésvész leküzdését is.

Figyelemreméltó még az 1897-ben keresztülvitt azon intézkedés, hogy a rendkívüli jégkárok által sújtott kisgazdák vetőmagokkal láttattak el, mi által 1897-ben 75.000 k. hold egyébként meg nem művelhető kulturterület nyerése vált lehetségessé. Az árvíz által sújtott szegény községeknek nyújtott pénzsegélyek összege, a melyekkel a szükséges földmunkák végezhetők és a melyekkel az okozott vízkárok kárpótoltatnak, évről-évre nő, bár sok alapos esetben szükséges összegű fedezet hiánya miatt

a segítségnek el kellett maradnia. Itt érezhetővé válik *egy alkalmi segélynyújtásra megfelelő tervszerű szervezet* hiánya, a melylyel tovább késlekedni nem volna szabad.

A jelenlegi földművelésügyi minister érdemül kell betudni, hogy erős *kézzel* végrehajtotta a *kisexisztenciák kizsákmányolására* irányuló minden visszaélés megtorlását, különösen a hamisítók és gabonauzsorások üldözése által, hogy tehát kiirtani iparkodott gazdasági életünk ezen élősdijelenségeit. A mesterséges borok készítéséről és forgalombahozataláról szóló 1893 : XXIII. t.-cz., a mezőgazdasági termékek és cikkek hamisításáról szóló 1895 : XLIV. t.-cz. szigorú végrehajtása nemcsak a tisztességes kereskedés és a fogyasztóközönség, hanem a nehéz viszonyokkal küzködő termelés érdekében is áll.

A gabonaelővétel kérdése még tisztázásra szorul, mert az némelykor reális üzlet, az esetben azonban, a mikor a lelkiismeretlen hitelező az előrevásárolt, de rossz termés folytán nem szállítható gabona után az alacsony határidőár és magas napiár közti különbözetet követeli a leggazabb uzsorának bélyegzendő. A földművelésügyi és igazságügyi miniszterek idevonatkozó megtorló intézkedései különösen 1897. és 1898-ben sok kisgazdát és egész községeket megóvtak az anyagi romlástól. A mindennemű uzsora leküzdése ellenben szélesebb alapokat igényel. A *reformálandó uzsoratörvényhen* a különböző uzsoraüzletek, üldözésük módja, s a káros hitelügyletek meggátlására vonatkozó rendszabások körülírandók. Különösen a gabonaelővétel végleges szabályozásra és pótlására pedig csak a hitel-szövetkezetek általános meghonosodása nyújthatnak módot.

Wiener Moszkó.

IBSEN HENRIK.

— Második közlemény.*) —

II. A »Harczosok Helgelandon«-tól a »Császár és Galileus«-ig.

Az 1858. évvel új korszak nyílik Ibsen életében. »Az ifjúság meséskönyve bezárult«; a házasság révébe vezetett 30 éves férfiú nem álmodozik már, az élet küzdőterére lép újra. Ott az igazi helye. Visszatér Krisztiániába, mert bergeni szerződése letelt (Björnson váltja fel), s mint a »Norvég színház« instruktora kezdi meg a harcot egyelőre a nemzetiségért, a régi dán hagyományoknak hódoló »Krisztiánia színház« ellen. Fegyvertársaival Botten-Hansennel, Björnsonnal és Richterrel, a későbbi miniszterrel eleinte az *Aftenbladet*-ben polemizál a dán barátok ellen; a leghíresebb dán színészt, Wiehet megugrasztják; 1859-ben megalapítják a »Norvég társaság«-ot, színleg a düsseldorfi festőiskola ellen, de tényleg minden nemzetietlenség kiirtására. Ez a társaság, — Ibsen az alelnöke — később politikaiává alakul; ekkor Ibsen nincs már benne, mert megcsömörlik minden egyesletesditől, de a »nemzeti berzerkerek« győznek, a két színház összeolvad, s a norvég követelések jogaikhoz jutnak. A mi szabad ideje marad mint dramaturgnak, azt víg és elmés társaságban Botten-Hansen, Vinje, Sars, Dae, Asbjørnsen, Welhaven baráti körében tölti. Megannyi név megörökítette magát a norvég irodalomtörténet lapjain. E mellett azonban a költő sem hallgatott el benne. Sőt ellenkezőleg. Oly érett műveket produkált ekkor, a melyek klasszikusoknak nevezhetők. Természetesen ez alatt nem szabad a hagyományokhoz való ragaszkodást értenünk, mert Ibsen újra daczosan új formát, új tartalmat keres.

Már a »Solhaugi ünnepség« előtt megfogon benne a »Harczosok Helgelandon« (*Haermtaendene paa Helgeland*, ném. »Nordische Heerfahrt«) eszméje. A Petersen által kiadott izlandi

*) Az első közleményt l. a f. é. júliusi számban.

családi krónikákból »változó viszonyaikkal és jeleneteikkel férfi és férfi, nő és nő s általában ember és ember közt személyes, teljes, eleven élettartalom lehellete csapott meg, s ezekkel az egyénekként kidomborodó női és férfi személyekkel való együttélésből kisarjadzott gondolatomban a »H. H.« első nyers, ködös terve.«*) Az eszme azonban eltolódott; a komor darab helyett egyelőre, nagyrészt intim személyes okokból, a derültebb »Solhaugi ünnepség« született meg, de ennek a Margitján is meglátszik, hogy ott borongott a költő képzeletében a későbbi darák sötét hősnőjének, Hjördis-nek képe.

Ez az új mű a leghatalmasabb, legerőteljesebb minden közt, a mit addig írt: úgy korfestésre, a cselekmény szoros kapcsolására, a jellemek kidomborítására, a nyelv művészi szabotosságára, mint az alaptéma hangsúlyozására nézve.

Az irodalmi lakatosok vitája, hogy mennyi van a drámában a Wölsunga-, Nyals-, Egils-saga-ból átvéve, megint nem érdekel minket; érdekel a probléma: újra a férfi és nő viszonya, bár régmúlt időkből (a X. századból Erik Blodöxe kora), eltemetett világnézet szakából merül fel. A Saga félisteneiből emberek lesznek, a kik könnyelműen elhibázzák életüket. Megint abból folyik a dráma, hogy nem a vegyrokonság megkívánta házasságok köttetnek.

A valkúri erejű és lelkű Hjördis, (a ki fekete csuklyás köpönyegében, dárdásan, boszorkány allure-jeivel úgy lép elénk, mint Stuck valamely alakja) atyjának Jökul-nak Örmulf által történt meggyilkolását megbosszulandó, a legerősebbnek ígéri kezét. Ezzel a vak esetnek szolgálhatja ki magát, bár már Sigurdot szereti. A próbatétet Sigurd, viking király állja győztesen, de barátja a gyenge Gunnar nevében és színe alatt. Ehhez véreskü fűzi, s minthogy Gunnar előbb nyilatkozott, hogy Hjördis után vágyódik, Sigurd félreértette kötelességét, s azt is feláldozta, a mit nem szabad, saját szerelmét; aztán keresztvizet vévén, lemondással még a hőstett hírét is átengedi amannak s maga megalégszik a lágyszívű Dagny-val. Ebből a hazugságból egy egész élet rejtett hazugsága csírázik kin burjánzik fel, s ontja mérgét, míg a darab folyamán felfedeződik és letarlódik. Hjördis rohan a katasztrófába és taszítja a többieket a végzetbe; eleinte mintegy tatum által hajtva, — mert nem tudja a nagy csalást — valójában pedig már akkor is csak vad, érzéki valkürtermészetétől, Hedda Gabler-re emlékeztető hysterikus elkeseredettségtől üzelve, később aztán teljes öntudattal. Ez a daemoni alak gonoszságával visszataszító lenne, ha gonoszságának kifejlődését a költő oly páratlan művészettel nem motiválná; így értjük, hogy elpus-

*) A »Solhaugi ünnepség« előszavából.

kázott boldogságáért más boldogságának megsemmisítésében keres vigasztalást, s hatalmas alakja bukása után is elmosódatlan marad emlékezetünkben.

Közelebbi taglalásra nincs helyünk, de a ki e mesterműről fogalmat akar szerezni, az olvassa és újra olvassa a II. felv. 1. jelenetét, és a III. felv. 6. jelenetét, a melyek az egésznek koronái, s a melyeken átrezg a modern drámák subtilis, ideges hangja.

Élet-halálharcz folyik itt, az élet és halál rettenes komolyságával; se híre, se hamva a romantikus felfogás mezének. Szerelem, barátság, gyűlölet, bosszúszomj, fájdalom, gúny stb. superlativusai szerepelnek, s még sem öltének testet bombastban, lírikus kitörésekben, monológokban, hanem rendkívül realistikus, daczosan energikus, laconikus formában. A saga-stilust utóírta, tán felül is multa Ibsen, a mi nem sikerült ugyanakkor Björnsonnak a *Mellem Slagene*-ben («Harczok között»), bár közelebb ért hozzá a *Synnöve Solbakken* cz. remek elbeszélésében.

S a darabnak még sincs sikere ekkor. Koppenhágában, — melynek szavára a színi direktorok Norvégiában ép úgy figyelnek, mint nálunk Bécs-, Berlin- vagy Pariséra — Heiberg kritikája alapján elvetik. A »Christianapost« is *norvég dudvát* emlegetett. Ma már természetesen ez a darab is egyik büszkesége a nemzeti műsornak, de akkor még dán limonádé kellett, nem gőzölgő norvég vér.

A modern élet darázsfészkébe nyúl ezután. Első ízben, tapogatózva, a mi meglátszik azon is, hogy a társalgási prózát, a melylyel kísérletet tett, nem találta elég természetesnek, (nagyon benne volt még a saga-stílus) s így újra visszatért a vershez, hogy egyszersmind jelezze a magasabb pontot, a honnan a költő ezt a közönséges témát: a modern házassodást nézi.

A »Szerelem komédiája« (*Kjaerlighedens Komodie*) sok fejtörést okozott a kommentátoroknak, mert a költő van oly objektív, hogy a legkülönbözőbb szempontokat juttatja szóhoz, hogy vitassák igazukat, pedig amazok csak arra kíváncsiskodnak, ki is voltaképen Ibsen igazi szócsöve. Bizonyos, hogy saját házasságának első idejében szerezte e darabhoz az adatokat de azért ne azonosítsuk Ibsennel egyik szereplőjét sem.

Íme Hölm asszony, a ki egy házassági ügyvivő buzgóságával már 7 unokahúgát juttatta főkötő alá, s — a mint dicsekszik — »csupa szobaurakkal. Íme Styver, ez a jogi terminusokkal dobálózó írnok és méltó jegyese, a rossz nyelvű Skäre kisasszony; 8 éve járnak jegyben; főgondjuk szárazra vinni szerelmüket, a mely idő múltán, nyomorult

helyzetük folytán annyira kijött a taktusból, hogy ha a menyasszony a »Luna«-ról ábrándozik, a vőlegény azon töri a fejét, vajjon indossálja-e a váltóját a gazdag Guldstad. Íme Lind a missionáriusnak készülő candidatus, a ki eleinte oly congeniálisnak látszik a hössel, Falkkal, s a kit a darab folyamán oly szépen »besoroznak a boldogság mértékletesség! egyesületébe«, hogy felejtí Anna oldalán minden magasröptű tervét, mert, mint Falk mondja: »Firnájsz és romantika hamar lepattognak«, íme a kereskedő Guldstad, a kinek minden szava hideg zuhany e furcsa világ álpathosára, s Falk és Svanhilde valódi pathosára, a ki a perzselő, de mihamar kialvó szerelemmel szemben az érdekek biztosítását, a csendes, de tartós barátságot jelenti ki a házásélet alapjának. Itt van végre a kabinetalak Straamand lelkipásztor, 12, orgonasípként sorakozó gyermek poczakos atyja, a kinek Marenjével szintén megvolt a regénye, de ez nem a nyomorba fült, mint Styveréké, hanem a jólétbe. »Kunyhó volt az álmuk, csak szalmatető, s hófehér juhocska elég kettőjüknek. Harczolt szerelméért ifjonti kedvvel. S látod most »salon«-ban, kétlábú drámáját a mély sülyedésnek? Parókiát kapott s a gitár elnémult. Ő pedig, kin lityeg-lotyog a ruha, beesett orczával, rozoga lábakkal: ő a szárnyas angyal, a kit oltárképül szépség egyházában oly hőn imádozt. Sic transit gloria amoris«. Neki fő a bér. »A pap lászson áldozatot, ne hozzon; megilleti hivatásánál fogva, s ha ezt megkapja a zulukaffereknek is prédikál«. »Férj és családapa vagyok, számos nyáj pásztor, birtokaimon vetni, aratni, csépelni, etetni, fejni, köpülni kell, engem keres az istálló és ház, mi közöm nekem az ideákhoz«. Kerresse más az igazság nyulát.

A szerelmet itt lege artis mesterséggként üzük, a házasságra kötést csinálnak, mint 100 mázsa gabonára a börzén, de napjaink érdekhajhászatára iparkodnak rávetni öreganyáink sentimentalismusának lyukacsos ezüsfátyolát.

Ezt a fátyolt minduntalan lerántja Falk, a költő, a ki szövetségével Svanhilde-vel sok boszúságot okoz a társaságnak. Falk könnyebb vérű, mint a többiek, nem kérdezi, hogy a szeptember megtartja-e, a mit a május ígért; a »jövő« madárijesztőjét szeretné selyemzsinórral megfojtani, s ezért a szerelemből is elég neki egy szép nap; tudja, hogy a »tousjours perdrix« mihamar csömörlést okoz, s az érzelem csak úgy értékes, ha emlékeztette finomul. De azért egyben mérhetetlenül több benne az erkölcsi komolyság; határozottan van benne sok Ibsen tártalmából. Nem kíván részt a triviálisból, a hetvenhét néni által szabadalmazott, felügyelet alatt álló szerelemből, a mely szemérmetlenül kilépvén a nyilvánosságra, hivatalos aktussá válik. Önállóan, szabadon áll, háborút akar szóval, kézzel-lábbal a hazugság ellen, a mely mélyen gyökerezik e publikum közt. »Én, vagy a hazugság! kettőnk közül egynek tágitanunk kell!« Támad és talál, bár nem elegáns francia fleuret-vel, hanem hazai fenyő doronggal dolgozik. Doronggal ütök hát vissza, kiközösítik, de fegyvertársra talál Svanhildeben, Anna nővérében.

Észrevette, hogy Svanhilde sem szenvedni szíven a formák fűzőjét, szívének szabadon kell lüktetnie, s hangja sem fog soha secundálni a nagy karéneken, melyhez az Erkölc verit a tactust. »Idegen országbeli pénz ön, ezüst a réz és papír közt, a melyet más kurzussal számítanak itt, a mely nem ér semmit divatról, vajról, művészettről szóló élelés diszkurzusokban, hanem olyan, mint a Wölsunga-saga Svanhildeje, csak más korszerű formában. Készülnek magát is agyaggá átgýurni, a melyen aztán az ezermesterek mind fussolnak, késeikkel vagdosnak, ecsetjükkel tussolnak; majmolják a teremtőt, a míg átteremtik saját képmásukra, s aztán állványra teszik a szalonban s ujongva kiáltják: íme most normális«. Megtalálják egymást és egy egész férfi s egy egész nő szövet-ségének örvendünk, ha a II. felvonás gyönyörű, emelkedett végét olvassuk, Ez az ideál.

Azonban már nincs többé romantikussal dolgunk, ezt megmutatja a III. felvonás. A II. az ideállal bájolt el, ez a reális kifejléssel lep meg. Igaza volt Falknak:

»Álmok között sorompót senki sem fél.
Sarkantyúval s ostorral ösztökéled
Lovad hegycsúcsra bátran. Más ha *tenned*
Kell; akkor szépen völgyben ülepedsz meg,
Mert éltét biz mindenki egyként kedveli
S a salto mortalé-t ezerből *egy meri*.«

Csak csalogató célért, érdekből, bölcsen meggondolva teszünk mindent, nincs hős, se valkür, s ezért gondoljunk a kiábrándulásra a hevület perczében. Ez a realista szava. Guldstad köznapi, de életből-cseséggel értékes beszéde mint a jégeső tarolja le Falk és Svanhilde zsenge szerelmét:

»Fogadjátok meg jó tanácsomat mind.
Pillantsatok nyílt szemmel szerte-szélylyel:
Minden jegyes bő szóvirágokat hint,
Akárcsak milliókat bírna kéjjel.
Oltár elé nagy garral! Egyedül
Maradnak oszt és disszonáncz nélkül
Gyöztes himnussa zendül földi menynek;
Egy szép napon hajh vége leszen ennek!
Csödöt jelent a nőarcz rózsapírja,
Csödöt jelent a férfi bátor kedve,
Csödjét a szerelem zokogva sírja,
Nincs csödtömeg csak könnyek ádáz nedve;
Egy szóval kridót mond a társasult czég,
Pedig midőn alapját megvetették,
»Versenyit kizárt« és elsőrangú volt még.«

Ép az idealismus nevében nem akarják formába kötni szerelmüket. Különösen Svanhilde fél a maga és Falk állhatatlanságától; előbbi kísér-

lete, hogy önállóan szembeszálljon a világgal és sorssal, csak guvernanti állással kecsegtette; leteszi hát a fegyvert — nem nagy épülésünkre — s a kezét kérő Guldstad védőszárnyai alá siet. A prózai környezet triumfál (kicsit furcsa vigasz, hogy Svanhilde lelke ott időzik Falknál), de a győzelmi zenébe beleharsog »az emberiség derűs magaslatai felé« tartó Falk bátor szava :

»S bár megfeneklik csolnakom,
Mi szép a csolnakázás.«

Képzeltetetlen vihart idézett elő ez a satira éppen az életből kimarkolt alakjai miatt, s mert elevenére tapintott a pseudo-idealismusnak. Ezenfelül, uram bocsá', még a reverendissimust is ki merte figurázni. A papság mint egy ember támadt a költőre, s a ki tudja, mily hatalmas a clericalismus Skandináviában, tudja, mit jelent ez. Azt mondták, hogy »Ibsen úr a coelibatust ajánlja, a miből látni, hogy feje akkor kissé katolikus állapotban lehetett«. Az Aftenbladet az »irodalmi csélesapság szomorú férczművének« bélyegezte, noha Ibsen három évig dolgozott rajta. Vád vádat ért; még magánéletét is detektívek szimatolják ki, hogy megtalálják a botrány kulcsát. Mikor költő-dotációért folyamodik, az egyik egyetemi tanár kijelenti, hogy a »Sz. K.«-nak írója nem dotációt, hanem botot érdemel«. Bizony Ibsennek egy időre elment a kedve, hogy modern torzképeket vetítsen igaz tükörével. Pedig a darab mulatságos és szellemes, csak a végével nem tudunk megbarátkozni, mert nem elég meggyőző s az egészben nélkülözzük az emelkedett felfogást, a melylyel a házasságot sociológiai szempontból értékelni kell.

1863-ban hat hét alatt elkészül, mintegy büszke feleletül az aljas támadásokra a »Trónkeresők« (*Kongsemnerne*) című darab.

Történelmi köntösben, de egészen realistikusan domborítja ki lelke nagy ideálját az emberről, a ki erősen, megingathatatlanul hisz a hivatásában, céltudatosan, túrheterenül akarja azt elérni, lerásván minden más köteléket, a mely félrecsábíthatná. Ez az erős hit és akarat suggerálódik környezetébe is, csodálat és szeretet veszi körül, s mint az ég édes fia, áldást hintve egyenesen, minden ellenségén diadalmasan vonul előre. Ez Hakon Hakonsson király (1217—1263) Norvégia egyesítője, de itt nem mint történelmi alak érdekel, hanem mint symbolum. S ott van vele szemben az akaratbetegségben sínylő, irigy felemástermészet, apósa Skule trónkövetelő, a kiben nincs eszme, a ki csak vejétől lopja a királyi bíbort és a királyi gondolatot. Örökké rág keblén a kétely: »velveheti-e az ember a másiktól az isteni hivatást, a mint ellophatja az agyonvert ellenség aranyát és fegyvereit? Magára veheti-e a trónkereső

a királyságot, mint a hogy vállalja teheti a királyi köpenyt? Mondhatja-e a hajóépítésre ledöntött tölgy: hajóárbóc akarok lenni, átvállalom a fenyő dolgát, karcsún és ragyogón az égbe akarok nyúlni, aranycsúccsal, fehér, dagadó vitorlákkal villogni a napsugárban, s messze-messze látszani az emberi szemnek? Nem, nem, te nehézkes, görcsös tölgy, a te helyed ott van a hajó orra alatt, ott feküdj, hozz hasznot, senkitől nem látva odafönn a világosságban; te vagy az, a ki a hajót viharban a megfenekléstől megóvod, de a fenyőárbóc aranyos csúccsal és dagadó vitorlákkal új, ösmeretlen, idegen partok felé, a fejlődő történethez vezet.« Hogy mégis több akar lenni, ez a bukása. Nincs mersze lerombolni minden hidat, egynek kivételével, s azon elesni vagy győzni, így hát csapás csapás után éri. Kálváriájának stációi megragadóak, az utolsó, a mikor föláldozza magát, mélyen megható. Végtelen finomságokkal alkotta meg Ibsen ezt az alakot, az »Úristen mostoha fiát«, mintha önnön kételyeit akarta volna bonczolni, s azoktól így a megrögzítés által kívánt volna szabadulni. Mert csaknem minden valódi tehetség nyerge mögé ül a kétely, s mily ibseniesen hangzik Skule kérdése Jatgeir skáldhoz : »Minden időben oly biztos vagy benne, hogy költő vagy ?«

Harmadik észbevésső főalakja a hatalmas műnek: Miklós püspök. Az örök tagadás gonosz szelleme, a jezsuitizmus megtestesülése, scholasztikus okoskodásokban tetszelgő gazember, a ki Belzebubot is szeretné becsapni. Perpetuum mobileje a vak visszavonásnak. Trónkövetelő ő is, égő ajakkal szomjazza a hatalmat, de nyomorék, gyáva, a ki azért lett pap, hogy magas méltóságában minden időben szítsa az öldöklő gyűlöletet, s ha maga nem lehet király, másnak is megmérgezze a hatalmat. Előttünk hal meg, — ilyen jelenetet is keveset írtak még — de mint symbolum visszatér, mert örökké él:

»Ha a norvég tehetetlen,
Értelemben sötétülten,
Önzésbe zsugorult szívvel
Mindent örült-vakon mivel,
Hogyha gyenge, mint a nádszál
Imbolyg szellő fuvalmánál,
Hogyha tisztában van azzal,
Hogy: »le porba minden nagygyal,
Követ raja, a míg mozdul,
Vad futásnak míg nem fordul,«
S fennen aljasság zászlaját
Szerte-szélylyel lobogtatják.
Ez Miklós püspök munkája
Hivatalban van, őrt állva.«

Nemcsak mint a nemzeti egységért küzdő hazafias darab, mint drámai remekmű, hanem mint modern analízis is kitűnő ez a munka; méltón csatlakozik a »Hermaendaene«-hez, s mégis

megint csak keserőséget hozott Ibsennek. Hallatlan az az ellentállás, a melylyel a költő találkozik. Mintha minden kezét fogott volna, hogy lelkére üssön kalapácsával, a mely azonban, mint az aczél, ép az ütések által nyerte tömör erejét. Krisztiánia ez az amerikai nagy város másfélszázezer lakosával a gyorsan felnőtt kamasz minden kellemetlen vonásával ékeskedik. Nagy és mégis szűk pletykafészek; szűkkeblűséggel és önállótlán ítéllettel találkozunk benne lépten-nyomon.*) A legutóbbi időkig nem is lakott benne neves író: Björnson falun, Lie és Kjelland Parisban, ez utóbbi most Stavangerben, Arne Garborg Berlinben, a többiek Rómában, Münchenben, Drezdában vonulnak meg. Ibsent azonban nemcsak mint írókat bántják, a színésznép is agyonkínozza intrikáival. Ennek tetejébe 1862-ben megbukik a Norvég Színház és Ibsennek csak 1200 koronája marad, mint a Krisztiánia-Színház esztétikai tanácsadójának. 1863-ban Björnson példájára költői évdíjat kér, de botot emlegetnek, s végre is csak népköltés-gyűjtési célra kap egy kis összeget. Borzasztó ínség ver náluk tanyát: barátai valami mázsatiszti állást akarnak neki szerezni a vámnál. S mindennek koronája az 1864-iki háború. Ibsen sohasem engedett a 48-ból. Skandinávia egységéért és épségéért mindig lelkesedett, ha ezen belül a norvégság külön jogaiért harczolt is. Most a dán testvéreket rútol cserben hagyják, minden büszke szóáradat elsekélyesedik a homokban**), s a kicsinyes, aljas gyávaság fizikai utálatot gerjesztenek a szenvedélyes költőben. Miklós püspök keze munkáját látta újra. Menekülni akart a koporsó-levegőből minden áron. Barátai nagy kunyerálására a storthing végre megszavazza évdíját s 1864. április 2-án Berlinen, Triesten át Rómába siet s ott települ meg.

»Rémülten rángattam a vészharangot
Az egész országon át-meg áthangzott;
Mi haszna sem volt. Hajóra szálltam
Drága északról elvitorláztam.«

Ettől az évtől keltezi Ola Hanson a realizmus és naturalismus lábrakapását Skandináviában; a dánok veresége eloszlatta

*) *Collet* Camilla, a kinek egy regénye hatással volt a »Szer. Kom.«-ra írja: »Oh Krisztiánia, te nagy, te kicsi város. Elég nagy vagy, te ezercsőrű hogy lassan halálra vagdosd azt, a ki neked nem tetszik, vagy a ki ellen valami kifogásod van, de nem vagy elég nagy, hogy egy ilyen szerencsétlen szárnyad alatt egy zugot is találhasson, a hol elrejtőzhetnek.«

**) A költő ostora suhog az »Egy testvér veszedelemben« s »A hit oka« című költeményekben.

a skandináv álmokat. S ettől az évtől kell kelteznünk Ibsenben a gyanakodó, ironikus, felháborodott pessimismust. Lelkének szemhatára egyre jobban elsötétül, s talán az örület éjjelébe borulna, ha szíve legmélyéből az idealismus reményszövétnéke, — bár legtöbbször csak kétes félhomálylyal — fel-fel nem derengene.

Nincs biztosabb fokmérője az egyéni lélek vagy népiélek fejlettségének, mint az, hogy mily magasra tűzi ideálját! Ibsen egyéniségére nézve *Brand* (1866) az a mű, a mely erre a kérdésre megadja a feleletet. »Mindent vagy semmit!« — »Az megbocsáttatatik neked, hogy *nem tudsz*, de az nem, hogy *nem akarsz*«, ez a jelszava Ibsennek, s az egész akarat, az egész tett symbolumának Brandnak is, a ki egy akkordokból, megalkuvásokból élő környezet közé helyezve, praedestinálva van a harcra és elbukásra. Fenséges ez a symbolikus alak, fenséges a költő ideálja, bár valljuk meg, már túlmagasra, a fagy régióiba mered. Eleinte néma bámulattal nézünk fel hozzá, később kérlelhetetlen következetességével a szertelenbe vész, a mikor anyját, szerető hitvesét, szerencsétlen fiacskáját, s nemcsak önmagát feláldozza ideájának. Zordonsága azonban erősen motivált; az átöröklés, a környezet végzetes hatásai mély philosophiával és poesissel vannak rajta bemutatva. Ez a zordonsága a tragikuma. Bukása ismét közelebb hozza hozzánk, emberileg közelebb, mert előbb már hajlandók voltunk Calvinus, Knox, Arbues és a sötét puritánok mellé helyezni.

Brand pap; de lehetne bármi más, nem ez ad neki jelentőséget. Helyet akar, hogy *önmaga*, egyén, lehessen s mint egyén fejthesse ki lelkének kategorikus imperativusát. Ideál és élet közt különbséget nem ismer el, sem felemás megalkuvást a kettő között. De nem áll meg itt, — eddig mi is teljesen vele gondolkozunk, — hanem a fanatikus brutalitásával irgalmatlanul követeli ugyanezt gyenge környezetétől. Kezdi családján. Anyját ezt a vén halottfosztó hyenát áldás nélkül hagyja meghalni (»Isten nincs oly kemény, mint a fiam«) mert nem tud mindenéről lemondani; szerető, önfeláldozó hitvesét: Ágnest (a kinél magaszosabb alakot alig teremtett még költő) halálba sorvasztja emberfőlötti követeléseivel, a mikor még az emlékezetet is kiirtja belőle szerencsétlen kis férgére, Alfra, a kit a dermesztő fjordlég öl meg. (Lásd a karácsony jelenetet, a melynél szívét jobban facsarót nem írt Ibsen). A nő kiszenved (»Meghal az, a ki Jehovát színről-színre látja«), s vele kivesz Brand mellől az egyedüli, a mi az érzelem melegét fakasztotta ebben a vasemberben. Folytatja nemzetén, pedig ennek még lehetetlenebb az ilyen egységes, tökéletes akarat. A mikor a könnyelmű Einar Brand szemére veti:

»Óh értem; hisz ez a nóta
 Szól hazámban már régóta:
 Világmegvetők fekete
 Szerzetéből való vagy te,
 Pokollal és bős mumussal
 Ölnéd néped lelki gúzsza —

ez feleli:

Óh nem vagyok pietista,
 Hisz előttem az se tiszta,
 Pap vagyok-e és keresztény,
 De bátran arczába nézek
 Életlő nehéz vésznek,
 Mely rág népem agyvelején.

Einar: Ejnye még azt nem halottam,
 Hogy valaki már halottan
 Lássa piros-pozsgás népem.

Brand: S tud örülni tán egészen?
 Hisz jó volna, ha úgy lenne
 Légy öröm szolgálja, de *ne*
 Tudatlanul, akaratlan
 Ma ilyen, holnap amolyan.
 Lásd a bacháns ideális
 Silen plastico-zsenjalis,
 Már a mámoros alakja
 Művészetnek csak salakja.
 Néztél e hazában szerte?
 S volt-e, a ki merészelte
 Az egészset, a teljeset?
 Mindenből csak egy keveset!
 Szent dolgokban komoly, *kicsit*
 Összokáshoz hű egy *piczit*.
 A lakomán *csinyján* dőzsöl
 (így tanulta a sok óstól)
Okkal móddal hevül ő is,
 Ha kis népét dicsőítik
 (Mely erős- kemény, mint szikla,
 Ütve dől belőle szikra)
 Kissé könnyelmű, ha igén
 Kissé ravasz, mikor kitér
 Szava elől. Végzem azzal:
 Mindenből csak egy-két grammal.
 Se erénnyel, se hibával
 Fent vagy alant ő nem szárnyal,

Jóban rosszban csak egy törtszám
 És így agyonüti aztán
 Bűn az erényt. S a helyeset
 Zagyvalékban keresheted.«

Ez a nép photographiája. Félti életét, a röghöz tapad és mégis a csillagokra kancsalit:

»Szeretkezés és nevetés,
 Hit érzelem is egy kevés,
 Hisz a többit megtette már
 Golgothai keresztalál.«

Ezzel a zagyvasággal akar leszámolni Brand. Hadat üzen a könnyelműségnek (Einar), a bárgyúságnak (a parasztok) és az örültségnek (Gerd), de hadat a szeretetnek is, mert úgy találta, hogy ezzel üzik a legnagyobb szédelgést. A szeretet hímes szőnyegét takarják a bűzös fertő fölébe, a melybe rejtőzve büntetlenül aljasodnak:

»Fűszálgyenge nemzeted közt
 Ne szeress! Legjobb ha gyűlölsz.«

A szeretet bitanggá vált szava, csak gyávaságot leplez. Azért nézi a nép istenét is a szeretet istenének, mert így nem kell félni tőle. Aggastyánnak, jólelkű, pápaszemes és parókás, ingatag járású bácsinak képzelet, a ki átnéz a két ujja közt. A Brandé nem ilyen. Erőtlen, mint az orkán, hajthatatlan, fiatal és boszuálló, nem bágyadt, gyáva, trafikáló. Óriás, isten rajta minden hüvelyk; ugyanaz a ki a horebi égő csipkebokorból dörgött, s Gideon völgye fölött megállította a napot. Kemény, míg porba nem hullsz, s megtörve kezéd nem tördeled; meg-simogat ekkor, de véresre. Hogy is volt a Fiú nehéz órájában? Halál-félelemben kére: »Atyám, ha lehet múljék el tőlem e pohár« — s elvette-e? Nem, kiította vele fenékig.

Ennek a szabad levegőt szomjazó agitátornak az istenitisztelet formái is gyűlöletesek. Mi a templom? Orgona és haranggal, díszszel és pompával szemfényvesztő káprázat, csalogatni a híveket, a kiknek jól esik, hogy hol hevülnek, hol borzonganak, ha papjaik majd susognak, sóhajtoznak, élcelődnek, majd dörögnek, s a mesterség szabályai szerint csiklandozzák az emberiség sebeit. S mik az egyház szabványai? időben keletkeztek, tehát időben el is enyészhetnek, mert a mi teremtett, ezzel már a halálnak szenteltetett. Ezekkel is leszámol Brand. Belátja, hogy a pompás templom, a melyet örökségéből építettett, megint szűk lesz, nyomja a keverék tömeg. Ezért felszentelés előtt a folyamba dobja a kulcsát s választott híveivel Isten szabad ege alá, fel a havasokba vonul. Követik, de kérdik: »Mily soká kell harcolnunk?« »Mindhalálig« — feleli. »Mily áldozatokat kell hoznunk?« »Minden bálványt.« »S mi lesz a jutalom?« »Egységes akarat, a hit szárnyalása, lélek tisztasága, a szív öröme, a mely minden áldozatra kész, mindent

túlél s végezetre töviskoszorút nyom a homlokotokra.« Az ilyen áldozat nagyon lebillenti a nép mérlegén a serpenyőt a jutalom serpenyőjével szemben s faképnél hagyják vezérüket, a mikor azt a csaló hírt hallják a járásfőnöktől, hogy odalenn nagy héringfogásra van kilátás. Sőt még meg is akarják kövezni a prófétát. Magára marad a jég kristálytornyai közt, azaz egy követője mégis van: *az örült* Gerd. Elkeseredetten, de meg nem törve bukik el s szívéről enged a jég, tud sírni s térdrehullva imádkozni, mert megismeri, hogy az emberi akaratból quantum satis nem elég, Isten *deus caritatis*. Tévedett, elbukott, de felmagasztaltatik, miként Faust, a ki szintén nincs elítélve, hanem meg van mentve.

Ellenfelei már csak különb legények. Praktikusok. Itt a járásfőnök; mintahivatalnok, a ki gyönyörűen »közigazgat« mindent, jólétet és nyomort egyaránt s a kellő humorral. Segít, előmozdít, de csak a maga járásában, a míg »illetéktelenség« esete nem forog fenn, mert más járás bajába belenyúlni megvetendő »formátlanság«. Még életét is kockára teszi a tűznél, de csak — aktákért. Eredményeket akar s nem elcsigázódni pusztá ideáért. Büszke rá, hogy lendületet adott a nép-iparnak, a földművelésnek, hogy utakat tört és hidakat építtetett s a lámpácska világát nem vegyítette össze az északi fénynyel, mert ily kétes világnál rosszul lát az ember. Hagyja a hétköznapot hétköznapnak lenni s az ember neki csak közigazgatási alany. Mily emelkedett a felfogása: hő óhajtása építeni egy nagyszerű épületet, szegényházat s mellé börtönt, hogy ok és okozat egy fedél alatt legyen; díszterem is legyen benne, a hol néha közjóról lehessen fecsegni, néha meg örültek házának lehessen használni. Ösztönszerűleg gyűlöli Brandot, mert ez fel akarja keltetni a népet, a melyet ő oly nagyszerűen elaltatott, hallgató türelembe hóczingált. Sohasem téveszti szem elől a tömeg erejét, mert »a magános reménytelenül harcol«, s a mikor Brand viszonozza: »*A legjobbak követik az én zászlómat*«, fölénynyel mondja ki a győztes szót: »*A legtöbben követnek engem*«.

Képviselője az államhatalomnak, a mely megöli az egyént, szövetkező az egyházzal. Ennek képviselője, a prépost, még praegnansabb alak. »Te eddig túlságosan sokat foglalkoztál azzal, a mire az egyéneknek szüksége van« — ilyenformán szól Brandhoz — »a hiba, bocsáss meg, goromba. A mobot csak tömegesen kell latolni. Fésüld mindnyájokat egyazon fésűvel, hisz egyfajtájú juhok. Az állam szereti az egyenlőséget s az egyház is csak egyháztagokat akar, nem személyiségeket. Az állam-raison parancsolja az egyforma lépést; Babelnek is az volt a baja, hogy az építészek személyiségek lettek s külön ránczigálták a köteleket, bőgvén hozzá külön nótájukat. Azután el kell választani a hitet és életet. Hat nap nyög a nép az iga alatt, vasárnap majd ráér megindulást érezni. A ki haladni akar, értse meg a kor szavát: Procrustes-ágyba kell mindent szorítani:

Sajátságot extirpálni

S magát, mint más, úgy gerálni.«

Így abriktolják a jó közkatonákat az ő fajtájú káplárok s vezetik egyenlő taktusban egyenest a paradicsomba.

Ugyanígy gondolkoznak a többi vezető elemek: mindenki csak tisztviselő s »tisztviselő és ember, hogy lehetnénk egyszerre ?«
Csoda-e, ha ily erős csatárláncon nem tud keresztül törni Brand ?

Ez a »drámai költemény« speciális norvég viszonyokra illik (Brand alakjának előképét: Lammerst Skienben jól ismerte Ibsen, némely vonás van benne az »Enten eller« (»Vagy — vagy«) kemény szerzőjéből Sören Kirkegaardból* is,) de jelentősége túl lépi a norvég határt. Seraloa az »Isteni színjáték« mellé helyezi, mi pedig »Faust«, »Manfréd«, az »Ember tragoediája« mellé.

Sokban emlékeztet Faust I. részére, a mint fonákja »Peer Gynt. (1867.) Faust II. részére. »Peer Gynt«-ben ugyanaz a kétségbeejtő reflexió- és symbolumszövedék, mint Faust II. részében, a melyben már a mélységeket kémlelő értelem mérőólmá, sajnos, sokszor felbukik. Az örültségben nem mindig van methódus, s a belladonna-álomban keserves logikát keresni.

Pedig Peer Gynt egész élete ilyen álom. Fertőző családi környezet közt nő fel. Atyja iszákos tékozló, rongyokba burkolt nagyzó, szegény anyja Aase eszelős, a kinek egyetlen erénye, hogy Peer-jét rajongóan szereti. A házi pusztulás szomorú volt s anya és fiú mindent, a mi sebzett, a mi érdes volt, kikerülni igyekeznek:

»Főgondunk mindig csak lerázni a valót,
A mely a szívünkön féregmódra rágcsál.
Olyik orvosságát adja pálinkabolt,
A másik könnyebbül egy kis hazugságnál,
Mi tündérmeséket mondtunk egymásnak.«

Ez azonban veszedelmes táplálék a zsenge agynak, a mely a phantasia túltengésére hajlik. Nemcsak a manchai lovag habarodott belé a románokba, Peer is. Szertelen phantasiája annyira összefolyatja a valót és az ábrándot, hogy nem tud már köztök különbséget tenni s ezért oly képtelenek beszédei, hát még tettei. Húsz éves pezsgővérű ifjú korában vágya a féktelen illusio teremtette élet után hazug csavargóvá, könyörtelen kéjenczczé teszi, nagyzási hóbortba ragadja; azt képzei, hogy a gynti dynastiát fogja megalapítani, császár lesz valahol a felhők között. Még oly komoly esemény, mint szegény anyja halála, sem téríti észre a helyett, hogy utolsó kívánságakép a bibliát nyújtaná neki (páratlanul szép ez a Grieg által oly szépen megzenésített jelenet), áthazudja a másvilágra: a kandúrt paripának befogja a szánkának nézett halotti ágyba s ostort pattogatva hajt a holdba anyjával a Soria-Moria mesepalotába.

* 1813—1855. L. róla Brandes és Harald Höfding műveit.

A nép kiközösíti s ő világgá megy titkos hóbortját megvalósítani. Jár a norvég havasokban, a Dovre manók közt, Afrikában, Ázsiában; rabszolgakereskedő, próféta, archeológus egymásután, irgalmatlan kizsákmányolóvá, csalóvá, egoistává, gyáva kontárrá fejlődik, a kinek elve:

»Gondolni ezt, kívánni azt, akarni is?
Igen. De hogy meg is tegyem ? Soha.«

Végre kikiáltják császárnak: a kairói örültek házában. Mint megtört öreg tér haza, halála közétéig, a sátán elküldi érte a Gomböntőt, a ki a lelkét tégelyébe olvaszsa s új öntést csináljon belőle. Mert a sátán takarékos a pokolbeli fülkékkel, csak a tökéletes gonoszt fogadja be, a középszerűt újra öntik. Peer fázik ettől, hisz egész életében arra büszkélkedett, hogy individuum volt, külön ítélet alá eső titkos császár s most más lelkében ébredjen új életre? Ekkor a Gomböntő bizonyítékokat követel, hogy ha rosszban is, tökéletes volt. A bizonyítási eljárás nem sül el, mert Peer sohasem volt »magához hű«, hanem mindig csak »magának elég«. Allegorikus alakok figyelmeztetik a tettekre, a melyeket meg nem tett, a dalokra, melyeket nem énekelt, az ígéretekre, melyeket nem hirdetett, a könyvekre, melyeket nem sírt, szóval egész eltékozolt értelmi és érzelmi világára, elfeledett egyéniségére. Végre eszébe jut, hogy mégis van egy megbocsáthatatlan bűne, a melynek révén sikerülhet tökéletességét a gonoszságban dokumentálni. Találkozik Solveig-gal, a kit egykoron oly rúttul elhagyott, bár a leány mindenét feláldozta érte. Ez se sikerül: Solveig mint összetöpörödött anyóka is megőrizte iránta szeretetét s karjaiba zárva Peert, csendesesen a halálba dúdolja. Peernek, mint a manchai lovagnak, végső percében megnyílik a szeme: íme itt lett volna a császárságod, nem ez emberfölötti, hanem az egyszerű emberi világban. Így ismét a szeretet adja a gyönyörű finálét, ez a megszentelő, kiengesztelő, mindenható hatalom, a mely az egoismus poklán erőt vesz.

Peer Gynt alakja a norvég népmonda vadászának képéből nőtt ki, szertelen képzeletével ráüt Kirkegaard-ra is,*) de Ibsen maga mondta, hogy Norvégiát akarta portraittirozni. Az örök-városban bolyongva, bármennyire megragadja is annak nagyszerűsége :

»Havasi gunyhóhoz,
(Futva déli tájat),
Minden áldott éjjel
Valaki felvágat.«**)

Miként Turgenyevet és Herczent, miként a mi emigránsainkat a külföldön folyvást foglalkoztatja a haza, a nemzet

*) Ottó Brahm. Henrik Ibsen. 29 o.

**) »Elégetett hajók« című költeménye.

sphynxszerű képe, így Ibsent is. Madártávlatból, úgy hiszi, jobban ítéli meg, de átélt szenvedései oly élénkek benne, hogy hazáját és nemzetét ebben a korban, az álmodozó romantikából a praktikus gazdasági realizmusba való átmenet idejében mi sem jelképezi jobban, mint a szörnyű ingatagság, jellem- és központ-nélküliség problematikus Peer Gynt alakja, a ki az örök ideát feláldozza a pillanatnyi személyes jólétnek, élvezetnek, csak a nyereség után vágyódik s általhazudja magát az egész életen, hogy megszabaduljon mély kérdéseitől. De nemcsak Norvégiát érdeklí ez a rejtélyes alak. Kérdése mindnyájunk ügye. Minden magasabb létre képes emberrel szemben felmerül a kérdés: mi a helyzeted mint egyénnek a társadalomban, mily állást foglalsz percnyi állati léted és az örökkévalósággal biztató szellemed meg-megszóláló követeléseivel szemben; mit valósítasz, mit fejlesztesz egyéniségedből, hogyan próbálsz érvényesíteni lelki-ösmereted, cselekvésed szabadságát a társadalom korlátain belül, az átöröklés a milieu nyúge ellenére ? A mi utunkba is felvetődik a Dovremanó, a görbe öreg, a pártok, a klikkek a tömeg megalkuvást követelő symboluma, a ki kívánja, hogy az ő kancsal szemével nézzünk mindent, felvetődik a Golyóöntő, saját lelkiismeretünk, a ki a végső számlát összeállítja s a summából kideríti: férfiak voltunk-e vagy gyáva bábok. »Peer Gynt« tanulsága pedig (a mai úgynevezett modernphilosophia egyik fattyúhajtásával szemben jó erre figyelmeztetni) az egyéniségnek ne csak élvezeti oldalát fejlesztjük, — ez ugyan könnyű, de tūrhetetlen antisocialis önzésre vezet, — hanem kötelességi, áldozati oldalát is s az így kifejlett erős individualitás is csak úgy nyer értéket, ha a tett, a nagy közczielok, az emberszeretet szolgálataiba lép.

A nagyszabású drámai költemények triasában a harmadik a »Császár és Galileus« (*Kejser og Galilaeer*, 1873. *) Ha Brand a szabad akarát mindenható törekvését mutatja, ez azt: »nem akarhatunk mást, mint a mit akarunk«, azaz a determinismust, bár itt egy kissé metafizikus homályban : »a szabad szükség-szerűség« fogalmával. Feltételez egy világakaratot, a mely feladatokat ró az emberre, hivatást. Ennek meg kell felelni, de hogy hogyan, positive, vagy negative: ez az egyén szabadsága.

*) Itt megbontjuk az időbeli sorrendet. *De Unges Forbund* (»Az ifjúság szövetség-e« 1869.) következne, de ezt a modern drámákról szóló 3-ik részben tárgyaljuk, a mikor úgyis elhagyjuk a cronologicus rendet, a mely J. fejlődése vázlatánál jó szolgálatot tett.

Julianus apostata negative felel meg hivatásának, a mely »megalapítani a birodalmat.« Tudniillik a galileus birodalmát, de ő úgy fogja fel, hogy a császár világbirodalmát, az antik szépséget helyreállítván. így a minden szép, jó iránt fogékony, gazdag, friss, energikus elme megzavarodik, elfordul a galileustól, ettől a titokzatos Isten-embertől, a ki egész ifjúságát lenyűgözte az ő feltétlen, kérlelhetetlen követeléseivel. »Ha zilált, égő boszúvágygal teltem el fajom ellenségei ellen, azt mondták: szeresd ellenségeidet. Ha szépségzsomjas lelkem az elmúlt görög világ szokásai és képei után sóvárgott, megszólalt a keresztény követelés: csak az egyedül szükségeset keresd. Ha testem édes izgalmát éreztem s vágyódtam ez és az után, a lemondás fejedelme visszariasztott: halj meg itt, hogy ott élj. Az emberi dolgok tilosak lettek, a mióta a galileus látnok kezébe fogta a világ kormányrúdját. Élni nála annyi, mint meghalni. Neked *kell*. Egészséges legbelsőbb érzésünk fellázad ilyen követelésre s mégis *akarnunk kell*. Az akarat merő ellentéte: *kell, kell, kell*.« A mikor a keresztény udvar hallatlan romlottságát s Helénát, a »tisza nőt« házasságtörő képmutatónak megösméri, császárságra jutván párbajra kél a kereszténységgel. A régi erkölcs világot nem tudja felépíteni (Dyonisos-menetében csak utált rimákat lát, a rhetorok csak fejőstehénnek nézik a tudományt), tüzzel-vassal üldözi az új hitet, de épp ez által alapítja meg a galileus világbirodalmát, mert üldözései keltik életre az önfeláldozó bátorságot a tömörülő keresztényekben. Így elbukik, mint »a szükségszerűség haragjának sarokköve«, mint Kain és Iskárióth, a nélkül, hogy az álmodott *harmadik* birodalmat meglátná, a melynek jöni kell. Ez ki fogja egyeztetni a hitet a megismeréssel, a szépet az igazzal, a lét örömét a memento mori-val, az egyéniség érvényesülését a köznek hozandó áldozattal, szóval a testiség és szellemiség monismusát fogja megalapítani, a melyről a modern etika is álmodozik.

Túléltet akar felébreszteni Julianus ez a vétke, ő is mostoha fia az Úristennek, szükségszerűleg nő ki a valódi környezetből s szükségszerűleg bukik el.

Ibsen legszaggatottabb, legnehezebben érthető, legfárasztóbb, ámbár grandiózus jelenetekben gazdag, művével van dolgunk. Tízéves verejték nyomát látjuk rajta. Az első rész filozófiai magaslaton áll, a második dramatizált pszichológiai regény, a melynek főhibája, hogy Juliánt egyszerre hiú, gyenge, könyvmolylyá, mocskolódo, okoskodó képmutatóvá, végül őrjöngővé süllyeszti. Az antik világ iránt Ibsennek szemlátomást nincs nagy érzéke, bármily minutiosusan iparkodik is még a tudákos, terjengős stílus külsőségeiben is a kort megközelíteni.

Az előbb pedzett húrokat az emberiség nagy kérdéseiről újból megszólaltatja s a metafizikától, a mysticismustól mindjobban közeledik az élethez, a naturalistikus felfogáshoz, a melynek hírét köszönheti.

Csupán a mindennapi étellel, közönséges emberekkel lesz ezután dolga. Még csak jövődó művei szerzik meg neki a modern érdeklődést, hozzák divatba. Azonban a most lezáruló korszaka teszi tulajdonkép az emberiség monumentális ideákat lerakó költőjévé. Ekkor mintázta halhatatlan műveit, mikép Rubek szobrász*) a »Feltámadás napja«-t. De utóbb ő is, miként az, életbölcseiséget szerzett. A mű képzetében átfogóbb, több oldalú lett; a kis kerek talapzat, a melyen az ideál karcsúan s magánosan emelkedett, nem nyújtott már helyet mindannak, a mit még akart költeni, a mit szemével köröskörül meglátott a világban. Kiszélesítette a talapzatot, rátette a boltozott, megrepedő föld egy darabját, a melynek redveiből felnyüzsgenek az emberek, titkos állati pofáikkal, férfiak és nők, a hogy az életből megismerte. Az égi ideálnak az összhatás kedvéért egy kicsit a háttérbe kellett vonulnia, a magasztos fény az arcán egy kicsit bágyadtabb lett, a hogyan az új ideája megkívánta, hogy hű kifejezője legyen az életnek, a mint később látta.

Dr. Wildner Ödön.

*) »Mire feltámadunk« II. felvonás.

CHEQUEFORGALMUNK TÖRVÉNYES SZABÁLYOZÁSA.

Chequeforgalmunk aránylag csekély; csekély az, ha viszonyainkat tekintjük, s csekély, ha azt más nagyobb államokéval összehasonlítjuk. Tagadhatatlan, hogy a cheque forgalom nagyobb elterjedése előrehaladt közgazdasági állapotot követel, de bizonyos, hogy ez a fejlettebb állapot hazánkban már előttünk van, bizonyos, hogy az intenzív haladás mind erőteljesebb lökést ad az ország közgazdaságának, melyet a cheque, a legkényelmesebb s legnagyobb közgazdasági hasznot hajtó fizetési eszköz, kielégíteni nem tud. Hogy a cheque nem terjed jobban honunkban, annak oka magában a chequeben, a chequet illető törvényes intézkedésekben, illetve azok megfelelő voltának hiányában rejlik. Sürgős szükség volna azon segíteni, sürgős szükség volna megfelelő tételes jogszabályokat statuálni, hogy a mind erősebb lendületnek induló kereskedelmi, ipari stb. fejlődésünk megfelelő támaszban részesülve, a hozzáfűzött várakozásoknak a maga egészében megfelelhessen.

Radicalis újításokra volna szükség, félrendszabály rendszeren többet árt, mint használ, mert útját állja az alapos segítségnek, elodázza az üdvös reformok mielőbbi létrejöttét.

A következőkben rá kívánunk mutatni azon legfontosabb elvekre, a melyek különös gondozását folyton szem előtt kell tartanunk, ha a cheque jogi helyzetét a gyakorlati élet követelményeinek megfelelőleg akarjuk megváltoztatni.

A mi az elnevezést illeti, egy esetleg újonnan codificálandó chequetörvénynél nem tartanak helyesnek a cheque közelebbi meghatározását, definitióját. Egyébiránt a világirodalomban nélkülözzük is a szabatos körülírást, s a külföldi törvények, ha a definitiót szükségesnek tartják, nem egyszer nagyon is ellenkező meghatározást adnak. Nehogy tehát a chequeforgalomra hasson hátrányosan az esetlegesen keveset mondó meghatározás, helyesebb lesz a chequejogi körülírástól eltekinteni, mint a mely annak

gyakorlati érvényesülését éppen nem érinti. Lényeges kellék volna azonban a cheque elnevezést magába a szövegbe felvenni, hogy így félreismerhetlen legyen annak hovatarozósága. A svájci törvénytél, úgyszintén a német s osztrák javaslatnál is elég van téve eme feltételnek, míg más külföldi törvényeknél attól többnyire eltekintenek, a mit helyesnek mondani nem lehet. Igaz, hogy eme körülmény a cheque természetével nem ellenkezik, de kétségtelen, hogy használhatóságát emeli, mert hisz így természetéről, jogi állásáról, céljáról az első pillanatra tájékoztat.

Az alakot illetőleg egy perczig sem kételkedhetünk abban, hogy a chequenek írásban adott kijelentésnek kell lenni; szóbeli utasítás azt jogilag, de a dolog természetéből kifolyólag sem helyettesitheti. A cheque csak utasítás lehet, s így a hollandi vagy a francia nyugtacheque perhorreseálandó, mert hisz ez utóbbi ellentétbe helyezkedik a cheque rendeltetésével. Belátták ezt Németországban, hol az eredeti nyugtaalakat lassankint elhagyták s törvényjavaslatukba egyenest fölvtették, hogy a chequenek fizetési utasítást kell tartalmazni. A többi külföldi törvények szelleme is az utalványtermészetre engednek következtetni; az osztrák javaslat is ezt fogadta el, honi illeték-törvényünkben pedig egyenest következik az utalványalak, mert hisz annak értelmében a 2 krajczárnyi illeték alá eső chequeknek csakis utalványok tekintetnek. E fölött tehát már vitatkozni alig lehetne, de rá kívánunk mutatni, hogy czélszerűségi szempontok a cheque alakját ez irányba terelték. Egyébiránt illetéktörvényünk értelmében az említett kedvezményes illeték csakis »a pénzletevő által az intézet részéről adott úrlapon« kiállított chequekre adódik. Törvényünk ilyenformán egyenest előírja, hogy a cheque-úrlapokat az intézvényezett szolgáltassa, s így a cheque további alakjának meghatározása a kibocsátótól nem is függ. Egyébiránt a képzelhető leghelyesebb eljárás az, midőn az intézvényezett maga adja az úrlapokat, mert hisz így a visszaélések nagyon meg vannak nehezítve: ezt a bankok ügyrendje egyenest előírja, tekintet nélkül arra, hogy vájjon van-e már e tekintetben törvényes intézkedés statuálva. Ez mindenesetre nagyon jó pronlacticus eszköz saját biztonsága megóvására.

A kibocsátó az intézvényezettnél levő fedezete kiutalványozására használja a chequet, a melyet az angol gyakorlat szerint bárhol az előlapon, más államokban rendesen a cheque jobb-sarkán aláír. Csak az aláírt, s a jogi szempontból, úgyszintén a kereskedelmi szokásból kifolyólag különben is érvényesíthető

chequet honorálja az intézvényszert az esetben, ha azt hamisnak vagy hamisítottnak nem tartja: magától értetődik, hogy a cheque többi kellékének sem szabad aggályt keltőnek lenni, mert így az, mint a most említett eset, ok lehet a dishonorálásra. Kereskedelmi törvényünk szerint a kibocsátónak kereskedőnek kell lenni az esetben, ha a cheque nem rendeletre szól, mert ellenkezőleg az semmi chequejogi hatálylyal sem bírna, illetve csak magánjogi szempontból volna elbírálható. Ez óriási hátránya a cheque terjedésének, nemkülönben a gyakorlati életben való használhatóságának, s hasonló megszorításoknak jogrendszerünk jelenlegi állapota s fejlődése mellett semmi értelme sincs.

A kibocsátó ellen csak akkor lehet helye a visszkérésnek, ha a cheque nem váltatnék be. A be nem váltás óvás vétele által igazolandó: leghelyesebb e tekintetben azon intézkedés, mely szerint legkésőbb a bemutatási határidő eltelte utáni napon veendő fel az óvás: így védenek meg a leghelyesebben a cheque-tulajdonos érdekei. Csak a cheque forgalmának megkönnyítését tennénk lehetővé, ha az óvással egyenértékűnek tekintenénk az intézvényszertnek a fizetés megtagadására vonatkozó, s a chequere jegyzett, keltezett s aláírt tanúsítványait, a mely intézkedés egyébiránt a német s az osztrák törvényjavaslatba fel is vétetett: ebből következik, hogy a clearingben visszautasított érték is óvatoltnak volna tekintendő. Magától értetődik, hogy az óvatolás bármely alakban való kivitele esetén is, a kibocsátó azonnal értesítendő volna a cheque dishonorálásáról. A cheque dishonorálásának okát a különféle államok törvényhozásai különféle módon igyekeznek megtorolni. Helyes dolog is, hogy szigorú intézkedések álljanak e tekintetben rendelkezésre, mert hisz a cheque tulajdonosára kevés vigasz az esetleges későbbi honorálás, midőn ő azon reményben fogadta el a chequet, hogy annak ellenértékét mondhatnánk bármikor — a törvényes határok között — felveheti. A különféle törvények, — a mint már emittettük — különféle alakú megtorló intézkedéseket statuáltak. Helyesnek vélnénk, ha viszonyaink között a chequebirtokos irányában való kártérítési kötelezettség mellett legalább is a chequeösszeg 5%-a volna a kibocsátó által fizetendő. E mellett azonban a mennyiben a dolognak büntetőjogi következménye lehetne, ez az által nem érintetnék. Sőt a mennyiben a cheque későbbben honoráltatnék, úgy megszűnt a cheque valódi természete, s inkább váltótermészetű lett, mely azonban a cheque kedvezményes bélyegilletékességével járt, s így a cheque kibocsá-

tója jövedéki kihágást is követett el, mely a megfelelő büntetéssel volna sújtandó. Könnyen belátható ugyanis, hogy a cheque kibocsátójának szükségképen tudni kell, hogy chequét honorálni fogja-e az intézvényezett, mert hisz az csak a fedezet jelenlététől függ, a melynek nagyságát pedig természetesen a kibocsátónak épp úgy kell tudni, mint az intézvényezettnek.

Magától értetődik, hogy mindez csak az esetben áll, ha a törvényes bemutatási idő alatt dishonoráltatnék a cheque, mert ennek elteltével a leghelyesebb volna, ha a törvény kimondaná, miszerint ez intézvényezettnek nem kötelessége a chequet kifizetésre elfogadni: visszaélések elkerülése végett is helyes volna ezen intézkedést statuálni.

Nézetünk szerint a kibocsátónak minden olyan összegre joga volna chequet kibocsátani, a melyről joggal felteheti, hogy chequét a bemutatáskor honorálják. Minden ilyen cheque, tekintet nélkül a készpénz, értékpapír, árúhitel vagy bármilyen más hitel-fedezetre, s tekintet nélkül a cheque kibocsátásának időpontjában való fedezeti állapotra, mégfelel a chequejog követelményeinek, mert hisz a chequetulajdonosra nézve csak az bír érdekekkel, hogy a cheque bemutatáskor honoráltatik-e minden fennakadás nélkül: minden további dolog mellékes. Mert hisz kétségtelen, hogy a bemutatás időpontja marad mérvadó a chequekből eredő bármilyen irányú s természetű jogok vagy kötelezettségek végérvényes megszerzésére.

A tekintetben, hogy intézvényezett bárki lehet, a kinek szabad rendelkezési képessége van, vagy csak bank, illetve bankár, eltérők a különféle államokban a törvényes intézkedések. Úgy Ausztriában, mint nálunk is kimondja a bélyegtörvény, miszerint csak az oly intézvényezett intézeteket ismer el ilyenek gyanánt, »melyek alapszabályaik értelmében pénzeknek idegen számlára való átvételére jogosítvák«. Az osztrák javaslat viszont azt mondja, hogy intézvényezett lehet nyilvános bank, takarékpénztár, vagy más idegen pénzek kezelésére alapszabályszerűleg felruházott intézet. A német javaslat szerint, továbbá Francia- és Spanyolországban, Belgiumban, Svájcban s Romániában mindenki lehet intézvényezett, Olaszországban s Portugáliában viszont minden kereskedő. Úgy Angliában, mint Hollandiában csak a bankárok bírnak szenvedő chequeképeséssel.

Kétségkívül oly formában a leghelyesebb az intézményezettek korlátozása, midőn a cheque csakis bankárra, vagy takarékpénztárra, illetve minden szabályszerűleg idegen pénzzel foglalkozó

intézetre állítható ki. Így lehet a legnagyobb garantiánk letétünk biztos megőrzéséről, akadálytalan visszafizetéséről. A chequeforgalomnak mondhatnának ez képezi az alapkövét, mely nélkül egészséges mederben nem fejlődhetik, s a mely nélkül kiépülésének biztos alapja hiányzik. Nem tarthatjuk helyesnek a passiv chequeképeséget minden kereskedőnek megadni, mint az például Olaszországban s Portugáliában látható. Mert igaz ugyan, hogy az ügyfelek azt választhatják mintegy bankárnak, a kiben legtöbb a bizalmuk, de bizonyos, hogy ilyen fontos intézménynél a visszaélések ellen a legszélesebb körű intézkedéseket kell megtenni, a mi ily formában úgyszólván kivihetetlen. De vegyük még tekintetbe, hogy a chequebeszámítási műveletek kiegyenlítését is eszközli, már pedig például a giroforgalom úgy a legnagyobb, s úgy lehet csak a legnagyobb mérvű, ha egy és ugyanazon — mondjuk — czég mennél több számlatulajdonos ügyleteit vezeti.

A clearingforgalomnál az összes ügyletek lebonyolítása egy központban eszközöltetik, a hol például 10 clearingtag van, esetleg több vagy kevesebb: nagyobb differentials nem igen vannak. A melyik bank — vagy általában chequeüzlettel foglalkozó — nem chclearingtag, az csak egy chclearingtag segítségével bonyolíthatja le clearingügyleteit. Igaz, hogy sok bank van, a mely nem clearingtag, de a nagyobb bankok mindeneseire azok; s ha a chequeforgalom nagyobb lendületet vesz, úgy a clearingtagok is szaporodnak. Az ily nagy bankoknál letétünk mindenesetre biztosabb helyen van, mint oly intézvényezettnél, ki nem bankár, s a kinek vagyoni állapotáról s megbízhatóságáról meggyőződést szerezni nem tudunk. Az intézvényezettnek tágabb körével könnyen a chequeintézmény discreditalása járhat, de meg a dolog természete is magával hozza, hogy ily pénzüzletekkel, melyek technikai s üzleti oldaluknál fogva is bankár ügykörébe tartoznak, kereskedők ne foglalkozzanak.

A dolog természete hozza egyébiránt magával azt is, hogy intézvényezett megjelölése nélkül a cheque nem értékesíthető. Viszont ha oly intézvényezett van megnevezve, ki a törvény értelmében az nem lehet, vagyis olyan foglalkozik chequeüzletekkel, ki arra feljogosítva nincs, úgy ennek ténykedése, illetve üzletkörének ténykedése büntetőjogi beszámítás alá esnék. A cheque érvényessége azért csorbát nem szenvedhetne, mert hisz annak beváltását mindig az intézvényezett s kibocsátó között szóbeli vagy írásbeli megegyezés szabályozza. Az ügylet maga azonban a fentiek folytán mint törvénybe ütköző cselekmény üldözendő

volna az intézményezettet illetőleg, ki a törvényes intézkedések daczára chequeüzletekkel foglalkozik.

A rendelvényesnek a kibocsátóval szemben vannak jogai s viszont kötelességei, míg az intézvényezett tulajdonkép csak a kibocsátó irányában nyer jogokat s kötelezettségeket. A kibocsátó azután az intézvényezettel szemben nyert jogok egy részét átruházza a rendelvényesre. Ha azonban az intézvényezettel szemben az így nyert jogokat a rendelvényes érvényesíteni nem tudja, úgy a dolog természete hozza magával, hogy a kibocsátó ellen van visszkereseti joga, ki tudatosan ferde helyzetbe hozta. Egyes államok törvényei az intézvényezettel szemben is megadják a kibocsátónak a visszkereseti jogot. Leghelyesebbnek tartjuk mégis az osztrák javaslatot, a mely szerint a chequebirtokos chequeje alapján az intézvényezettel szemben kereseti joggal nem bír. Ez megfelel a mi jogviszonyainknak is. Mindentől eltekintve, nagyon nehéz dolog marad a chequebirtokosnak igazolni azt, hogy a kibocsátó jogosan intézte a kérdéses cheque-t az illető intézvényezetre, már pedig e nélkül a kérdéses cheque jogérvényessége nagyon is kérdéses.

A francia, olasz s belga törvények e tekintetben nem intézkednek; a joggyakorlat azonban megadja a chequebirtokosnak az intézvényezettel szemben a kereseti jogot; a német javaslat bizonyos korlátozással szintén megadja a jogot, az angol nemkülönben, a mint azt a váltótörvény 74-ik cikkének 3-ik pontjánál láthatni.

Megjegyezzük, hogy mindig csak az első chequebirtokosnak van a kibocsátó ellen visszkereseti joga, mert hisz forgatás esetén az utolsó chequebirtokos mindig csak elődje ellen indíthat keresetet, s így visszamenőleg jutunk el a kibocsátóig, ki törvényes intézkedésektől eltekintve, a tiszta ész logikája szerint is mindig csak egyedül maradhat obligoban kötelezettségeiért. Egyébiránt az angol váltótörvény meghozataláig a chequebirtokosnak nem volt az intézvényezettel szemben kereseti joga, a melyet csak a felsőház kívánt törvénybe igtatva megadni.

Miután a cheque kibocsátása által fizetést akarunk teljesíteni, az rendesen annak megjelölését is tartalmazza, a kinek részére a fizetés eszközöltetik: ez a rendelvényes. De a cheque beváltását nem teszi függővé minden esetben az, hogy a rendelvényes jelentkezik-e fizetésre, mert hisz a cheque névre, rendeletre vagy bemutatóra szólhat, esetleg elszámolás útján is nyerhet kiegyenlítést, vagy csak egy bizonyos — illetve csak —

bankár által válthatók be. Az osztrák javaslat szerint, ha rendkívényes jelölve nincs, úgy a bemutató tekintendő annak: ez az eset áll Svájcban is. Ha a cheque névre szól, úgy a személyazonosság igazolása követelhető; a rendeletre szóló cheque, a mint az a dolog természetéből folyik, tovább forgatható; a bemutatóra szóló chequenel a kifizetés minden további nélkül eszközöltetik. A rendeletre szóló chequenel mindenesetre nagyobb a biztonság, mint például az üres hátiratú bemutatóra szóló chequenel, de ezek biztonsága fokozható, ha csupán elszámolásra jelzéssel ellátva a készpénzben való fizetés megtiltatik. Az elszámolásra szánt chequeknél a legnagyobb a biztonság a kifizetést illetőleg, mert hisz az a rendkívényes, illetve a chequebirtokos részére elszámolás útján egyenlített ki; tagadhatatlan azonban, hogy az ily chequek nem felelnek meg már teljesen a cheque jogi természetének. Az ily berendezésekkel rokon a veres cheque is, mely nem keresztezés által tiltja meg a készpénzfizetést, hanem már a szövegben a jóváírásra utal. Lényegileg megegyezik ez a magyar »csupán elszámolásra«, a német »nur zur Verrechnung«, az angol »crossing« s a francia »barrement«-tal, melyek mind a jóváírást jelzik.

Rendkívényes egyébiránt nemcsak idegen lehet, hanem maga a kibocsátó is. Ez azonban kívánatosnak semmi esetre sem mondható, mert hisz ez a jóváírást kizárja, a minek ellenkezőjét propagálni a cheque tulajdonképeni rendeltetése volna. A német törvényjavaslat egyenest kimondja 4-ik paragrafusában, hogy a kibocsátó magára is állíthat ki chequet, a melynek törvényben való kimondását egyébiránt szükségesnek nem tartjuk, mert hisz az természetes. Csak kívánatos, hogy az ily chequek mennél kisebb elterjedési körre szorítkozzanak. Franciaországban az ily chequeket »payer a moi merne«, Angliában »pay casch« szavakkal formulázzák.

Vannak államok (Amerika), hol a cheque-birtokos chequejét elfogadás végett bemutatja az intézvényezettnek, s a cheque ezután mintegy bankjegy czirkulál: ez a chequejog keretében meg nem állhat, de különben is helytelen, mert a cheque természetével össze nem fér. Hasonló elfogadmány a cheque beváltását biztosítja, mindazonáltal nem rendeli azt kötelezőnek a törvényhozás, mert a cheque elfogadmánnyal való ellátása, a mint a dolog természete magával hozza, merőben felesleges. Az angol váltótörvény értelmében kötelező ugyan az intézvényezettre az elfogadmány, de az a gyakorlatban egészen szo-

katlan: kereskedelmi törvényünk értelmében ugyanez áll, úgyszintén az olasz s belga jog szempontjából is. A svájci törvény kimondja, hogy elfogadmányoknak nincs helye; a német s osztrák javaslat egyenest hatálytalannak jelzi azt. A francia törvény az elfogadmányról nem emlékezik meg.

A cheque-birtokosnak csak a kifizetés alkalmával kell az intézvényezettel érintkezni, mert hisz a cheque megszerzése csak erre ad jogot, az intézvényezettnek pedig kötelességet.

A rendelvényes honi jogszabályaink szerint részletfizetés elfogadására kötelezhető; az osztrák javaslat ezt megszüntetni javasolja 10. §-ának intézkedésével.

Helyesnek tartjuk, hogy a rendelvényes részére a fizetés csak a nyugtatott cheque átadása ellenében legyen eszközölhető. Ezt egyébiránt kereskedelmi törvényünk 298. §-a s a váltótörvény 39. §-a is előírja. Igaz, hogy tulajdonkép csak a rendeletre szóló chequeket kellene nyugtázni, hogy így igazolható legyen, miszerint annak értékét a jogos birtokos vette föl, de nem tartjuk elvetendőnek a bemutatóra szóló chequenek nyugtázását sem, már csak az ellenőrzés szempontjából is, a melyre egyébiránt az intézvényezett a bemutatóra szóló chequenél nincs oly szorosán kötelezve. Tény, hogy a nyugtázás csak félrendszabály a cheque ellenőrzésére, mert hisz a ki jogosulatlanul jut annak birtokába, az a nyugtázásnál használhat más nevet is, a mi egyébiránt a rendeletre szóló chequeknél is előfordulhat.

A kelet helye és ideje lényeges kelléke a chequenek. Ugyanis a kibocsátási és fizetési hely különbözősége adja a helyközi chequeket: a helyben beváltandók a helyi chequek. A cheque keletének meg kell egyezni a kibocsátás idejével; korábbi vagy későbbi keltezés meg nem engedhető a cheque természeténél fogva, mert hisz az a váltóhoz tenné hasonlónak. Törvénybe ütköző volna tehát a helytelen keltezés, mert hisz a cheque mint ilyen esik kedvezményes bélyegilleték alá, sőt a mint például a postatakarékpénztárnál láthatjuk, ez az ily chequeket visszautasítja, ismételt esetekben pedig az illető kibocsátót a számlatulajdonosok sorából törli. A helytelen keltezés, mint a hamisítás egyik neme, jogosan érvénytelenné teheti a chequet. Hisz a cheque keltezése már csak azért is fontos, a többi körülményektől eltekintve, mert hisz a beváltási határidő letelte ez időponttól számítódik. Visszaélések elkerülése végett a svájci törvény 839. §-ának 4-ik pontja kimondja, hogy a kelet nap-

jának is betűvel kell kiírva lenni, a mi mindenestre alkalmas visszaélések elkerülésére.

Ha másképp kikötve nincs, úgy helyes volna, ha a kelet helye tekintetnek a fizetés helyének, a fizetés helye pedig a kelet helyének, vagyis e tekintetben ilyformán semmi kontroverziára sem volna alkalom, mert azon ritka esetekben, midőn az egyik hely kitéve nincs, törvényes jogszabályal állanánk szemben. Egyébiránt a belga törvény is kimondja, miszerint egyéb intézkedés hiányában a fizetési hely tekintendő a kelet helyének (4. §. 2. bekezdés).

Ha a cheque ellen kifogás nem támasztható, úgy az intézvényszerűt azt honorálni köteles. Oly chequet, melynek valódisága aggályos, az intézvényszerűt nem fizetheti, mert ily esetekben, hacsak nem a kibocsátó hibás, az esetleges kár őt terheli. Viszont ha joggal tagadna meg egy cheque-honorálást, midőn annak valódisága ellen sem emelhető kifogás, úgy a kibocsátónak kártérítéssel tartozik. Ez azonban csak a legkritikább esetekben történik meg. Névre szóló chequenél a személyazonosságot is kell az intézvényszerűtnek kutatni; a rendeletre szólónál is elővigyázatosnak kell lennie, míg a keresztezett vagy veres chequeket csak jóváírás által honorálhatja. Ellenkezőleg esetleg kártérítési kötelezettség állna elő.

A chequenek mindig készpénzről kell szólni, tekintet nélkül a letétre. Ez szabálynak tekintendő. A betűkkel s számokkal való kiírásnak meg kell egyeznie egymással; helyes volna a betűkkel való kiírást egyenest megkövetelni. Érthetetlen, hogy pénzügyintézetünk a számoszlopokkal való ellenőrzést miért nem fogadják el. Az osztrák-magyar bank chequejein ezt nélkülözzük. A német birodalmi bank chequejein az ellenőrző számoszlopokat ott találjuk, de ott találjuk azt a postatakarékpénztár chequejein is. Részünkről megkövetelnénk e számoszlopokat, a mely adatait illetőleg a betűkkel s a számokkal való jelzéssel rendes körülmények között megegyezik. Így az összeg tekintetében háromszoros ellenőrzés volna.

A chequek értékadataira nézve korlátlan összegig való megjelölést tartanánk megengedhetőnek. Tudjuk, hogy a postatakarékpénztár csak 10.000 forintig szóló chequet honorál, számoszlopai is csak ennyire szólnak; de a nagyobb számadatok elhelyezése a chequen nehézségbe nem ütköznék: láthatjuk ezt a német birodalmi bank chequejeinél is. Célyszerű volna ez, mert hisz mint a gyakorlat bizonyítja, a cheque-forgalomban nem

egyszer nagy összegű lebonyolítások szerepelnek, a melyeket czélszerű volna egy cheque segítségével kiutalni. Ha a számoszlopok elhelyezése miatt korlátozni kellene is a cheque-összeg nagyságát, azért lehető volna legalább 50—60.000 forintig szóló chequeket is ily módon kiállítani.

A cheque látra fizetendő, vagyis bemutatásra honorálandó: ehhez kétség nem fér. Ép eme tulajdonságánál fogva van meg azon specziális állása, a melyet például a váltóval szemben elfoglal. A cheque-átadás fizetést pótol, tehát már esedékes tartozást ró le. Az olasz törvény a cheque fizetését illetőleg kivételes álláspontot statuál. 339. §-a ugyanis azt mondja, hogy nemcsak látra, hanem a bemutatástól számított, de 10 napnál nem hosszabb lejáratú időre is ki lehet állítva. Egyébiránt a romániai s portugál törvény is így intézkedik. Ez gazdasági, de jogi szempontból is határozottan helytelen intézkedés. Nem is találjuk ezt meg más állam törvényeiben, mert hisz ilyformán később lejáratú tartozások is kiegyenlíthetők általa, s így a váltó helyét foglalhatja el: minden mástól eltekintve ez a bélyegilletékszabás kijátszásának is tekinthető. Minden más államnál látra fizetendőnek tekintetik a cheque; ha más kikötés látható rajta, úgy ez az osztrák javaslat s a svájci törvény értelmében hatálytalan, míg a francia, angol törvények és a német javaslat szerint az egész cheque érvénytelen ily esetben. Helyesebb az előbbi jogszabály, a melynek értelmében a cheque más kikötés fencforgása esetén is látra fizetendő marad. De látra szól akkor is, ha e tekintetben a cheque semmi jelentést sem tartalmaz.

(Folytatása a jövő számban.)

Milhoffer Sándor.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK,

Pikler új könyve.

Pikler Gyula. »Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens« Lipcse. 1900. Johann Ambrosius Barth kiadásában. 254. lap.

Az összes életműködések egységes fölfogása tárul elénk ezen kétségtelenül jelentőségteljes munkából. Szerző nem czéhbéli psychologus, szakmáját a jogbölcselet és sociologia képzi azonban mélyjárású elméje folyton megakad meglevő alapismereteink kiáltó hézagainál, és nem tud tovább menni, míg ezen hézagokat ki nem töltötte: a tervező építésszt látjuk benne, ki elhagyja műtermét és elmegyén a kőműveseket tanítani, hogyan rakjanak le az eddiginél erősebb, maradandóbb fundamentumot; munkáján meglátszik, hogy nem kőműves, a részletek erőssége helyett alkotó erejét itt is a conceptióba önti, de ez a conceptió erős és hatalmas, még akkor is, ha a czéhbéli kőműves itt is meg ott is rámutathat egy téglára, mely lazán fekszik, egy boltozásra, mely túlságosan merész.

A reflexekkel és az associációval nem tudunk mindent magyarázni; lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy nem az magyaráz, hanem dialecticus ügyességgel kell tényeket összerakni, hogy aat magyarázzuk. Pikler első sorban kritikus; elméjét első sorban tudásunk hiányai ragadják meg, az, hogy a mai psychologia inkább csak a »Sein« mint a »Werden« kulcsát adja, és hogy ez a kulcs is, ámbár beillik mindazon lakatokba, melyeket eddig fessegettek, de azért csak tolvaj kulcs; egész sorára mutat a psychologiai jelenségeknek és kölcsönhatásoknak, melynek megoldására a céhbéliek eddig nem is gondoltak. Munkájának kétségtelenül legerősebb része, melyben ezen hiányokat mutatja meg. Rámutat arra, hogy az ember állati életnyilvánításaira (somaticus, vagy tengéleti működések) a psychologia eddig nem ügyelt, pedig azokban kell minden psychikai működés belső erőforrását keresnünk, azok egyensúlya teszi ki az élet gerinczét és az összes psychikai működések csak ezen egyensúlyi helyzet megtartásán működnek a folyton változó barátságos és ellenséges külsővilágbeli factorokkal szemben. Psychologus nyelven az öröm és a fájdalom azok a visszhangok, melyeket ezek a külső változások keltenek, az a törekvés pedig, mely az egyensúly megtartására vezet, a czélszerűség törvényében gyökerezik. A czélszerűséget eddig csak a működések koronájának tekintették, egy csinált forgalomnak mely a teremtés tökéletes voltának bámulatától kölcsönözte fényességét. Pikler a czélszerűséget alapvető törvénynek tekinti és munkájának tulajdonképeni célja, hogy ezen törvény problémáját úgy természettudományos

objectiv módon, mint az introspectió subjectiv nézponjtjából megoldja. Megoldásának alapjait láttuk már abban, hogy a pszichikai működések erőforrása nem a külső világ változásaiban vagy, hanem magában a szervezetben, mely ezen változásokkal szemben az élet egyensúlyi helyzetének megtartására, megvédésére törekszik. Ezen törekvés csak úgy lehet sikeres, ha mindég egy magasabb törvény szerint való kiválasztás áll be a lehetséges működések (reakciók) között. Úgy a begyakorlás (tapasztalat), mint a legkisebb akadály felé tóduló erőfolyam felfogása csak a cselekvési múlttal bíró egyén kiválasztását magyarázhatja, azonban, hogy egy cselekvés egy még előbb soha sem tapasztalt impulsusnál is, czélszerű legyen, kell, hogy a kiválasztási folyamat egy eredendő törvényében gyökerezzen. Ezen törvényt látja Pikler abban, hogy a reactiv beidegzés tulajdonképen mindég diffus, azonban mindenütt, a hol az általa keltett cselekvés haszontalan, vagy ártalmas volna, egy belső akadályon megtörik és csak lappangó beidegzés marad, míg a czélszerű cselekvés irányában ezen akadály hiányzik, és így activvá a beidegzés energiája csak ott válhatik. Eddig még mindez csak a kiválasztási folyamat egy körülírása. A czélszerűtlen elé torló akadály és a czélszerű előtt megnyíló cselekvési tér magyarázatát Pikler szerint az képezi, hogy minden mozgó innervatio peripheriás végpontjárói egy idegáram halad vissza, mely belemerül az élő szervezet azon soha nem szűnő erőforgatagába, mely magát az életet teszi, és mely részleteiben bármínő kuszáit erőhatásokból áll is, de azok eredője mindég egységes, a mig csak az élet ki nem alszik. Az élet ezen egységes eredője egy az életcéllal, az élet önmagában való czélszerűségével; ezen eredő az élet megszüntéig mindég egyirányú, és ezen irány az életfentartás iránya; ha ezzel a külső (extraneuralis) mozgás visszaható árama ellentétes irányú, úgy a mozgás több-kevesebb akadályba ütközik, a melyen megtorlódik, ha pedig azzal egyirányú, úgy létrejö azon cselekvés, mely az élet egységes eredőjének szempontjából egyúttal czélszerű is. Pikler könyvét olvasva a továbbiakban kifejtve és a pszichikai élet minden phasisára alkalmazva látjuk ezen alapvető törvényt, melyet Pikier a visszaható munka törvényének nevez. Azokat a változásokat, vagy az életműködésekkel való viszonyukéit tekintve, ingereket, melyek az élet egységes eredőjét befolyásolják, természettudományi érzékre való szabotossággal felosztja külső és belső eredésűekre, mindkét csoportot ezenkívül állandó és temporär ingerekre. Az eddigi pszichologiai kutatás úgyszólván csak a külső temporär ingerek hatásaival foglalkozott, csupán a pszichologia foglalkozott a belső állandó és mülékony ingerekkel is, azonban teljesen vakon ez utóbbiak pszichikai hatásaival szemben. Etes kritikai érzékkel mutat rá Pikler azokra az ingercsoportokra, melyeket eddig a pszichologiai kutatás majdnem teljesen elhanyagolt. Ezek között elsők a külső állandó ingerek, mint a levegő és a tápanyagok physikai és vegyi természete, a hő és a gravitatio. Habár mindezek jellegükben és mértékükben változóak, mégis bizonyos határok között úgy a levegő összetétele mint légköri nyomása, a tápanyagok bizonyos mennyisége a szervezetben, és a hőmérsék bizonyos foka, stb. az élet fenmaradásához feltétlen szükségesek, és értékeiknek ingadozása szerint az élet egységes eredője is ingadozásoknak van kitéve. A külső temporär ingerek, mint a természet örök változandóságának az egyént érintő behatásai a szervezetben már a külső állandók által fentartott változásokra találunk, melyeknek egységes eredőjével hol párhuzamosak, hol vele szemben találkoznak. Azonban ezen egységes eredőt nemcsak külső temporär ingerek befolyásolják, hanem belsők is. Legfontosabbak ezek közül, melyek bizonyos időszakossággal lépnek fel, mint az álom és ébrenlét,

pihenség és fáradtság, jóllakottság és éhség, szomjúság stb. Ha el is hagyjuk azon belső temporär ingereket, melyek a kórság különféle állapotaiból erednek, és csak a normálisakat vesszük szemügyre, úgy azok extraneuralis kihatásaikat tekintve három csoportba oszthatók, és pedig vastatorius, restituáló és kiválasztó ingerekre. Az első csoport ingerei a túlszaporodott energia teljéből fakadnak és kísérői a pihenség és jóllakottságnak; extraneuralis hatásai pedig ezen felesleg elhasználására valók, ezért önmagukban sokszor czéltalanok. Ezen extraneuralis hatásokhoz (cselekvésekhez) tartozik a játékok, művészetek művelése, minden önmagaért végzett mozgás, mindenféle természetű kellemes és kellemetlen izgalom keresése, többek közt a nemi izgalomé, és végül minden elméleti (gyakorlati szempontból meddő) gondolkodás. A restituáló ingerek kihatásai az élet egységes eredőjének folytonos fogyását pótolják alvás", pihenés, tápfelvétel stb. útján. A kiválasztó ingerek extraneuralis hatásait az életre többé haszontalan bomlás-termékek kiküszöbölése képezi. Együttvéve ezen háromféle ingerek azok, melyeket a köznapi életben szükségleteknek szokás nevezni. Ezen belső temporär-ingerek ép úgy, mint a külsők is, sohasem találunk tabula rasát, vagyis működéshiányt a szervezetben; hanem beolvadnak azon állandó és soha nem szűnő erőforgatagba, melyből az élet egységes eredője tevődik össze. Mint látjuk, ezen egész pszichológiai doktrína súlypontját az képezi, hogy minden külső, vagy belső eredésű változás az élet tartama alatt soha nem szűnő változásokhoz csatlakozik, és hogy mindég ezen kétféle változások eredője az, mely mint külső mozgás, vagy belső gondolat nyilvánul. Az eddigi pszichologia szerint az ember egy ezer fonállal rángatott pojáca, minden változása csak külső változások reflexe, mely sokszor csak azért nincsen a külső változással arányban, mert az egy nagyobb potentialis erőtömegett tett szabaddá, mint a hogy nincs arányban egy madár berzenkedése a lavina erejével, melynek első impulsusát adta. Pikier felszabadította az emberautomatát és oda helyezte, a hol a természet törvényei uralkodnak, a hol nem visszahatások, de változások egymáshatásai szabnak meg minden újabb változást.

Lehet ennek a könyvnek sok hibája, de ha semmi mást nem tartalmazna, mint a természettörvények inaugurálását a pszichológiába, akkor is úgy kell fogadnunk, mint a tudományosság egy nagy eredményét.

Lehetetlen ezen munka minden részletét ismertetnünk, a ki pszichologia iránt érdeklődik, annak úgy is el kell olvasnia. Még csak annyit, hogy bár ezen tanulmány oly széles alapokra van építve, hogy majdnem egy általános biológiának mondható, (én főleg a biológiai alapokat ösmer tettem), a szorosan vett psychikai működések annyira az előtérben, és oly részletességgel vannak tárgyalva és az alapvető biológiai törvénnyel összeegyeztetve, hogy a munka, első sorban mégis, mint pszichologia, becses. A munka, mint említettem azon vágnak köszöni létét, hogy a pszichologia hézagai kitöltessenek, az eredmény azonban nem hézagpótlás, hanem az egész pszichologia reformálása. Ennek a reformnak sok megszokott és megszeretett elmélet esett áldozatul, így az egész associatio-elmélet, is épen ezért sok lesz, — úgy hiszem, több mint híve — ezen könyv ellensége. Az ellenzőknek nagy előnyük az, hogy a munka, mint minden alapvető reform első megfogalmazása, nehezen, és mint ők mondani fogják, csak jóakarattal érhető. Arra is hivatkozni fognak, hogy szerzője sem céhbeli psychologus, sem czehbeli természettudós.

En mégis a természettudós psychologust üdvözlöm benne, a ki sokat mert és nagyot alkotott.

H—s.

Az organikus társadalomtan.

— *Szerves társadalomtant elméletek és az állam személyiségének theoriája.*
Írta dr. Tegze Gyula jogakadémiai tanár, Budapest, Eggenberger-féle
könyvkereskedés. 1900. Ara 8 korona. —

Ha egy geológus egy geológiai kérdés megoldásához lát, akkor minden másra inkább fog gondolni, semmint arra, hogy egybegyűjtse, miként vélekedtek erről a tárgyról a hindu bölcsek, az egyptomi meg a zsidó írástudók, a régi görögök meg a rómaiak, majd a keresztény egyházatyák, a scholastikusok stb. stb. A csillagász is inkább megfigyel és számításokat tesz, megfigyeléseiből és számításaiból következtet, foglalkozik mások hasonló megfigyeléseivel és számításaival, de nem törődik arabs, perzsa, görög-római, avagy középkori csillagászati babonákkal, így van ez minden más tudományban is, csak a társadalomtudomány nem tud megszabadulni kísérteteitől. A társadalomtudománynak van egy irányzata, a melyben még mindig a *tévedések történelme* a fődolog.

Ha arról van szó, hogy mi az állam, akkor nem a létezett, a létező vagy létehető államok, fejlődésük és fennállásuk okai kerülnek vizsgálat alá, hanem az a fontos, hogy mit mondtak a görög sophisták, mit mondott Plato és Aristoteles, mit mondott Cicero és mit mondott Szent Agoston. De nemcsak ezeknek, hogy úgy mondjam elsődleges íróknak a véleményét kell kihallgatni, hanem foglalkozni kell mindazokkal a másodlagos írók véleményeivel, a kik előttünk ezen elsődleges írókkal foglalkoztak. Nem elégséges tehát keresztkérdések alá fogni meg szembesíteni Platót meg Cicerót, Szent Agostont és Aquinói Szent Tamást, hanem be kell idézni valamennyi Schulzét és Müllert, a kik hasonló alkalmakkor nyilatkoztak arról, hogy mit mondtak Plato meg Cicero, Szent Agoston meg Aquinói Szent Tamás. E módszer szerint nincsen sem elévült író, sem olyan író, a ki elég kicsinyke lehetne ahhoz, hogy számba ne vétessék. A ki valaha tollat fogott, az számot tarthat arra, hogy illemtudóan idéztessék, akármilyen nyilvánvalóan érdemetlen legyen is erre a dicsőségre. S míg senkinek sem jut eszébe komolyan megvitatni Thales véleményét az égésről, addig a régi szerzők társadalom-tudományi nézetei még mindig eléggé alkalmasoknak tartatnak arra, hogy unos-untalan ismertetés, sőt vita tárgyául szolgáljanak.

Tegze professzor könyve szinte egyenes kihívás mindezek elmondására, mert nem kevesebb, mint közel 900 régi és új író ismertetet, a kik a társadalom organikus felfogásának hívei s az állam személyiségének elméletével foglalkoztak, illetőleg e kérdésekhez valamilyen vonatkozásban hozzászóltak. A tudományos buzgóságnak és kitartásnak kétségtelenül kiválóan tiszteletreméltó példája az a munkásság, a mely e könyv megírásához megkivántatott, s főként ha elképzeljük, hogy a magyar vidék könyvtárviszonyai között mily óriási fáradságot igényelhetett már magában véve a források megszerzése, kalapot kell emelnünk Tegze előtt, a kinek tudomány szeretete minden akadályon diadalmaskodott.

Elvi álláspontunkról a szerző területére menve át, nem hagyhatjuk kifogás nélkül, hogy szerző saját nyilatkozata szerint is nem foglalkozott sem az egyes organikus theoriák bírálatával az organikus felfogás szempontjából, sem pedig az egész tannak kritikájával. Hogy az organikus felfogás szempontjából minden későbbi rendszer — miként szerző a munka előszavában állítja — az előzőnek korrektúrájaként jelentkezik s hogy szerzőnek ennél fogva legfeljebb az utolsó elméletre

kellott megjegyzéseket tennie, nekünk nem látszik elfogadhatónak. Valamely a tudomány egészéből kiszakított elméletnek bírálata csak határozott kiinduló pontok megjelölése mellett lehetséges. Eppen a társadalomtudomány mutatja legjobban, hogy különböző kiindulópontok mily eltérő eredményekre vezetnek. Minthogy pedig az organikus felfogás gyűjtőneve alatt összefoglalható elméletek a legeslegkülönbözőbb alapokon állanak, a legkülönbözőbb irányzatok eredményei, ennél fogva a bírálat mértéke folyton-folyvást változó s az egész könyvben nincsen semmi alapeszme, semmi Összetartó gondolat, a mely a szerzőének volna mondható, hanem az egész munka tulajdonképen nem egyéb, mint a különböző elméletek kivonatainak az egymásutánja.

Hogy mi az egyes elméletek értéke és jelentősége a tudomány mai álláspontja szerint, illetőleg valamely a szerző által elfogadott álláspont szerint, vagy hogy mi volt relatív értékük is jelentőségük, okuk, céljuk, fellépésük idejében, arra nézve vajmi kevés mondani valója van szerzőknek.

Már pedig mindezeket nem volna szabad hallgatással mellőznie annak, a ki az organikus elméleteknek egy közel 400 oldalas monográfiát szentel.

Némi összefoglalást és bírálatot csak a befejezés nyújt. Az organikus társadalomtani felfogás történelméből szerző azt a megfigyelését vonja le, hogy ez az elmélet rendszerint ott lép fel, a hol az egyéni erők túlságos érvényesítése a társadalmi életet felbontással fenyegeti. Az organikus felfogás bírálata céljából szerző abból indul ki, hogy a társadalom, mihelyt tagjai nem egymás mellé helyezett egyedekként jelentkeznek, hanem egymásra kölcsönös hatást gyakorolnak, egységként, önálló lényként kell, hogy jelentkezzenek, a mely oly tulajdonságokat mutat és oly hatásokat gyakorol, a melyek az egyes tagokban nem találhatók fel. A részek e szoros összefüggése és kölcsönhatása azt eredményezné, hogy minden tag változása kihat a többi tagokra s így az egészre, vagyis minden rész változása úgy jelentkezik, mint az egész változása, a mi pedig az élet főkritériumát képezné. A társadalom tehát él. Mivel pedig az élőlényeket szerveknek nevezzük, szerves lény a társadalom is. Szerző kimutatja, hogy az izgathatóság és mozgás, a táplálkozás és szaporítás jelenségei és a fejlődés eredményeképpen jelentkező szervezet, az organizmus e legáltalánosabb tünetényei a társadalomban is megvannak.

Ennél tovább azonban nem tartja szerző az analógiát kiterjeszhetőnek. A részletesebb jelenségek tekintetében nem találja meg a párhuzamot, a miért is az organikus felfogást csak heuristikus elvnek tekintti, a mely a társadalmi alakulat képét világosabbá teheti.

A szerves felfogásnál megfelelőbbnek tartja szerző azt a tant, a mely a társadalmakat, különösen azok legmagasabb alakzatát, az államot, alaki tekintetben öntudattal és akaratall bíró lénynek, azaz személynek tartja. Mindazonáltal szerinte is túlhajtás volna az államtani okoskodás által megteremtett kategóriákat az egyéni öntudat funkcióival párhuzamba helyezni. Szerző szerint, a mennyiben analógiáról egyáltalában szó lehetne, eredetinek ép a társadalom jelenségeit kell tekintenünk s az egyesben fellépő tünetényeket csak másodlagos fejleményeknek lehetne tartanunk. E merész nézetnek, a mely bizonyára nemcsak e sorok írójának kíváncsiságát csigázta fel a legvégső fokig, bővebb magyarázatát nem adja szerző.

Tegze munkája önkénytelenül eszünkbe juttatja, a mit egy amerikai kritikus mondott Stein Lajosnak, a sokban hasonló módszert követő

berni professzornak egyik legutóbb megjelent nagy munkájáról: So large a platform is laid and so little is built upon it! (Mekkora feneket kerített s mi keveset épített reája!)

Dr. Somló Bódog.

A zónatarifa.

A zónatarifa reformja és a vasúti személyforgalom fejlesztése. Írta : Vízaknai Antal. Külön lenyomat a Közgazdasági Szemléből.

Alig van a közgazdaságban oly kényes kérdés, mint a vasúti viteldíjaké. Még talán a vámok terén sem idéznek elő aránylag csekélyeknek látszó változások oly mélyremenő átalakulásokat. A vasúti viteldíjszabás egy tételének megváltoztatása, melyet a nem szakértő alig értene meg, már képes egy egész vidék iparát, kereskedelmét felvirágoztatni vagy elnyomni, sőt az egész ország gazdasági életében forrongást előidézni. Igaz, hogy ez főképen az áru viteldíjakra nézve áll, míg a személydíjszabás azokkal szemben gazdaságilag alárendelt jelentőségűnek látszik. Másrészt azonban a személyi díjaknak és ezekkel a személyi forgalomnak talán nagyobb a társadalmi, nemzeti, politikai jelentősége.

A míg az árudíj szabás világszerte sokféle osztályt és ezeken belől különös elbánás alá eső kategóriát tüntet fel, addig a személydíjszabás egyszerűbb. Három vagy négy osztályt tüntet fel, melyek közül a legelőkelőbbikhez sorakoznak mint specialitások a luxus-vonatok. A közönséges és gyorsárú közötti különbség az utazó emberek között is megvan. A díjtételek megállapításánál irányadó elvül általában az utas által a vonaton befutott kilométerek száma szolgál. E tekintetben az eszményi szabatosság akkor lenne elérve, ha — a mint ezt Németországban sokan kívánják — a vasúti jegyek nem szólnának másra, mint bizonyos számú kilométerre. Ezeket a jegyeket mindenki megvehetne kilométerenként bizonyos számú pfennigért, utazhatna velük bármely irányban, félbeszakíthatná útját bárhol, a meddig jegyén még egy kilométer felhasználatlan volna. Ajándékoknak, sőt fizetésekre is igen alkalmasak lennének az ily jegyek.

Ezen tetsző szabályosság ugyan bajosan lesz valaha elérhető. A fokozatos és zónatarifák már könnyebb és olcsóbb kezelhetőségük folytán is életrevalóbbak a tiszta kilométer-tarifánál, eltekintve attól, hogy csak az előbbieknél lehet a vasúti személyforgalmat a közlekedés holt eszközéből a társadalom élő és működő tényezőjévé tenni.

Baross Gábor magyar zónatarifája egyike volt ama lánglelkű gyakorló nemzetgazda azon alkotásainak, melyekre az egész magyar nemzet mint sajátjára büszke volt. Ime egy gazdasági intézmény, melylyel megelőztük a külföldet! Ezen jogos büszkeségünkben nem zavart meg az, hogy 1896-ban az eredeti zónatarifa tételeinek módosítását látták szükségesnek, jelenleg pedig az egész rendszernek új alakot kívánunk adni.

Vízaknai Antal »A zónatarifa reformja és a vasúti személyforgalom fejlesztése« című értekezésében igen szépen, áttekinthető statisztikai adatokkal megvilágítva adja elő a Baross-féle zónatarifa történetét kibocsátásától kezdve napjainkig. A ki ezen kérdés iránt érdeklődik, haszonnal olvashatja el a füzetet. Vízaknai ezenkívül a zónatarifa reformjára nézve több javaslatot tesz, melyeket alább fogok megbeszélni. Itt csak azt említem meg, hogy a zónatarifa reformjáról ez év elején Jasz-niger J. is írt egy igen tartalmas értekezést, mely a nélkül, hogy

Vízaknaiéval sok pontra nézve ellentétes állást foglalna el, a kérdést egészen más oldalokról tárgyalja, úgy hogy a két tanulmány mintegy kiegészíti egymást.

Vízaknai javaslatai főképen a közeli forgalomra vonatkoznak, melyet Baross rendszere annyira felvirágoztatott, míg az 1896-iki tarifamódosítás némileg megkárosított. Szerző elfogadja Hegedűs miniszter azon álláspontját, hogy a szomszédos forgalmat tramwayszerűen kell berendezni és az eszme gyakorlati keresztülvitelére javaslatokat tesz. Szerinte a helyi forgalmat a távolsági forgalomtól lehetőleg önállóan kell berendezni. Külön kocsik, egyszerűbb berendezéssel és legfeljebb két osztálylyal szolgáljanak a szomszédos forgalomnak, melynek céljaira külön vonatok is szervezendők. Legjobb lenne, ha a forgalom ezen nemét villanyos erő tartaná fenn. E mellett a közeli forgalom fogalmát is ki kell szerző szerint terjeszteni, az eddigi I. és II. távolsági forgalmi zónáknak is bele kell esniök. A szomszédos forgalomban a díjtételek minél alacsonyabban szabandók meg.

Ezen javaslatok kétségtelenül helyesek. A gazdaság fejlődése jelenleg oda irányul, hogy egyes központok keletkeznek, nagy forgalommal, iparral, kereskedelemmel, nagyszámú értelmiséggel bíró népes városok, melyek a körülöttük elterülő vidék egész gazdasági élete fölött uralkodnak. Az ily nagyváros körül sok kilométernyi átmérőjű körzetben a föld nem egyéb, mint a város udvara, konyhakertje, majorja, anyaglerakó tere, egyes nagyobb területet igénylő gyártelepeinek, valamint a városban foglalkozó munkások és hivatalnokok lakóházainak helye. Ezen nagy kiterjedésű környezet a mai nagyvároshoz éppen úgy hozzátartozik, mint a középkori városokhoz a várfalak. A legnagyobb mértékben kívánatos, hogy a város és környékének lakossága minél könnyebben, hamarabb és olcsóbban eljusson ezen összefüggő gazdasági terület bármely részébe, a nagyváros vérkeringése egészséges, akadálytalan és élénk legyen.

A középtávolsági forgalomra nézve Vízaknai, úgy látszik, nagyjában meg van elégedve a jelenlegi állapottal és csupán kedvezményes árú, előfizetéses jegyfüzetek kibocsátását javasolja olyanok részére, a kik hivatásuk szolgálatában gyakran kénytelenek egyes, rendszer lakhelyüktől 40—100 kilométernyi távolságban fekvő helyeket felkeresni. Nevezetes, hogy mind Vízaknai, mind Jaszniager czélszerűnek tartaná a zónák számának szaporítását és az utolsó »végtelen« zóna kezdetének távolabbra helyezését. Csakhogy Jaszniager a jelenlegi zónatarifa-tételeket a középtávolságra nézve aránytalanul magasaknak tartja és tetemes leszállításukat kívánja.

A nagy távolsági forgalom jelenleg hivatalosan 225 kilométernél kezdődik, a honnan további 540 kilométeren keresztül minden távolság »XIV. zóna«, a díjtételek többé nem emelkednek. Vízaknai ezen helyzetet nemzeti érdekből fentartandónak véli azért, hogy az ország távolabb fekvő részei élénkebb érintkezésben állhassanak a fővárossal. A középtávolsági díjtételek némi leszállításának feltétele alatt mégis beleegyeznek, hogy a XIV. zóna csak 300 kilométernél kezdődjék. Ezzel szemben Jaszniager utolsó, XVIII. zónája ugyanazon feltevés mellett csak 1040 kilométernyi távolságban kezdődjék, igaz, hogy ott a jelenlegi XIV. zónáénál magasabb díjtételekkel.

Nem érintette Vízaknai a »vágópont« kérdését; azt, hogy czélszerű-e a forgalomnak Budapestre terelése érdekében Budapestet mindenemű utazás végpontjává tenni, úgy hogy innen csak új jeggyel lehet az utazást folytatni. Mivel a zónajegy csak 24 óráig érvényes, bajos azzal az utazást valahol hosszabb időre félbeszakítani. Budapestben azonban, a hol amúgy is minden jegy érvénye megszűnik, szívesen fog

minden erre utazó néhány napra megállni. Ez volt a zóna-tarifa és a vágópont megallapítóinak vezető eszméje. Ezzel szemben Jaszniger azon tényre utal, hogy ugyanazon utat, melyet az ország bármely részében egy XIV. zónás jeggyel be lehet járni, Budapesten keresztül csak két ily jeggyel lehet megtenni, a mi sok embert arra indít, hogy utazásai közben Budapestet lehetőleg elkerülje, a mi egyenesen ellenkezik a »vágópont« alkotóinak szándékával. Jaszniger ezért a vágópont eltörlését ajánlja; az ő zóna-skálája mellett Budapest úgyis a XIV—XV. (tehát nem utolsó) zónába esnék az ország legtávolabbi részeire nézve is. A fővároson átutazók akkor is megállnának itt, ha kivételesen megengednők, hogy itt több napon keresztül szakíthassák meg utazásukat jegyeik érvénytelenné válása nélkül.

A vágópont megszüntetése egy oly kérdés, melynek megoldását elhamarkodni igen czélszerűtlen lenne. A főváros forgalma a vágópont mellett szépen emelkedett; a ki el is akarta Budapestet kerülni, több okból igen gyakran nem tehette azt, kénytelen volt a két XIV. zónabeli jegyet megvenni, a mi a vasutak jövedelmezőségét nagyon fokozta és egyedül tette lehetővé a díjtételeknek általában nagyfokú leszállítását. Az is kétséges, hogy a brassóiak, máramaros-szigetiek és fiumeiek, valamint a Balkán-félszigetről jövők többet állnának-e meg Budapesten, ha Jaszniger tarifája szerint csekély fölülfizetéssel eljuthatnának Pozsonyba és onnan Bécsbe. A ki pénzt keres valahol, az mindenesetre meg fog ott állni; hogy valaki mulatságból szálljon ki valahol, ez már egészen más nyomatékosabb tényezőktől is függ, mint a viteldíj szabás.

A ki az élet jelenségeit szereti magasabb szempontból, az általános fejlődés szempontjából tekinteni, az a zónatarifa reformjáról megjelent tanulmányokból is láthatja, hogy a távolságok jelenleg mindig csekélyebbek lesznek, mindinkább szomszédai, gazdálkodó társai lesznek egymásnak azok, a kik azelőtt idegenek voltak. A fejlődés ezen irányához kell a viteldíj szabásnak is alkalmazkodnia, a hol természetes, egészséges vérkeringés lehetséges, ott ereket kell alkotnia. Hogy végeredményben hova vezet a jelenlegi fejlődés, azt még nem láthatjuk be; lehetséges, hogy míg ma a zónák számának szaporítására gondolunk, később formai eszközeink tökéletesebbekké, gyorsabbakká válása után a viteldíj-szabást ismét egyszerűsíthetjük, egységesebbé tehetjük, néhány távolsági kategóriára vezethetjük vissza.

Dr. Farkas Geiza.

Egy magyar műtörténeti tanulmány.

»Pheidias« tanulmány az antik műtörténet köréből. Írta Sáfrány Lajos.

Ritka madár, fehér holló, műtörténeti tanulmány a magyar könyvpiaczon. Már csak ezért is meg kell emlékeznünk Sáfrány Lajos könyvecskéjéről, ha nem is készítené erre közönségünknek fokozódó érdeklődése a művészetek iránt s az a lelkiismeretes gond és szorgalom, a melylyel szerzőnk 81 oldalas kis füzetét összeállította.

Nem támaszt e kis mű nagy igényeket, nem arrogálja az eredetiséget, hisz a műtörténet legnehezebb részének egyik legfényesebb fejezetét tárgyalja, melynek nem maradt egyéb forrása, mint a jó öreg Pansonias görögországi útleírása és Plinius néhány odavetett megjegyzése, eredeti mű, mely megfigyelései támaszául szolgálhatna, egyetlen egy sem maradt fel Pheidiasztól, iskolájának pedig csak töredékei a a British Museumban és az akropolisi museumban. E forrásokat pedig külföldi nagy műtörténeti írók már annyira kimerítették, hogy szerzőnk-

nek alig maradt egyéb hátra, mint utalás e forrásokra s a különböző controvers nézetek szorgalmas egymás mellé állítása és némi kiegyenlítése.

Mindezek mellett nyereség e kis füzet szerény műtörténeti irodalmunk terén, mert rámutatva a forrásokra s összefoglalva az eredményeket, ügyes kis compendiumot ad az érdeklődők kezébe.

Műtörténeti tanulmányának nevezi Sáfrány dolgozatát, holott inkább archeológiai tanulmány, mert Pheidias életének hézagos markírozása után műveinek úgyszólván leíró lajsromát adja, technikájának, különösen az arany-elefántcsont technikának, melyben Pheidias két főművét; az olympiai Zeus és az Athenae Parthenos colossusait alkotta. Előre bocsájt ugyan szerzőnk egy kis »történelmi keretet bevezetesképen«, de Perikles nagy korának jellemét, művészi törekvéseit, ideálját és felfogását e korának mely Pheidiaszt szülte s azzá, a mivé lett, kifejlesztette, nem is érinti. Szentel aztán egy kis fejezetet »Pheidias művészi iránya és ideáljai«-nak, de itt megint csak az általa megalkotott isten ideálról szól, melyet egész Hellas magáévá tett, de a nagy mester művészi egyéniségét, művészeti jellemét, alkotásainak szellemét, műveinek aetheticai méltatását ismét elhanyagolja. Ezért nevezzük tanulmányát inkább leíró archeológiáinak, mint műtörténetinek.

Ugyanily leíró módon regisztrálja Sáfrány Pheidiasnak nem annyira »iskoláját«, mint egyes tanítványait, ellenben szinte felüldül, midőn a Parthenon sculpturáinak ismertetésébe fog, művecskéjének végén, miközben egyre fel-felszállámlik soraiból az archeológus becéző gondja a hajlamainak ez inkább megfelelő tárgy kezelése közben.

Mindezek mellett ismételjük, nyereség e kis füzet műtörténeti irodalmunk terén s ha hibáira rámutattunk, tettük ezt többek közt a szerző ambíciójának fokozása érdekében is.

B. B.

Egy új népesedési tanulmány.

(*Der Überschuss an Knaben gebarten und seine biologische Bedeutung. Von Dr. A. Raub er. Professor der Anatomie in Jurjeff (Dorp at). Leipzig. Verlag von Arthur Georgi. 1900.*)

Ez a könyv több, mint a mit címe mond. Nemcsak a fiúszületekben jelentkező fölösleggel és annak biológiai jelentőségével foglalkozik, hanem messzemenő következtetéseket tesz a nemek egymáshoz való viszonya, e viszonynak állami és társadalmi szabályozása, valamint a jövő fejlődési iránya tekintetében.

Az eddigi vizsgálatok, így különösen a Süßmilch, Hufeland, Quételet, Bernonilli, Düsing, Oettingen, Schenk stb. statisztikai vagy biológiai kutatásainak (a részletekbe menő s gyakran az áttekinthetőség rovására történő) ismertetése után, mely a könyv csaknem két harmad részét teszi ki, újabb statisztikai adatok felhasználásával és biológiai adatok tekintetbe vételével a következő nevezetesebb eredményekre jut:

1. Nagy átlagban az újszülöttek neme feltűnő egyenlőtlenséget mutat, a mennyiben 100 leányra körülbelül 105 fiú születik. Kisebb területeken jelentékeny ingadozások fordulhatnak elő, a mennyiben néhol a fiúfölösleget egy lányfölösleg váltja fel.

2. A fiúfölösleg a statisztika szerint egy természeti törvény jelle gével bír, mely az emberek életkörülményeitől független.

3. Bernouilli kimuttatta, hogy már a nemzéseknél is, az embryonalis élet bármely fokán, a férfinem túlsúlyban van. Itt a nemek viszonya 100: 115-höz tehető.

4. A fiúfölöslegnek következő magyarázatát adja: Az emberi nem őskorában azok a törzsek voltak a létért való küzdelemben előnyben, melyek egy ily fölösleggel bírtak, míg a leányfölösleggel bírók hátrányban voltak. Ezen utóbbiak az előbbiekkal szemben az idők folyamán kipusztultak. A fiúfölösleg ennél fogva egy örökletes tünemény s egyszersmind egy hasznossági berendezés. Valószínű, hogy ez a fölösleg már az ember előtt, az ember állati őseinél jelentkezett. A fiúfölöslegre nemcsak azért volt szükség, hogy az illető törzs a harcban győzzön, hanem hogy a gyakori veszteségek a törzsben pótoltságosnak.

5. A hygieniei viszonyok javulásától azt reméli, hogy a jövőben relative több finemű egyén fog életben maradni, mint eddig.

6. A házasságok számának gyarapodását feltételezve, a női életkor átlagos rövidülését hiszi bekövetkezendőnek. (A szülés veszélyei.)

7. A férfi és a női nem egy bizonyos pontban (nálunk a 15—20 életévben) egyenlő számarányt mutat.

8. A nemek jelenlegi arányát, (vagy mint ő kifejezi) a férfi és a női áramlat jelenlegi viszonyát pathologikusnak tartja, mely a jövőben változni fog.

A női áramlat lefolyásában (életkor) csökkenni fog s ez által a férfiarámlathoz hasonlób lesz.

9. A távol jövőben a férfiarámlat lefolyásában (életkor) hosszabbodni, basisában (a nemzések száma) csökkenni fog s ez által a női áramlathoz hasonlób lesz.

10. Eljöhethet az az idő, mikor a két áramlat egymást többé nem keresztezi, hanem miután elérték egymást, állandóan párhuzamosan haladnak. (Kis fiúfölösleg, melyet a két nem egyenlő arányszáma vált fel.) Lehetséges, hogy a messze jövőben a férfiarámlat egy kevésbé a nőit túl fogja haladni. (Kis férfifölösleg.)

De egy kis fiúfölösleg valószínűleg állandóan megmarad, mert a férfifinemet életbiztonsága a jövőben is kisebb fog maradni.

11. A nemi áramlatok egy máshoz való viszonya szabályozandó állami beavatkozás s megfelelő társadalmi érzelmek nevelése útján. (Későbbi házasságkötés; kevesebb gyermek produkálása; a házasságnak mint állampolgári kötelezettségnek felfogása; Hartmann javaslata szerint az aggregécyek súlyos megadóztatása »a mulasztók részéről pártában hagyott szüzek ellátására«; a házasság felbonthatatlanságának elvi elfogadása; syphilis és alkohol bizottságok alkotása; a házasságtörők és csábítók megbírságolása; újránházasodásnak csak özvegyek között megengedése, stb. stb.)

Végül még számos inkább szakbiológiai (így főleg a nemzések nemét determináló) tényeket, következtetéseket s megpendítéseket hoz fel.

* * *

A felsoroltakból láthatni, hogy a tanulmány milyen tág tért ölel fel. A fiúfölösleg magyarázata, melyet nyújt, inkább socialis, mint biológiai. A létért való küzdelem egy biológiai sajátság perpetuálásához vezetett. Ez a magyarázat kétségkívül helyes is.

A miket a jövő fejleményei tekintetében mond néhol megtehetősen problematikus ízzel bírnak (pl. a női életkor átlagos csökkenése). Az ajánlott politikai rendszabályokat szerző azon meggyőződése sugálja, hogy a monogomia a jövőben teljes és végleges diadal fog aratni, mert a nemek egyenlő számaránya fog bekövetkezni, mely esetre szerző szinte prophétai hévvel kiált fel: »Egy férfi számára csak egy nő született, nem pedig több. Egy nőnek csak egy férfit adott a természet, nem pedig többet.«

Bár a monogam viszony megszilárdulását és a jelenleginél teljesebb érvényesülését mi is valószínűnek tartjuk, mégis arra egészen más körülmények lesznek döntők, mint a nemek tényleges paritása. A nemek tényleges paritása, véleményünk szerint, ép oly kevéssé vezetne egymaga monogámiára, mint a milyen kevéssé vezetne maga az a tény, hogy mindenki számára juthatna föld és termelési eszköz, azok communistikus felosztására.

Az emberi természet lassú és folytonos átalakulása az industrialismus irányában szükséges ehhez, mely még nagyon is a kezdetén van.

Egyáltalán azt az impressiót nyertük szerző fejtegetéseiből, hogy túlságos sokat remél a megállapodásoktól és intézményektől. Az ajánlott rendszabályok jó része ma alkalmazhatatlan és eredménytelen volna. —

Szerzőnél is, mint más korunkbeli írónál, egy felfogás dominál, melynek jogosultságát elismerni nem tudjuk. A házasságok számának szaporodását oly hévvel óhajtják, mintha ez napjaink domináns és legégetőbb problémája volna. Nekünk úgy látszik több joggal lehetne a meggondolatlan házasságokon, azok számtalan káros következményein és a túlszaporaságon keseregni, mint az ellenkezőn.

Ezekben és más társadalmi reflexióiban szerzőnk inkább biológusnak, inkább statisztikusnak s mindenek felett inkább poetikus kedélynek látszik, mint sociologusnak. J.

A nemzetközi jog történelme.

A history of the law of nations by Thomas Alfred Walker, Vol. I, Cambridge, University Press, 1899. 361 p. Price 10. s.

Az uralkodó történelmi iskola még mindig az, a melyet történelmi eklekticizmusnak nevezhetünk és a mely a legempirikusabb valamennyi közül. Ez az iskola nem ismeri a tények és okok semminemű hierarchiáját; egy gazdasági alakulat épen olyan ok, akár egy pápai dekrétum vagy egy professzor iratai.

E módszer szerint írja meg a nemzetközi jog történelmét Walker is. Előttünk fekvő első kötetének alcíme: *A legrégebb időktől a Westphaliai békéig*. A legrégebb időket Walker a zsidóktól számítja, mintha csak a biblia szavai szerint tudná elképzelni a társadalom kezdetét. A zsidók után a görögök következnek, a görögök után a rómaiak s utána az európai középkor. Azt hittük, hogy valahára a jogtudományban is véget ért az a nevetséges gyakorlat, a mely egy kis zsidó-görög-római bevezetés után a keresztény középkorra menvén át, azt véli, hogy ezzel a világ kezdetétől tanulmányozta az illető intézményt. A családjog vagy a büntetőjog terén képtelenség volna az ilyen kényelmes felfogás, ott már gazdag irodalma van a legrégebb időknek. A nemzetközi jog őskora azonban mindmáig hamupipókéje a tudománynak. A kezdetleges társadalmak egymásközi jogai viszonyaira vonatkozólag jóformán semmit sem tudunk. Ezért sajnálatos, hogy a nemzetközi jog történelmének írói még mindig teljesen ignorálják ezt a tanulságokban annyira gazdag kort.

Ha Mr. Walker azt felelné minderre, hogy ő csak a mai nemzetközi jog történelmét akarta megírni, s hogy e célra semmi köze az állam illetőleg a törzsközi jog kezdetéhez, viszon-válaszunkat a következő három pontba foglalhatnók össze: Ilyen felfogás mellett nem szabadna a könyve bevezető részét követő részt a nemzetközi jog evolúciójának neveznie. (The evolution of international law.) Mert száraz történelem még nem evolúció.

2. Fölösleges a zsidó meg a görög nemzetközi jog történelme is mert sem a zsidó nemzetközi rendszer, sem teszem az amphiktionni szövetség a legcsekélyebb befolyással sem voltak a mai nemzetközi jog alakulására.

3. Nem szabadna könyve címlapján azt hirdetni, hogy a legrégebb időktől kezdve (from the earliest times) írta meg a nemzetközi jog történelmét.

Ha azonban megbocsájtjuk Mr. Walker ósdi módszerét, s a legrégebb időkről való tarthatatlan nézeteit, akkor nagy elismeréssel kell szólnunk könyvéről. Nem veszi át egyszerűen azt a conventionális anyagot, a melyet a nemzetközi jog történelmének írói kézzől-kézre szoktak adni, hanem az eredeti forrásokra visszamenve, saját maga gyűjtött egybe sok értékes adatot. A könyvnek csak előnyére van, hogy nem a jogász, hanem a történetíró áll előtérben. Sokat közöl a régi nemzetközi írók munkáiból is, úgy, hogy meglehetősen tökéletes külső képét adja mindama eseményeknek, a melyet a nemzetközi jognak főleg a középkor kezdetétől a 14. század közepéig terjedő történelméből kiemelkednek. A ki csak ezeket az adatokat akarja megismerni, az nagy hasznát veheti Walker könyvének.

Somló Bódog.

Lamarckisták és Darwinisták.

Lamarckiens et Darwiniens. Discussion de quelques theories sur la formation des especes., Par Félix Le Dantec. Charge du cours d'Embryologie generale a la Sorbonne. Paris. Félix Alcan, éditeur.

Napjainkban, midőn a metaphysica, a transcendentalis bölcselkedés, a szóphilosophia szörszálhasogatásai s egy philosophiai reacuó többi más symptomái kezdenek mind erősebben fellépni, mikor divatba kezd jönni a positiv irány legelső mestereiről bizonyos lenézéssel beszélni, mikor új adatok és tények gyűjtését, a biztos szolid inductiót újból elavult elméletek históriai bonczolgatása kezdi felváltani: kétszeres örömlenkre szolgál minden olyan könyv megjelenése, mely a positiv traditiókhöz hűen attól a meggyőződéstől van áthatva, hogy a haladásnak csak egy szilárd alapja van: a tényekben uralkodó törvényeket kikutatni.

Aligha tévedünk, midőn azt hiszszük, hogy ez az irány legtisztábban jelenleg Franciaországban érvényesül, ebben a kiváló gárdában, mely Th. Ribot kitűnő személye és az általa szerkesztett »Revue philosophique« körül csoportosul.

Ezen munkásokhoz tartozik Le Dantec is, kinek nevét már egy egész sereg az életre, az átöröklésre, a nemek eredetére és több más biológiai alapkérdésre vonatkozó műve tette híressé. Ezen könyvében a fajok eredete, illetőleg alakulása kérdésének néhány vitapontjával foglalkozik, főleg azzal, ha vajjon a fajok alakulását az evolutió Darwin által felfedezett factora, a *selectio* egyedül megmagyarázni képes-e a Lamarck-féle factorok, a környezethez való alkalmazkodás és a szerzett tulajdonságok átöröklése nélkül. (Lamarck ugyan szebben formulázta törvényeit, de alapjában e két alaptétellel egyértelműek azok.) Ezen biológiai kérdésnek már eddig is nagy irodalma van és kétségtelenül a jövőben is még soká a legfontosabb vitakérdések egyike fog maradni. Rendkívüli horderejét a társadalmi tudományokban kiemelni szinte fölös-

leges. Túlzás nélkül azt lehet mondani, hogy nincs a sociológiának egyetlenegy kérdése sem, melyet e probléma alapján nem érintene.

Megjegyzendő, hogy a probléma fenti felállítása nem Darwintól ered. Ő a selectió mellett a másik két evolutionalis factort is elismerte, bár alárendeltebb jelentőséget tulajdonított nekik s — mint nyilatkozataiból következtetni lehet — nem tudta, hogy azok felismerését Lamarcknak köszönjük.

A kérdés fenti merev alakjában való formulázása későbbi eredetű, t. i. mikor Weissmann professor híres munkáiban a természeti kiválasztást, mint az evolúció egyedüli factorát proclamálta és a szerzett tulajdonságok örökletes voltát tagadásba vette.

Weissmann tanainak horderejét hamar belátták biológusok és sociológusok egyaránt. Egyidőre úgy látszott, mintha Weissmann elméletei diadalmaskodnának a tudományban. A lefolyt pár év azonban — úgy hiszszük — alapjaiban erősen megrázta ezeket az elméleteket. Különösen Spencer Herbert hatalmas agya és tudása egész erejével szállt síkra e tanokkal szembe, a lamarcki factorok védelmére. Weissmann elleni támadása alatt kénytelen volt tanait többször módosítani, mely az amúgy is szinte metaphysikai színezetű teoriáját egyre homályosabbá tette. Híveinek száma azért még egyre nagy és védői ép oly kitartók a küzdelemben, mint ellenségei.

Le Dantec ebben a könyvében újabb kutatások alapján állást foglal a kérdésben, még pedig a Lamarck-féle factorok legteljesebb méltánylása érdekében.

Már bevezetésében kijelenti: »Ki akarom mutatni mindenek felett, hogy Darwin Lamarck elvei fontosságát *tagadva, félreismerte néhány legnevezetesebb következtetés horderejét, melyeket épen az ő természeti kiválasztás törvényéből lehet levezetni*«.

Erre az eredményre jutunk, ha egy organismus sejtjei között kifejlődésünkben lefolyó létért való küzdelmet vizsgáljuk.

E vizsgálódásokban az élet legelemibb formáját feltüntető lényekre a *plastid*-okra megy vissza. Kiindulási pontjai: »Minden élő lény plastid vagy plastidok tömege«. A plastidok az élettelen lényektől abban különböznek, hogy *bizonyos* környezetben (egyben vagy néhányban) alkotó elemeik mennyiségileg szaporodnak (assimilatio) a nélkül, hogy összetételük megváltoznék, a nélkül, hogy felbomlanának, mint a chemiai anyagok reakcióikban. (Ez szerzőnk szerint az élet legjellemzőbb alap-tüneménye.)

Más milieuban a plastidok felbomlanak, vagyis elemi életüket elvesztik, megszűnnek plastidok lenni. A plastidok meghatározott terjedelemmel bírnak, úgy hogy assimilatio által nem növekednek végtelenül, hanem az assimilatio szaporodásukhoz vezet. A plastidok szaporodása minden variatio nélkül történik : az új lény teljesen azonos a régivel. Vannak azonban tényezők, melyek variatiohoz vezetnek. Ha egy plastid egy öt lerontó milieube kerül, de innen hamarabb visszakerül a neki megfelelő (hol associatióra képes) környezetbe, semmint a halál bekövetkezett volna, ez a quantitatió arányaiban megváltozott plastid egy quantitatió variatio jellegével bír. Sőt ugyanezen viszonyok között *qualitativ* variatio is állhatnak elő a nélkül, hogy az elemi élet megszűnnék és ekkor egy bizonyos fajú plastidot egy más fajú plastid váltja fel, mint-hogy a fajt szerzőnk szerint az alkotó részek chemiai természete határozza meg. Ezen elemi tényekből vezet le a fajok növekvő komplikált-ságának minden tüneményét.

A plastidok élete feltételeinek vizsgálata szerzőnket úgy a Darwin törvénye, mint a Lamarck factorainak teljes elfogadására vezeti, mi több ezek nála szinte a nyilvánvaló szükségszerűség jellegével bírnak.

A plastidokat elhagyva egyéb tények alapján az átöröklés vitakérdéséhez fordul s a szerzett tulajdonságok örökletes voltának bizonyítására számos új és erős érvet hoz fel. Különösen a mimetismus vizsgálatánál tud e felfogás védelmére számos újat és meglepőt mondani.

Végül a jelenlegi átöröklési teoriákkal szemben, melyekben annak a tévhitnek továbbélését látja, hogy az új állat az anya petéjében láthatatlan kicsiny arányokban ugyan, de teljesen kiforrva van, az átöröklés egy biochemiai teoriáját állítja fel. Csak érinthettük itt ezen rendkívül érdekes könyv tartalmát. Bővebb kivonatot nem adhattunk, mert oly világos rövidséggel van megírva, hogy azon alig lehetne valamit összevonni. Különben is a szakbiológiai kérdésekről van szó, melyeknek elbírálására csak szakemberek lehetnek illetékesek.

Teljesen egyéni s subjectiv véleményt constatálunk akkor, ha azt mondjuk, hogy a szerzett tulajdonságok örökletes voltába vetett hitünket ez a lucidus könyvecske szerfölött megerősítette.

»Revue de morale sociale.«

Említettük már egy alkalommal olvasóinknak, hogy az európai a propaganda zászlóvivői között milyen szerepet viszen *Bridel* genfi egyetemi tanárnak, s a »XX. század« kiváló munkatársának igazgatása alatt megjelenő éynegyedesti folyóirat a »Revue de morale sociale«. Előttünk fekszik a Revue f. évi 2-ik száma s gazdag tartalmának a közfigyelemre különösen érdemes volta indokoltá teszi, hogy azt a »XX. század« olvasó közönségének pár szóban bemutassuk. A füzetet *Josephine Battler*: »La cause de la femme et l'avenir du foyer« című értekezése nyitja meg, melyben a szerzőnő szellemesen és sok eredetiséggel czáfolja azt az ósdi és maradi társadalmi álláspontot, mely megborzzad attól, ha a nő az élet gondjaitól hajtva kiáll a porondra fölvenni a harcot a férfinnel s a világi előítéletekkel. »A nő hivatása a családi tűzhely ápolása. Mihelyt átlépi ennek körét, vetkezik a társadalom és saját nőiessége ellen.« Ezt mondja a régi felfogás, mely a nők törekvéseitől a társadalmi erkölcsöket s a családi életet félti. Csakugyan igaz, hogy minden valódi erénynek úgyszólván a család a forrása, s hogy minden egészséges családi élet a nemzeti erőnek megannyi éltető focusa. Am e felfogás az elhagyatott, egyedül álló nőekkel szemben, sőt a szegénysorsú néposztályok családi életére nézve sem alkalmazható. Ez vitán felül áll. A mit szerzőnő különösen be akar igazolni, az annak valósága, hogy a nő egyáltalában be sem töltheti még a házi tűzhely körében elfoglalt állását sem, ha életét egyedül -és kizárólag *csak* a házi tűzhelynek szenteli. Az ily nő lehet jó »házi felszerelés«, de sem tökéletes anya, sem igazi feleség, sem a háznak valóságos védangyává nem válhatik soha. Hogy azonban mi kell még ezenfelül a végre, hogy a nő hivatásának egészen megfeleljen : szerzőnő azt inkább csak sejteti, mondván: »Pour être vraiment Fange de la maison, il faut quelle conserve et quelle déploie souvent les ailes qui l'élèverit au dessus de cette maison méne et des choses qui s'y trouvent«. — *Philippe Bridel*, theologiai tanár értekezik aztán a következő címmel és tárgyról »Du suffrage des femmes en matière ecclésiastique«. Bibliái alapon fejtegeti a nők egyházi ügyek intézéséből való teljes kizárásának kérdését s oda

concludál, hogy e teljes kirekesztés sem a keresztény tanoknak, sem a biblia tételeinek tulajdonképpen nem felel meg. Vizsgálja továbbá, hogy jelenleg hol és mennyiben gyakorolnak a nők *egyházi ügyekben szavazati jogot*.

A füzet e két kisebb terjedelmű bevezető közleménye után két hatalmas tanulmány következik. Az első *Raoul de la Grasserie* cikke »Az anyai név« (Du nom maternel); tárgya azon sociologiai következményeknek vizsgálata, melyek előállnak azon az okon, hogy a nő férjhezmenetelével elveszti családi nevét s az anyának nevét a gyermekek nem öröklik. Az értekezés a kérdésnek múltját teszi vizsgálat tárgyává, kiindulva a matriarchalizmus korabeli állapotokból; majd a jogfejlődés menetén végigtekintve, a jelenlegi jogállapotok legmegfelelőbb módosíthatásának mikéntjét keresi. Szerző fejtegetései rendkívül érdekesek, conclusiói azonban felette bizarrok, s aligha fognak valamikor elismerésre találni. Nincs helyünk rá egyenkint felsorolni a felhozható ellenérveknek valóságos tömegét, ide iktatjuk azonban, hogy az anyai név tekintetében micsoda reformokat óhajtana a szerző: A házastársak hordanák egymás nevét; még pedig ilyenformán: a férj Olivier Rousseau, a nő Marie Sinoir; a házasságra lépéstől kezdve a férj neve volna Olivier Rousseau-Sinoir, a feleség neve: Marie Sinoir-Rousseau. A leszármazók közül a fiúk neve mind *Rousseau* volna, hasonlóképp a fiúk fiaié és fiunokáié is. A leányok neve volna Sinoir, nemkülönbén a leányok leányaie és leányunokáié is. Ekkép úgy az atyai, mint az anyai név örökletes volna azzal, hogy a minden családból való gyermekek nemük szerint viselnék egyik vagy másik szülőjük nevét. A feminizmus tiszteletre méltó mozgalom, a míg a helyes határokon belül marad; úgy véljük, hogy *De la Grasserie* úr a józan okosság határain átvágódva a nevetségesség mezejére lépett conclusióival.

Éppen ennyire érdekes, de már minden tekintetben magas niveauon álló értekezés a *Revue* negyedik közleménye az »*Art et morale*«. *Paulhan Fr.* mutatja ki benne az erkölcs és művészet szoros összefüggését, hangsúlyozva, hogy a kettő egymással soha ellentétbe nem kerülhet. A hol az erkölcs a művészettel mégis szembe kerül: ott vagy hazug az erkölcs, vagy a művészet csaló, de valamelyiknek okvetlenül hamisnak kell lennie. *Georges de Peyrebrune* »*Le souteneur*« című cikke után egy pár szemle és a bibliographiai rovat zárja be a *Revue* új füzetét, tanúságot téve a szerkesztés mindenre kiterjedő figyelméről és gondosságáról. A *Revue de morale sociale* szerkesztősége, *Genf*, Place du Port 1., kiadója *F. Alcan*, párisi cég; előfizetési ára évi 10 franc, s egy-egy füzet ára 2 franc 75 cm.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A ki július havának krónikáját akarja megírni, Magyarországot egészen bátran figyelmen kívül hagyhatja. A parlament kapui be vannak zárva, a miniszterek legnagyobb részben távol a fővárostól üdülnek, a politikai klubok üresek, a lapok figyelme nagyérdékű külföldi események által van lekötve, ki fog tehát csodálkozni, hogy a belpolitika terén az élet épséggel kihalt. Az a pár incidens, mely a magyar politikai körök figyelmét néhány pillanatra lebilincselte, alig bír nagyobb jelentőséggel. Csak a teljesség kedvéért említjük meg azt a támadást, melyet egy előkelő, a »merkantilista« körök orgánumának tekintett lap Darányi földművelésügyi miniszter ellen intézett, a miért ez a párisi gazdaságkongresszuson állítólag agrárius ízű pohárköszöntőt mondott és azt a hosszú hírlapi polémiát, a mely a kormánynak a katolikus jubileummal szemben elfoglalt álláspontja fölött kifejlődött. Bizonyos tekintetben különben mindkét incidens jellemző volt. Az első újból felhívta a figyelmet az agrárius és merkantilista érdekkörök közt a szabadelvűpárt keretén belül mutatkozó ellentétekre, a melyek Magyarország politikai életének alakulására a közel jövőben előreláthatólag döntő befolyást fognak gyakorolni. A második incidens pedig ismét megmutatta mily áldatlan az a befolyás, melyet a néppárt még vallási kérdésekben is gyakorol, mert hisz az a körülmény, hogy a néppárt vette kezébe egy Magyarország összes keresztény népességét érdeklő ünnepély rendezését, az ország zömére nézve úgy szólva lehetetlenné tette a részvételt ez ünnepésekben. Mélyebb nyomot alig fog egy incidens is maga után hagyni.

A nagy közönség nem is bíbelődött sokat ezekkel az apró csatározásokkal. Figyelme a távol kelet felé, a *Chinában* lejátszódó események felé fordult, a melyeknek rémes epizódjai az egész művelt világot állandóan lázban tartották. Még nem jött el az ideje annak, hogy valaki teljes bizonyossággal megírhasssa, mi történt Pekingben június közepe óta. Az utolsó kimerítő levél, mely innen Európába ért, június tizenegyedikén, reggel 9 órakor hagyta el China fővárosát. E levél, valamint az összes levelek, melyek az utóbbi időben Chinából Európába érkeztek, tanúságot tesznek arról a mérhetetlen ideggyűlöletről, mely Pekingben május eleje óta napról-napra szemmel láthatólag növekedett és május vége felé már veszedelmes kitérőkre vezetett. Május 28-án egy Tientsinből jövő francia állampolgárt a »boxerek« kődobásokkal sebesítettek meg, négy pályaudvar lángokban áll, a vasúti összeköttetés Tientsinnel megszakad, de ismét helyreállítják. A chinai kormány úgy tesz, mintha semmit sem tudna az izgalomról. A diplomaták elhatározzák, hogy tengerészkatonaikat kérnek a követségek védelmére. Egy nappal később a Peking közelében lévő Tsaag-Sin-Tien falut felgyújtják, az ott tartózkodó idegenek csak nagy bajjal menekülnek meg. Május 30-án a követek ultimátumot adnak át a chinai kormánynak s Peking elfoglalásával fenyegetőznek,

ha a nyugalom helyre nem áll. Ugyanekkor 384 tengerészkatona a különböző államoknak hadihajóiról útnak indul Peking felé, a követségek védelmére. Június negyedikén a követek elhatározzák, hogy tekintettel a chinai kormány bűnös indolenciájára megszakítják vele az összeköttetést és nemlétezőnek tekintik. Egyúttal az összes követségekben előkészületeket tesznek a fegyveres ellentállásra. Ugyanezen a napon végleg megszakad a vasúti összeköttetés Peking és Tientsin között. Június 6-án a chinai kormány proklamációt bocsát ki a »boxerek« ellen, a nyugalom azonban daczára ennek, még mindig nem áll helyre. Pár nappal később a császár és a császárné nyári palotájukból visszatérnek a fővárosba, mire a helyzet még súlyosabbá válik. A városfalakat chinai katonák foglalják el, a katonák hajlamot mutatnak, hogy a »boxer«-ekhez csatlakozzanak, a kormány kijelenti, hogy nem képes az európaiak biztonságáért garanciákat nyújtani, bár minden lehetőet meg akar tenni ez irányban. Június 10-én megszakad a távirati összeköttetés Pekinggel, még pedig csaknem egyszerre a Peking-Tientsini és Peking-Kiachtai (szibériai) vonalon. Az utolsó távirat, mely Európába ért, hírül adta, hogy a Tsung-li-Jamen-ben fontos változások álltak be az idegengyűlölő párt előnyére, a mennyiben négy konzervatív mandzsu férfit neveztek ki a Tsung-li-Jamén tagjának, e testület elnökségét az európaiak felé hajló Csing hercegtől elvették és az európaiak legádázabb ellenségére, Tuan hercegre bízták. Hogy ez idő óta Pekingben mi történt, az meglehetősen homályba van burkolva. Bizonyos az, hogy már pár nappal később a követségek személyzete sem volt biztonságban, mert a japán követség kancellárját meggyilkolták. Bizonyos továbbá az, hogy június 18-án a német birodalom képviselője, Ketteler báró, Peking város utcáin egy boxerekből és katonákból álló vak tömeg dühének esett áldozatul. A Pekingben körülzárt követségeknek sikerült két június 20-áról és 24-éről kelt rövid tudósítást juttatni az idegen államoknak a tengerparton operáló haderejéhez. A 24-éről kelt tudósítás a német követség vezetőjétől ered s e szavakból áll: »A helyzet kétségbeejtő. Siessetek.« Június 29-éről ismét van hírünk a pekingi idegenekről. E hírek a japán követtől erednek, ki kormányát értesítette, hogy az összes idegenek az angol követségben vannak ostrom alatt s hogy alig van két napra való élelmük. Egy körülbelül ugyanebből az időből eredő második tudósításban a chinai vámok igazgatója, Sir Robert Hart írja feleségének, hogy legyen elkészülve a legrosszabbra.

Ezenkívül csak chinai forrásokból eredő tudósítások érkeztek Európába, borzalmas részleteket közölve az európaiak sorsáról. Június 16-án terjedt el az első rémhír, a mely szerint a követségi épületek leromboltattak s a német követ Peking utcáin legyilkoltatott. Sajátoságos, hogy ez a hír, mely június 16-án még nem volt igaz, két nappal később betűszerinti szomorú valóvá vált. Lehet ezt véletlenül is tulajdonítani, de valószínűbbnek tetszik, hogy a német követ meggyilkoltatása előre elhatározott terv volt, csak a terv kivitele szenvedett halasztást. Később ugyancsak chinai forrásból új rémmesék jöttek forgalomba, a melyek szerint az összes Pekingben levő idegeneket június hó 30-án lemészárolták volna. Pár nap múlva a chinaiak maguk megczáfolták a híreket, de alig nyugodott meg némileg az európai közvélemény, hasonló rémhistóriák újból felléptek, csak hogy most az európaiak lemészárlásának dátumát pár nappal későbbre, július másodikára vagy hatodikára tették. A hírek ezúttal oly biztos formában léptek fel, hogy már minden reményt fel kellett adni, a midőn pár nappal ezelőtt egy chinai tisztviselő állítása szerint július 18-áról kelt sürgöny jött nyilvánosságra, mely az

északamerikai Egyesült-Államok követének, Conger-nek aláírásával volt ellátva. A követ ebben hírül adja, hogy az idegeneket az angol követ-ségben bombázzák és hogy csak gyors segély akadályozhatja meg az általános mészárlást. Bár a sürgöny dátummal nem volt ellátva, mi jogos kételyeket keltett annak hiteles volta ellen, ez a sürgöny mégis egy kis reménysugárt nyújtott, annál inkább, mivel egyúttal a chinai császárnak több más államfőhöz intézett leveleiből nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány utat keres a maga igazolására. Hogy a legutolsó hírek, a melyek szerint az idegenek útban vannak Tientsin felé, mennyiben felelnek meg a valónak, azt a legközelebbi napok fogják megmutatni.

A hatalmak nem maradtak ugyan tétlenek ez eseményekkel szemben, de sokat nem tehettek. A Peking mellett is elfolyó Peiho torkolatánál hadihajókat gyűjtöttek össze s ezekről még június 18-án Seymour admirális vezetése alatt 2100 főnyi csapatot küldtek Peking felszabadítására. A kis csapat azonban mindenütt ellentállásra talált és június 28-án visszatért a nélkül, hogy célját elérte volna. Közben, június 17-én a Peiho-torkolatánál levő Taku erődökből ágyúzni kezdték a hatalmak hajóit. Rövid harc fejlődött ki, melynek következménye Taku elfoglalása volt. Erre a hatalmak csapatai Tientsinig hatoltak elő, de ezt csak miután a japán segélycsapatok megérkeztek, július 14-én, két napi heves csatározások után voltak képesek elfoglalni. Peking felé csak további segélycsapatok megérkezése után, e hó 30-a körül indulhatnak útnak, mert a főváros és Tientsin között állítólag 140.000 chinai táborozik. A segélycsapatok elküldése, fájdalom, a hatalmak féltékenykedése miatt jelentékeny késedelmet szenvedett s ez a tény azok közé tartozik, a melyeket a történelem az utókor nem nagy épülésére fel fog jegyezni.

A chinai események *Délafrikáról* teljesen elterelték a figyelmet. Itt az egész hónap apró guerilla-csatározásokkal telt el. Előrelátható volt, hogy Pretoria elfoglalása után a boerok ehhez a taktikához fognak fordulni, a melyhez különben is aránytalanul több képességgel bírnak, mint egy valóban nagy stílusban vezetett háborúhoz. Az ily haremód ellen az angolok összes erőmegfeszítéseinek oda kell irányulnia, hogy az ellenséget kifárasztják, élelmiszereiket s lönyagaikat kimentsék. Az oranjei államban ez aránylag könnyebben megy s itt az angolok közelednek is a cél felé, Transvaal ellenben oly könnyen hozzáférhető idegen területekről s az angolok oly kevésbé tartják az országot valóssággal kezükben, hogy itt a guerillaharc még igen-igen soká elhúzódhatik. Szenzációs eseményekre itt már nem igen van kilátás, de a hadjárat végleges befejezése még jó ideig kemény munkát fog okozni az angol hadvezéreknek.

Az európai államokban politikai események csak elszórtan fordultak elő. Leginkább két balkán állam az, a mely jelenleg figyelmet érdemel. Az egyik *Szerbia*, a melynek fiatal királya egy szép napon azzal lepte meg a világot, hogy nősülni akar s hogy menyasszonyául régi szeretőjét, egy nála 18 évvel idősebb özvegy asszonyt szemelte ki. Ha a magánéletben hallunk ilyforma elhatározásokról, pár gúnyos megjegyzéssel vállat vonunk. Utóvégre ez magánügy, a melyhez senkinek köze nincs. De egy királynál, a kinek dynastiája amúgy sem fészkel túlerős gyökerekkel népének szívében, egy ilyen tettel sokkal nagyobb érdeket tesz kockára, semhogy népe egy vállvonogatással napirendre térhetne fölötte. El lehetünk tehát készülve arra, hogy Szerbia történetében, ha a király elhatározását vissza nem vonja, ennek a szerencsétlen házassági tervnek még fog szerep jutni. Milan volt király már levonta a konzekvenciát e tettéből, lemondott a szerb hadsereg parancsnokságáról, hogy ezzel jelezze, miszerint elhárít magáról

minden felelősséget fia tettéért. Lemondott a Gyorgyevics-kabinet is, melynek erős, igazságos és pártatlan kormányzása oly jóleső változást hozott be Szerbia politikai életébe és hosszú ideig lehetetlennek látszott Szerbia vezető államférfiai közt oly egyénre akadni, ki az adott körülmények közt a kabinetalakítást elvállalta volna. Végül Jovanovics Alexa alakított minisztériumot, mely Gyorgyevics politikájának folytatását tűzte ki feladatául.

Románia a múlt héten két politikai párt fúziójának színhelye volt. A konzervatív párt és az u. n. junimisták egyesültek egy párttá oly körülmények közt, hogy Románia minden barátja csak örömmel üdvözölheti ez eseményt. Az egyesülés előzményei sokban hasonlítanak ama fúzió előzményeihez, a melyet az újabb magyar történelemből ismerünk, az 1875. fúzióhoz. Akkor Magyarország ép úgy, mint irmszt Románia, a gazdasági és pénzügyi bukás felé közeledett s a képviselőház kormányképes pártjai legjobb elemeinek egyesülésére volt szükség, hogy e csapás Magyarországról elháríttassék. Romániában is az a lépés, melyre a konzervatív államférfiak most elhatározták magukat, igen szép reményekkel biztat. A junimisták pártja, a melylyel a konzervatívok felfrissítették magukat, Románia intelligenciájának színe-javát foglalja magában s vezérük Carp, a ki egy hét óta kormányelnök lett, Románia legkiválóbb élő államférfia. Nagy várakozással néz mindenki az új kabinet működése elébe.

Budapest, július 25.